De rode deken

Salvador Hertog

bron
Salvador Hertog, *De rode deken*. Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam 1965

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/hert005rode01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

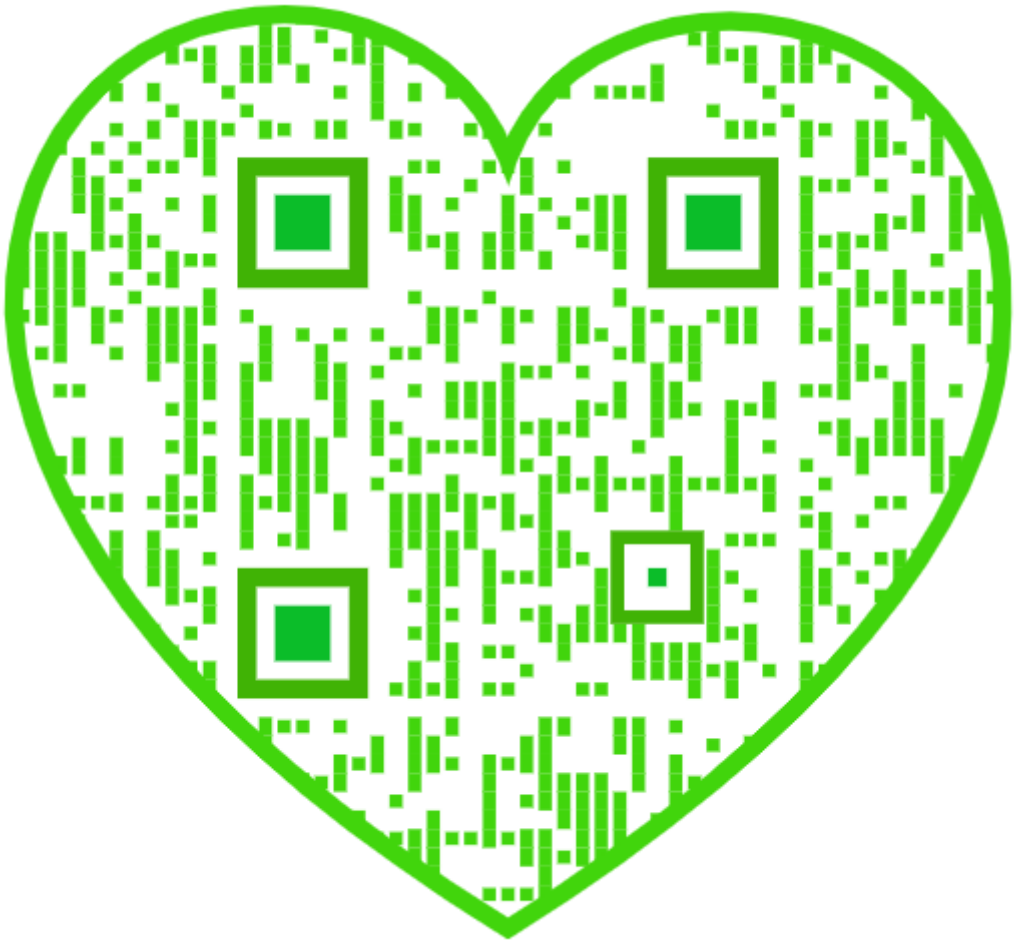

De zonnekoning

Wie, evenals ik, geboren is in een straat die de Mariastraat heet, schuin tegenover een kerk die de Augustijnenkerk genoemd wordt, in een stad die haar naam te danken heeft aan het feit dat Romeinse soldaten ten tijde van Gajus Julius Caesar ter plaatse de rivier de Maas zijn overgetrokken, wie, evenals ik, geboren is in een stenen huis met twee verdiepingen waar parterre een drukkerij gevestigd was van welker nieuwe offsetdrukpers twee, drie en soms zelfs vier maal per week, ongerekend de extra nummers op hoogtijdagen, een plaatselijke krant verscheen met voor die tijd en in die omgeving uiterst liberale tendenties, wie bovendien op de achtste dag na zijn verschijning in een kamer op de eerste verdieping van genoemd stenen huis aan den lijve moest ondervinden dat de god van Abraham, Izak en Jacob een nogal pijnlijke manier had uitgedacht om met iemand een verbond te bezegelen - die zal kunnen begrijpen dat de heiligen, die in de talrijke romaanse, gotische en koepelkerken van de stad verguld neerkeken op de knielende gelovigen, èn de vele ge- en verboden (613 om precies te zijn), zoals die door iedere jood tot op de dag van gezamenlijke terugkeer naar het verloren paradijs moeten onderhouden worden, een tegenstrijdige invloed hebben uitgeoefend op het zich aanvankelijk uitsluitend met gezonde moedermelk voedende knaapje dat toen al mijn naam droeg.

Deze dualiteit, die men ook aantreft in de samenstelling van het menselijk lichaam - en zoals Heine tot zijn spijt constateerde: op een enkele uitzondering na - is misschien wel de dubbele pijler waarop de koepel van ons leven wordt gebouwd. Er is overigens vastgesteld, dat twee altijd één willen worden, waarna wederom een splitsing in tweeën plaatsvindt en aldus ad infinitum, hetgeen de Hindoe-priesters reeds hadden ontdekt en wat via Heraclitus en anderen wederom door Hegel herontdekt werd, welke ontdekking in de praktijk toegepast, tot de verschrikkelijkste dingen kan leiden, zoals revoluties, atoomexplosies en de geboorte van een mens.

Zoals dit het geval is bij de meeste kinderen, wachtten mij bij mijn aankomst na een lange met geduld doorgestane reis, twee ouders op, van wie ik de een mamma, de ander pappa leerde noemen. Naderhand, onder invloed van Tacitus, verkortte ik hen tot ma en pa. Nog later, ook kennelijk onder invloed, noemde ik de een mijn kleine geitebokje, maar of ik pa ooit ouwe schuinsmarcheerder heb durven noemen, kan ik me niet goed meer herinneren.

Het lot of de omstandigheden of de verschillende situaties waarin ik verkeerde hebben het zo gewild, dat ik van meet af aan met tegenstrijdigheden werd geconfronteerd. Volkomen gaaf van lijf en leden, met alle uiterlijke kenmerken van een jongetje, werd ik spoedig na mijn geboorte in meisjeskleren gestoken, kreeg ik voor het slapen gaan papillotjes in mijn lange, bruine haren en leerde ook nog met twee woorden spreken. Het

meisje dat ik toen schijn geweest te zijn had een zeer zachte huid, mollige armpjes en opvallend lange wimpers. Het werd vertroeteld als een pekineesje dat nooit mocht bijten, zelfs niet als het zowel door ongehuwde als gehuwde dames van elke leeftijd werd gestreeld en gekust.

De voorwaarden voor de tegenstellingen tussen mijn ma en mijn pa waren reeds eeuwen voor mijn geboorte aanwezig. Er bestond niet alleen het verschil in geslacht - hetgeen men niet moet onderschatten - maar tevens dat tussen noordelijk en zuidelijk, puriteins en libertijns, kapitalistisch en communistisch of socialistisch, hetgeen in het begin van deze eeuw op hetzelfde neerkwam, aangezien het woord socialistisch destijds bij bepaalde bevolkingsgroepen gelijksoortige infantiele reacties opriep als het woord communistisch thans.

In hoeverre de voorouders van mijn ouders de basis gelegd hebben voor deze verschillen is niet met absolute zekerheid vast te stellen. Kon mijn moeder bogen op afstamming in rechte lijn van de hogepriester Aron, mijn vader was erg trots op zijn voorvader Mattitjahoe Maccabeus, wiens strijdvaardig geslacht een eeuw koning van Israël is geweest. Maakte hij zich erg boos, dan stamde hij van koning David af, hetgeen op mij vanwege de mindere klankkwaliteit van zijn naam nooit zó'n indruk heeft gemaakt. Bovendien - maar dat vernam ik veel later - had de kleine harpspeler zoveel vrouwen liefgehad, dat het aantal van zijn nakomelingen dat van de sterren nabij kwam. Met enige goede wil was het

verschil tussen de strenge, vormelijke priesterkaste, zeer gesteld op waardigheid en burgerlijk fatsoen en de meer avontuurlijke, hartstochtelijke rebellen die de Maccabeeën zijn geweest, nog te onderkennen in de preutsheid en soberheid van mijn moeder en de ongebreideldheid op ieder gebied van mijn vader.

Het zijn niet alleen deze verschillen die het klimaat bepaalden van onze huiselijke hemel en evenmin het feit dat in die jaren de vrouw nog in alles gehoorzaamheid verschuldigd was aan haar man. Er was maar één vaste ster waaromheen alle huisplaneten, inclusief de dienstbode, draaiden. Mijn moeder was een bleke maan die het licht van de zon in zijn afwezigheid moest weerkaatsen. Wee haar, wanneer zij zich buiten haar baan had bewogen, hetgeen door haar nonchalance nogal eens gebeurde.

Wanneer we hem vrijdagmiddag vanaf het balkon van ons huis - toen ik vier jaar oud was moesten drukkerij en krant verkocht worden, omdat mijn vader het woord bestedingsbeperking nog niet kende, en waren we van de oude stad naar de andere oever verhuisd en in een straat gaan wonen die tegenover het station lag - zelfverzekerd met ‘het’ koffertje, een glanzend bruine citybag aan de hand uit de donkere poort van het station zagen verschijnen, joviaal deze en gene groetend waarbij de afstand van hoed tot hoofd het respect bepaalde dat hij wilde betonen, veranderde als bij toverslag ons nu drie verdiepingen tellende maar gehuurde huis. Iedereen en alles werd daar plotseling wakker, als

uit een honderdjarige slaap ontwaakt. Met angstige spanning wachtte men op de aankomst van de koning, die behouden was teruggekeerd uit de strijd. Deze strijd had bestaan in het voeren van onderhandelingen met groningse en friese drukkers over de aankoop van houtvrij, kunstdruk en ander papier volgens het monsterboekje dat nu ordelijk opgeborgen in het koffertje lag te slapen. Hij regeerde over zijn huis als een absoluut vorst: la maison c'est moi! Evenals van zijn illustere voorganger was zijn woord wet.

Elk vergrijp tegen de door hem vóór zijn reis ingestelde orde: een portret dat verhangen was, een potlood dat verlegd was, een stoel die verschoven was, strafte hij streng, met scherpe woorden en met zijn toornige blik, waarbij zijn enigszins uitpuilende blauwgrijze ogen afwisselend woede, haat, jaloezie, ontevredenheid, angst en teleurgestelde liefde uitdrukten. Met eigen hand tuchtigde hij naderhand de schuldigen, met uitzondering van zijn manlijke oogappel - ik had nog een oudere zuster - die echter steeds in stilte medeleed met het lijden van de slachtoffers.

Tijdens de maaltijd, als de vrede was weergekeerd, werd hij zijn eigen hofpoëet. Dan begon hij zijn breed uitgesponnen, lofprijzend relaas van zijn krijgsverrichtingen gedurende de afgelopen week, waar iedereen van het gezin met de verschuldigde aandacht naar moest luisteren. De concurrerende generaals van de papier verkopende legers in het hoge noorden hadden het allen moeten afleggen tegen zijn arsenaal aan woorden, zijn

activiteit en zijn charme; de ene vesting na de andere was gevallen ten gevolge van zijn uitgeslapen aanvalstactiek en door de met uiterste nauwkeurigheid gesorteerde monstercollectie. Met pikante bijzonderheden, waarbij vrouwen niet zelden een rol speelden, lichtte hij zijn krijgslisten toe en hij raakte nooit uitgepraat over zijn intelligentie, zijn psychologisch inzicht en vooral zijn royale gebaar waarmee hij de laatste tegenstand van een koppige Fries had overwonnen.

Dit speelde zich af in de tijd dat ik nog niet van Caesar had geleerd: quae volumus ea credimus libenter. Het was ook nog in de tijd, dat ik mijn vader beschouwde als de allervoortreffelijkste, onfeilbaarste mens die er op de wereld bestond. De eerste kritiek, op hem uitgeoefend door een schoolkameraadje, als zou zijn belangstelling voor vrouwen zich niet alleen tot mijn moeder bepalen, bestrafte ik met driftige bewegingen van mijn knuistjes op het bleke gezicht van de jonge lasteraar. Het was immers onmogelijk, dat zo een boven iedereen verheven generaal zich zou kunnen verlagen tot iets wat volkomen in strijd was met het puriteinse gedrag van mijn moeder, dat ik als algemeen geldend beschouwde.

Doch niet alleen verheerlijkte hij als een byzantijnse hoveling de krijgsverrichtingen van vorst Hertog, maar hij verstond tevens de kunst de niet altijd roemrijke daden van diens directe voorouders, weliswaar door het aanbrengen van kleine correcties, tot acceptabele heldenfeiten te maken. Wanneer hij op winteravonden,

gezeten bij de grote brandende kachel, ons voor het naar bed gaan begon te vertellen uit de annalen van zijn familie, meestal van vaderskant en een enkele keer van de zo geheel andere Franse familie van zijn moeder, van wie hij zijn belangstelling voor politiek en cultuur had geërfd, vergat hij uur en tijd en het feit dat ik nog maar net had leren lezen en schrijven. Zelfs mijn moeder, gealarmeerd door mijn koortsachtige ogen, bracht dan de moed op hem te interrumperen om hem op mijn angstige ogen attent te maken. Doch eenmaal losgeslagen was er geen houden meer aan de door zijn eigen woorden gestimuleerde vertel-hartstocht.

Het leven op het limburgse platteland gedurende de negentiende eeuw kreeg door zijn verhalen kleur en contour. Hierbij speelden de daar vanaf het begin der achttiende eeuw gevestigde joodse kooplieden, boeren en struikrovers de hoofdrol. Weerwolven maakten de streek onveilig en sprongen 's nachts op de ruggen van huiswaarts kerende boeren, die hun gouden dukaten onder hun blauwe kiel in leren gordels verborgen hadden. Oude vrouwen legden haar rimpelige handen op de weke hoofdjes van pasgeboren kinderen, die daardoor voor hun leven behekst werden. Grote benden plunderden afgelegen hoeven, na de hoofdpoort met een lange, spitse paal te hebben gerammeid - een reeds in de middeleeuwen door roofridders toegepaste tactiek! - en na de onwillige eigenaars, man en vrouw, met dikke touwen aan de poten van hun houten bedstee te hebben vastgebonden, een prop in de mond. Mijn vader kende

alle toegepaste methoden tot in de kleinste details. In hoeverre onze voorvaders zich mede schuldig hadden gemaakt aan deze heldendaden liet mijn vader, uit respect voor de heersende moraal, in het midden. Uit naderhand door mij geraadpleegde officiële kronieken is me evenwel gebleken, dat minstens bij één overval een met name genoemde voorvader betrokken is geweest. Maar terwijl de ondernemingslust van de overige bendeleden een vroegtijdig einde heeft gevonden in een perfect werkende strop, werd de voorvader - althans volgens de officiële kroniek - van alle schuld vrijgesproken...

Toch konden deze met veel enthousiasme en mimiek voorgedragen verhalen ons niet zo intens doen griezelen - we waren nog te jong voor de bioscoop - als de geschiedenis van zijn overgrootvader, die van de tocht naar Rusland behouden in zijn limburgse dorp was teruggekeerd. Een hele avond had mijn vader nodig om deze voor mijn joodse voorouders en onze katholieke provincie zo typerende geschiedenis te vertellen, die hij kruidde met stekelige opmerkingen over de goedgelovigheid van de boerse bevolking. De held van het verhaal had van de graaf van zijn gemeente de vererende opdracht gekregen diens kasteel spookvrij en weer bewoonbaar te maken. Zoals de meeste spoken jaagden zij 's nachts de mensen de schrik op hun lijf door het veroorzaken van angstaanjagende geluiden, door schilderijen van de muren te laten vallen, deuren open te gooien, stoelen en tafels omver te werpen, zodat de graaf

zijn kasteel niet meer durfde te bewonen. De Moskouganger stond in zijn plaatsje bekend om zijn krijgshaftig verleden. Bovendien werd toen nog algemeen aangenomen, dat joden van oudsher speciale relaties met de duivel onderhielden, zodat ze niet zo bang behoefden te zijn voor diens helpers, de spoken.

Toch keken de dorpsbewoners met ontzag naar hem op, toen hij op een herfstachtige namiddag, geweer aan de ene schouder, plunjezak over de andere, naar het verlaten kasteel trok. Mijn vader verlustigde zich in het nauwkeurig beschrijven van de brede gangen van het doodstille kasteel, de ruime schemerachtige slaapkamer met het houten praalbed waarin zijn voorvader aangekleed was gaan liggen, zijn gebedenboek op de witte kanten sprei, rustig wachtend op het middernachtelijk uur. Ofschoon we dit verhaal reeds herhaaldelijk hadden gehoord, luisterden we gespannen naar de opeenvolgende fasen van hetgeen onherroepelijk zou gaan gebeuren. Meestal voegde hij er telkens een of ander detail aan toe, maar de kern van het verhaal, dat zich in de jaren dertig van de vorige eeuw inderdaad moet hebben afgespeeld, liet hij onaangetast. We wachtten op het ogenblik dat de klokken in het kasteel zouden beginnen te slaan - na middernacht - dat mijn bet-overgrootvader de eerste klopgeluiden van overal vandaan zou horen en dat tenslotte het grote familieportret van de graaf, een geharnaste ridder, plotseling van de muur zou vallen. Dan schoven we onrustig op onze stoelen heen en weer en vroegen, volkomen erin: ‘en toen?’

Dat was het ogenblik waarop onze dappere voorvader, die als oud-korporaal enigszins met de eerste beginselen van de krijgskunde op de hoogte was en daarom al direct het grote bed recht tegenover de goed gesloten deur had geplaatst, zijn gebedenboek neerlegde, rustig afwachtend wat de spoken verder zouden gaan uitspoken. Opeens vloog de deur open. Nadat hij hem zorgvuldig gegrendeld had, klom hij weer in bed. Weer vloog de deur open, nu met nog groter geweld alsof de spoken kwaad waren geworden. Volgde een vakkundige barricade van de deur met tafel en stoelen. Het grote bed werd hier tegenaan geschoven. Zoals al mijn voorvaders van vaderszijde was ook deze buitengewoon sterk. Wederom ging hij rechtop in bed zitten, maar nu met pareltjes zweet op zijn voorhoofd. Het geweer, dat hij jaren geleden over de Beresina had meegenomen, bracht hij in de aanslag gericht op het midden van de gebarricadeerde deur. Jawel! Enige minuten verliepen. Toen vloog de deur weer open, het bed kraakte van de slag, en in de opening verscheen een groot monster - het kasteel had hoge deuren - met een afgrijselijk grijnzende dierekop dat een sterk gewei met twee puntige horens droeg. Heel langzaam kwam het monster op de ex-korporaal af. Ofschoon een beetje geschrokken, schoot hij toch zijn geweer af. Het monster week achteruit. Ha, dacht mijn bet-overgrootvader, een kwetsbaar spook. En hij er achter aan. Behoedzaam door de lange, brede gang. In de verte zag hij het spook een luik optillen en erdoor verdwijnen. En hij ook het luik optil-

len en langs een grote trap naar beneden, het monster achterna. Toen hij beneden aangekomen was dacht hij dat zijn laatste uur had geslagen: een grote kelderruimte waar bij flakkerend kaarslicht donker uitziende mannen aan grote tafels aan het werk waren. Dreigend keerden allen hun gezicht naar hem toe. In zijn doodsangst riep hij toen zijn god aan, die van Abraham, Izak en Jacob, met de sinds duizenden jaren iedere jood ter wereld bekende gebedsformule: schema Jisrael, adonai eloehenoe, adonai echad, hetgeen betekent: hoor Israël, de Heer onze God, is de Enige. En deze noodkreet redde hem het leven. De 's nachts vlijtig werkende vals-geldmunters waren ook joden. Ze hadden nog vier maanden nodig voor hun werk. Met de leider van de bende gooide hij het op een akkoordje. Na die termijn zou het kasteel weer spookvrij zijn en zou de graaf er ongestoord met zijn familie kunnen gaan wonen...

Waren de verhalen van de kant van zijn vader meer van picareske aard, die over zijn moeders familie stonden op hoger cultureel niveau met de daarbij passende rekwisieten van met vier paarden bespannen rijtuigen, een wijnkelder met bottelier, een keuken met kok, en verder de gewone staf van bedienden. Mijn koeien en paarden kopende en verkopende grootvader moet in zijn jeugd wel een Adonis zijn geweest om een dochter te veroveren uit zo'n illustere familie. Nooit bij bier, dat per liter in een café in de buurt gehaald werd, maar wel bij een Pommard of een Nuits voelde mijn vader zich in de goede stemming om over de Franse tak te vertellen.

Ik heb aldus een zeer merkwaardige visie gekregen op de Franse geschiedenis, alvorens via het onderwijs en lectuur kennis te nemen van diverse andere visies, die al naargelang politieke of geloofsovertuiging blauw of rood, paars of roze waren gekleurd. Zo heb ik lange tijd in de mening verkeerd, dat Robespierre een verre oudoom van mijn vader was en Charlotte Corday de Judith van onze Franse familie. De Franse revolutie, waarbij de joden burgerrecht verkregen, de oorlog van 1870, na afloop waarvan de Fransprekende Elzasser familie van zijn moeder naar Parijs verhuisde, en de Dreyfus-affaire, waren zijn meest bereden stokpaardjes. Kolonel Henri wekt nu nog vage ethische reacties bij me op en Esterhazy betekende destijds voor mij, meer dan de Haman uit het Esther-verhaal - Hitler was toen nog maar aan het begin van zijn schildersloopbaan - de incarnatie van de klassieke jodenhater. Maar zoals bij alles wat mijn vader vertelde, was ook hierbij zijn devies: ‘tot meerdere glorie van mezelf’.

Aangezien mijn vader wanneer hij geen brieven schreef, die hij jarenlang ondertekende met de zin ‘in het vooruitzicht u met mijn bezoek te kunnen vereren’, nooit ophield met praten, heb ik nolens volens van het fel bewogen politieke leven van onze stad in de tijd dat hij zijn vooruitstrevende krant uitgaf een meer dan summier beeld gekregen. Hij schijnt uitgever, drukker en redacteur van de krant geweest te zijn. Door zijn eigen anti-klerikale gezindheid en die van zijn voornaamste medewerkers jaagde hij de katholieke machthebbers van

onze stad tegen zich in het harnas. Hij lonkte naar het opkomende socialisme, dat destijds in koor door de grote aardewerkfabrikanten, de zeer machtige bierbrouwers en de conservatieve katholieke geestelijkheid van de stad als een door Satan zelf geïnspireerde beweging werd uitgekreten, waarbij de joden als vanouds hun handlangersdiensten bewezen. Mijn vader is nooit verder durven gaan dan een beetje materiële en morele steun. Een afgevallen geestelijke hielp hij wel, een revolutionair als W.H. Vliegen kon tijdelijk bij hem als letterzetter werk vinden, maar van diens uitdagend optreden distantieerde hij zich, al genoot hij in stilte van zijn moed om, nagejouwd en gemolesteerd door de opgehitste bevolking, openlijk in de straten van de stad de Volkstribuun te colporteren. Als mijn vader dat vertelde scheen hij de W.H. Vliegen te zijn geweest, die niet op de vlucht was gegaan voor een anti-socialistische pogrom. In navolging van Voltaire, wiens befaamde uitspraak hij ook op de joodse conservatieve kerkelijke overheid toepaste, waaraan het feit dat de orthodoxjoodse familie van zijn vrouw tot de door hem gehate kapitalistische klasse behoorde niet vreemd was, bleef hij met het woord strijden tegen elke vorm van sociaal en individueel onrecht. Deze strijd heeft hij, nadat hij het politieke leven van onze stad vaarwel had gezegd, hardnekkig voortgezet bij zijn coiffeur, waar hij zich dagelijks liet scheren. Dat hij in zijn uitgeverstijd nooit openlijk de zijde van de arbeiderspartij heeft gekozen is, geloof ik, onder meer toe te schrijven aan het feit, dat hij

zelf goede relaties onderhield met enkele katholieke geestelijken. Een met hem bevriende pastoor ging zelfs zover zijn parochianen officieel toe te staan hun bidprentjes bij hem te laten drukken. De katholieke bevolking mocht via een bij een joodse uitgever gedrukt bidprentje voor het zieleheil van een afgestorvene laten bidden, tot grote verontwaardiging van zijn katholieke concurrenten, die nooit een H. Mis oversloegen...

De ondergang van zijn drukkersbedrijf en krant, ondanks de vele door hem geleverde bidprentjes, heeft hij aan allerlei factoren toegeschreven, behalve aan zijn inefficiënte bedrijfsvoering en zijn behoefte meer uit te geven dan hij ontving. Al deze met bezetenheid herhaaldelijk vertelde gebeurtenissen, waaronder zijn felle pennestrijd tegen een antisemitische pastoor uit die dagen, een anti-Dreyfusard en navolger van de Franse antisemiet Drumont - een groot gedeelte niet alleen van de plattelandsbevolking geloofde toen nog, dat de joden met Pasen kannibalen werden, waarschijnlijk een antropofagische wensdroom van de overigens zeer gemoedelijke bevolking - hebben zich afgespeeld gedeeltelijk vóór mijn conceptie, gedeeltelijk tijdens de periode dat ik nog in geplisseerde jurkjes te bezichtigen was. Uit een door mij geërfde jaargang van zijn krant en enkele foto's moet ik concluderen, dat zijn desbetreffende verhalen inderdaad een historische achtergrond hebben.

Ook de revolver met zijn draaiend magazijn met zes patronen, die als een zenuwprikkelende H-bom in de ijzeren brandkast bij ons in de huiskamer lag, bevestigt

het feit dat hij eens betrokken is geweest bij de heftige politieke strijd van onze stad. Hij had er vergunning voor gekregen, omdat hij herhaaldelijk dreigbrieven van politieke tegenstanders ontving. Als politicus emeritus is hij het wapen echter gaan gebruiken voor een doel waarvoor het aanvankelijk niet bestemd was. Wanneer hij woedend was - om dit te worden greep hij elke gelegenheid aan - liep hij heftig gebarend heen en weer, telkens in het voorbijgaan een schichtige blik werpend op het letterslot van de gesloten brandkast. Kon hij zich zo opwinden dat hij de zware deur opende, dan was meestal het zien van de metalen cassette waarin de revolver rustte voldoende om hem weer tot kalmte te brengen. Slechts eenmaal heb ik hem de geladen revolver eruit zien halen, waarop mijn moeder op wie hij al zijn gefrustreerde gevoelens en onbevredigde hartstochten concentreerde, en die niet begreep dat hij de kleine temperamentvolle Fransman speelde tot vlak voor de crime passionnel, gillend de buren te hulp riep. Zij verkeerde in de mijns inziens onjuiste veronderstelling, dat hij op zulke momenten de spoken zag waarop zijn voorvader in manlijke lijn ongeveer een eeuw geleden had geschoten.

Het was niet uitsluitend om haar geheel van hem verschillende aard dat hij niet met mijn moeder kon opschieten. Hij vond haar te streng protestants - zij was in een grotendeels katholiek stadje in Overijssel geboren! - evenals haar welvarende familie van fabrikanten, die evenveel geleerde talmoedisten had opgeleverd als de

zijne veekooplieden, soldaten, struikrovers en van moederszijde ook nog een generaal. Bovendien beschouwde hij haar godsdienstijver als kwezelarij en uit de tijd. In navolging van zijn grote voorbeelden Emile Zola en Multatuli was hij een tegenstander van ieder soort klerikalisme en haatte hij het bijgeloof van de godsdienst, zoals hij dat noemde. Maar ondanks zijn atheïstische opvattingen heeft hij er nooit toe kunnen besluiten zich te laten dopen. In zijn jeugd schijnt hij daar wel over gedacht te hebben, omdat hij meende als katholiek meer kansen in de maatschappij van toen gehad te hebben. Het respect waarmee hij een bekeerde jood uit onze stad groette, die het tot geheim kamerheer van Z.H. de Paus had gebracht, toonde zijn bewondering voor iemand die daartoe de moed had opgebracht. Bovendien was de bekeerling provisor van de nonnenkloosters in onze provincie, hetgeen weer de afgunst opwekte van de kleine joodse gemeenschap ter plaatse, die zij liet blijken door de collaborateur niet te groeten. Bekeringen kwamen zowel onder joodse arbeiders als onder de ‘betere’ joodse kringen voor. Bij de eersten omdat zij door dezelfde duivel als hun katholieke lotgenoten geplaagd werden: de armoede. Bij de laatsten, omdat zij dezelfde god aanbaden als hun katholieke broeders: het gouden kalf.

Trouwens in een stad, waar de Romeinen de wijndruif plantten tegen een heuveltje dat een berg genoemd wordt, waar Karel de Grote zijn vaste bungalow had die nu nog, een beetje gerepareerd, op het hoofdplein van de stad te zien is, waar de oudste kerken en de

oudste brug van Nederland nog altijd overeind staan, waar de eerste Nederlandse dichter geboren werd, waar in de tijd van de hervorming en de tachtigjarige oorlog aan beide zijden ter wille van ‘de’ goede zaak met veel animo gehangen werd en die eeuwenlang haar onderaardse gangen niet alleen als schuilplaats tegen militair geweld maar tevens als opslagplaats van de beste Franse wijnen gebruikte, in een stad die gedurende eeuwen twee heren tegelijk had: de hertog van Brabant en de bisschop van Luik, en waar men op straat mensen tegenkwam wier voorvaders een rol in de Europese geschiedenis gespeeld hadden, in een stad waar men nu nog gebeten is op een ‘Hollandse’ generaal, die zich in het verleden tijdens een politiële actie te politieel tegenover de burgerbevolking gedroeg, in zo'n stad is alles mogelijk. Men vraagt er een niet-bekeerde jood vóór de oorlog of hij de leiding van de NSB op zich wil nemen, terwijl anderen hem tijdens de bezetting een habijt aantrekken om hem in een klooster te onttrekken aan het teutoonse geweld van de van geslacht op geslacht gehate Pruis.

Wanneer men in een stad geboren is, waar de synagoge leunt tegen een klooster en het psalmgezang, opstijgend uit de sobere ruimte van de Ned. Hervormde Sint Janskerk, doordringt tot de knielende gelovigen in de beeldenrijke Sint Servaaskerk, in een stad waar men geleerd heeft alle tegenstrijdigheden te verdrinken in bier en wijn - een germaanse en een romaanse oplossing van problemen - is het begrijpelijk dat men op een goede

dag zittend aan de oever van de snelstromende rivier, Maarten Luther en Ignatius van Loyola, Karl Marx en rabbi Meir ben Schlomoh vergeet en zich de woorden herinnert van Heraclitus: het water van een rivier dat men ziet voorbijstromen is nooit hetzelfde water. Maar niet alleen de rivier is steeds een andere rivier, ook de toeschouwer blijft niet dezelfde. Wanneer ik mijn ouders in de loop van de jaren heb zien veranderen - ik denk hierbij meer aan mijn vader dan aan mijn moeder, omdat voor mij een man nooit helemaal los komt van zijn moeder, tenzij hij loskomt van zichzelf - dan heeft bij hen hetzelfde plaatsgevonden ten opzichte van mij.

De veranderde kijk die ik op mijn vader kreeg loopt parallel met mijn veranderde kijk op de Franse revolutie. Toen ik niet meer geloofde dat Robespierre een oudoom van hem was, geloofde ik ook niet meer dat hij onfeilbaar was. Mijn vader is mij altijd blijven zien als de eventuele vervuller van zijn wensdromen. Terwijl een moeder altijd een moeder blijft zonder meer, kan een vader potentieel veranderen in een oudere, soms zelfs in een jongere vriend. Ik heb deze metamorfosen het best kunnen toetsen aan mijn eigen reacties op zijn verhalen over en zijn gedragingen ten opzichte van de diverse vrouwen die hij gekend heeft. Tijdens mijn lagereschoolperiode geloofde ik als een fanaticus in de onkreukbaarheid van zijn huwelijkstrouw. In mijn pubertijd, geconfronteerd met een apert bewijs van het tegendeel, schaamde ik mij voor hem zonder hem te verwerpen. Zelf man geworden begon ik te begrijpen, dat hij,

opgegroeid in een stad met een zeer oude geschiedenis, waar vele oude gebruiken nog in zwang waren, het jus primae noctis in ere heeft willen herstellen. Dat dit bij de van het platteland komende dienstbodes meestal niet op verzet stuitte, is toe te schrijven aan het feit dat daar dit recht nog niet geheel in onbruik was geraakt. Trouwens, in gewijzigde vorm ziet men thans dit gebruik steeds meer herleven, vooral in de grote steden, waar menige directeur of manager zich dit recht van de vroegere kasteelheer heeft toegeëigend. En kwamen mijn van moederszijde geërfde puriteinse opvattingen hier wel eens tegen in verzet, dan troostte ik me met de bekende woorden van Guy de Maupassant: il faut accepter sa familie comme sa taille.

Maar om tot de Grieken terug te keren: toen koning Croesus de wijsgeer Solon, na hem al zijn rijkdommen te hebben getoond, de vraag stelde: ‘Wie vindt ge de gelukkigste mens van de wereld?’ antwoordde Solon: ‘Je kunt van niemand zeggen dat hij gelukkig is vóór zijn dood’. Bij sommige mensen zet de dood de kroon op hun leven. Anderen sterven als konijnen. Thans heeft men vaak geen tijd meer om dood te gaan. De wil is te ingespannen gericht op het veroveren van werelden buiten de eigen wereld. Indien men eerst naar zijn eigen zon en maan gaat zoeken, wordt de reis naar de planeten en sterren misschien niet zó urgent meer.

Soms lijkt het alsof iemand bij zijn dood zijn gehele leven recapituleert en het tot het beginpunt herleeft. Als ik aan het doodsbed van mijn vader terugdenk, zie

ik hem voor me, zoals hij volgens zijn verhalen in zijn jeugd moet zijn geweest, zie ik ook zijn voorouders en zijn angsten en vreugde, zijn sym- en antipathieën. Ook alle rekwisieten uit zijn niet zo lange leven waren aanwezig: hij lag in Brussel, in een r.-k. ziekenhuis, in een grote kamer, in een enorm bed. Aan de muren van de kamer hingen afbeeldingen van martelaren van de heilige roomse kerk. Aan de oude curé van het ziekenhuis vertelde hij gedurende de week die hij er heeft gelegen over zijn glorietijd als redacteur en van zijn vriendschap met Monseigneur M., van wie de abbé natuurlijk nog nooit gehoord had. Door de verplegende nonnen - hij stierf aan een hartkwaal - werd hij bediend als een vorst, hetgeen hij, ondanks de minder rijke omstandigheden van zijn laatste jaren, vanzelfsprekend vond. Met de coiffeur, die hem iedere ochtend op hetzelfde uur kwam scheren, besprak hij de politieke gebeurtenissen van de dag. In een minimum van tijd had hij zich in zijn oude glorie hersteld. Hij gaf orders, dicteerde brieven aan zijn dochter, werd woedend om een klein verzuim en liet me 's nachts het ene verhaal na het andere vertellen, omdat hij niet kon slapen. Ik herinnerde me, dat hij heel vroeger over de dood pratende, eens gezegd had, dat hij voor zich een plotselinge dood verkoos, waarvan hij niet wist. Zeker was deze wens van hem in mijn onderbewustzijn blijven hangen. Tot een paar seconden voor het definitieve einde hield ik me alsof er niets aan de hand was en de wereld straks weer voor hem zijn gewone spel zou gaan opvoeren. Nog geen uur hiervoor had hij mij ver-

teld over de vrouw waar hij het meest in zijn leven van had gehouden. Het was nog vroeg in de morgen en de maan stond in haar eerste kwartier. Tot de allerlaatste seconde hield hij zijn blik op mij gericht. Toen wendde hij zijn hoofd af en zuchtte heel even.

Daarna kwam de coiffeur binnen, verontschuldigde zich en constateerde voor zichzelf, dat hij een goede klant verloren had. Maar de klacht van Heine ‘keine Messe wird man singen, keinen Kadisch wird man sagen’ ging voor hem niet op. Mijn moeder en haar familie zorgden voor een joodse begrafenis en bij zijn graf in zijn geboorteplaats is er kadisj* voor hem gezegd.

* Kadisj: lett. heiliging. Een gebed dat reeds in de 1e eeuw na Chr. bekend was en tot de dagelijkse gebeden is gaan behoren. Het wordt tevens geregeld ter ere van een dode gezegd. Het bevat echter geen enkel woord dat op de dode, diens ziel of zijn toekomstig verblijf in hel, hemel of vagevuur slaat. Het is namelijk uitsluitend een verheerlijking van de Eeuwige in een opeenvolging van lofprijzingen. Met uitzondering van de laatste in het Hebreeuws gestelde regel is het gehele gebed in het Aramees overgeleverd.

De tuin

Voordat het te laat is wil ik het voor je opschrijven. Binnenkort zal ik er niet meer in staat toe zijn. Jij begrijpt wat ik bedoel als ik zee; dat ik helderziende ben geworden. Precies zie ik het niet, maar mijn gehele lichaam verplaatst zich in de toekomstige situatie. Zo weet ik dat jij er doorheen zult komen. En dat jij dit eens zult lezen. Jaren tellen immers niet. Er zal een ogenblik zijn waarop jij je ons laatste samenzijn zult herinneren. Wij waren toen verder van elkaar dan nu dat ik je schrijf en dan nu dat jij dit leest. Het is de eerste keer niet dat wij elkaar terugvinden. Ik heb je herhaaldelijk het leven gered. Dat is zo. Het leven dat lopen is en ademen, dat men gezond-zijn noemt en dat eindigt met de dood. Maar nu moet ik je het leven redden waaraan de dood geen einde kan maken.

Vroeger ben ik nooit aan me zelf kunnen ontkomen. Voor een vrouw, die meer openstaat voor invloeden dan een man, is dit haast onmogelijk. Maar nu dit vreemde met mij gebeurd is, kan ik afstand nemen van mij zelf. Ik ben eigenlijk niet meer in leven. Zoals vroeger. Het is alsof zich alle toegangen tot mijn lichaam hebben gesloten en ik voor het eerst duidelijk mij zelf kan zien en ook de relatie die tussen jou en mij bestaat.

Wanneer jij dit leest ben je op een kritiek punt gekomen. Jij zult voor de laatste maal moeten kiezen. Ik heb nooit zo van iemand gehouden als van jou. Zelfs niet

van Robert. Vreemd, het is alsof hij al een tijd geleden gestorven is. Toch moet hij op dit ogenblik nog leven. In het begin kon ik het feit van zijn gevangenneming niet aanvaarden. Ik wilde niet dat hij in een cel, aan handen en voeten gebonden, zou liggen grienen om de ondergane vernederingen. Wanneer ik niet was weggevoerd zou ik krankzinnig zijn geworden.

Ik zit hierin een boerenhut, midden tussen denne- en berkebomen, aan een ruwe houten tafel jou te schrijven. Op papier dat de dokter mij gaf voordat ik als ‘genezen’ het hospitaal verliet. In oorlogstijd is er altijd plaatsgebrek in een ziekenhuis. Straks komen de boeren de boerin van hun werk terug. Het is nu nog licht, maar ik heb een paar kaarsen bij mij om verder te kunnen schrijven wanneer het donker is geworden. Op de tafel staat het ijzeren kistje waarin ik alle papieren opberg. In oorlogstijd weet men nooit wat er kan gebeuren. De taal die ze hier spreken versta ik al een beetje, maar er ontgaat mij nog te veel om steeds precies te weten waar zij het over hebben.

Denk niet, als ik nu en dan de tijden met elkaar verwissel, dat ik me vergis. Het is met wat ik jou schrijf als met het licht van een ster, dat eerst eeuwen later door ons gezien wordt. Wat nog moet gebeuren is al gebeurd en wat nu is, is er al geweest. Wat wij in onze gedachten zien plaatsvinden en wat in de zogenaamde werkelijkheid plaats vindt is een en hetzelfde.

Waarom juist Robert? Ik heb nooit goed raad geweten met al die gevoelens... voor jou, voor Robert, voor

Jan. Ik heb jou altijd geholpen als jij in nood zat. Jij hebt het beste in je onderdrukt. Maar dat beste, dat ben jij, zo wil ik je zien. Door dit te lezen zul jij weer worden zoals jij bent. De dingen die met mij gebeurd zijn schrijf ik niet voor je op om jouw medelijden op te wekken. Jij zou je daarvoor schamen.

De laatste keer dat wij elkaar zagen op de kamer van Betty, heb jij mij bespot om mijn liefde voor Jan. Een vrouw van bijna veertig jaar mocht niet verliefd worden op een man die ongeveer van dezelfde leeftijd was als haar oudste zoon Robert. Wat was jij weer een naar burgermannetje, evenals vroeger toen jij, het mooi aangeklede kereltje, zondags met je vrienden de pantoffelparade meeliep op het plein van onze provincieplaats. Jij vond mij toen ook al een beetje buiten de perken gaan. Jij had het liefste dat ik je niet stoorde als jij met je vrienden liep. Maar dat liet jij nooit al te zeer merken, dat paste niet bij de rol die jij graag wilde spelen, jij bleef vriendelijk al had je mij soms van de aarde kunnen wegschieten. Ik was te wild, te brutaal, te onbeschaafd! Jij wist niet dat mijn brutaliteit en mijn lak-hebben-aan-alles uit verlegenheid en gekrenkte trots voortkwamen. Ik vond jou toch wel mooi met je uitgestreken gezicht dat er zo bij hoorde. Ik was eigenlijk een beetje trots op je. Alle afgunst ten opzichte van jou was ik toen kwijt. Jij trouwens ook ten opzichte van mij. Maar jij had minder reden dan ik om jaloers te zijn. Jij bent immers altijd de intelligentste van ons beiden geweest en... de braafste. Jij was gedwee en gehoorzaam. Ik altijd obstinaat.

Trouwens geen wonder als er nooit iemand een hartelijk woord voor je over heeft. Jij bent je tenslotte gaan verzetten tegen je eigen zachte aard en jij wilde niet meer verwend worden. Ik heb mijn gehele leven gehunkerd naar wat hartelijkheid van anderen en jij wilde juist dat de mensen hard tegen je waren. Het resultaat was averechts. Maar laat ik niet in mijn oude kwaal terugvallen en het lot verwijten doen.

Dat jij mij Jan niet gunde! Jij had graag zo willen zijn als Jan: een stukje natuur uit de rimboe met de geluiden van het oerwoud nog in zijn oren. Muziekmaken was voor hem even natuurlijk als huilen voor een baby. Ik behoef jou niets over Jan te vertellen. Jij en ik zijn in wezen zo eender, dat wij elkaar niets behoeven uit te leggen. Terwijl Robert het accepteerde bleef jij het mij kwalijk nemen. Een terugval in je oude jaloezie? Heb je je wel eens gerealiseerd waarom jij vaak op mij gebeten was? Later, bedoel ik, toen mijn moeilijkheden jou hinderden? Moeilijkheden die jij listig uit de weg bent gegaan. Jij hebt immers nooit kinderen gehad.

Er is een tijd geweest dat wij zo vertrouwelijk met elkaar omgingen dat de mensen in onze stad erover begonnen te kletsen: broer en zuster lopen niet gearmd op straat. Dat heeft enige jaren geduurd. Ik was toen zeventien en jij vijftien. Een vrouw denkt graag aan die jaren terug. Ik was niet de brutale meid waarvoor ik gehouden werd. In werkelijkheid geloofde ik in een wereld waarin iedereen lief tegen iedereen zou zijn. Dat was

meestal als ik een dag geen slaag had gehad of er thuis geen ruzie om mij was geweest. Ik heb nooit goed begrepen waarom ik altijd de klappen moest krijgen en jij niet. Ook later in ons leven, al zocht jij de narigheden soms zelf op. Nee, geen medelijden met mij hebben. Ik wil alleen dat wij weer worden zoals toen wij vijftien en zeventien waren. Een paar keer in je leven ben jij echt moedig geweest. Iedereen weet voor zichzelf het beste wanneer hij werkelijk moedig is. Ik vind iemand moedig die in zichzelf overwint waar hij het bangst voor is. Eigenlijk was jij bang dat men je niet meer zou verwennen, dat men je niet meer aardig zou vinden. Daarom durfde jij een ander niet teleurstellen. Zodra iemand zich een mening over jou gevormd had, wilde jij aan die mening blijven beantwoorden. Zo vaak jij dat met opzet niet hebt gedaan vond ik je moedig. Dat was levensgevaarlijk voor je, omdat jij je bestaanszekerheid hierdoor vernietigde.

Ik schrijf dit alles zo maar achter elkaar op. Ik behoef hier nu niet meer over na te denken. Het kristalliseert vanzelf uit hetgeen ik vroeger hierover heb gedacht. Ik ben nu in staat te zien welke krachten in jou hebben gewerkt en welke beweging er van mij naar jou en van jou naar mij is uitgegaan. Jij bent nu zo dicht bij mij gekomen, dat ik niet meer weet of ik jouw gedachten opschrijf of de mijne. Een mens kan zich niet aan zijn samenstelling onttrekken. Daardoor blijft hij afhankelijk. Oordeel niet te haastig over iemand die naar zijn rozen-

krans, zijn gebedsriemen of zijn bijbel grijpt. Je kunt in een situatie geraken, waar je het met jezelf niet alleen uithoudt. Wat vroeger hol pathos leek, wordt dan plotseling echt. Misschien is het leven zelf wel pathetisch. Ik heb eigenlijk nog geboft. Dat ik namelijk hier kan zitten en jou schrijven. Ik heb het altijd heerlijk gevonden om ziek te zijn. De enige tijd dat ik wel eens verwend werd. Maar ja, als je ouder wordt vergallen de zorgen om anderen ook dit plezier.

Nu, dat het voor mij is afgelopen, voorgoed, wil ik dit moment waarop ik met jou praat zo lang mogelijk vasthouden. Het gordijn heeft zich achter mij gesloten. Ik weet dat het jou zal blijven bezighouden wat ik op die laatste ogenblikken heb gedacht en wat er toen in mij is omgegaan. Jij bent de eerste mens geweest die mij heeft verwend, die zacht voor mij is geweest, toen iedereen in mijn omgeving mij van zich afstootte, en die ik zelf heb teleurgesteld, och waarom ook niet: die ik heb bedrogen. Misschien kwam het omdat ik twee jaar ouder was dan jij, misschien ook omdat ik een vrouw was en misschien ben jij in wezen kwetsbaarder dan ik, het doet er ook verder niet toe. Ik voelde wat erin jou omging toen ik je zei - wij stonden aan de hoge vensterbank die op onze tuin uitzag - dat jij voortaan niet meer de eerste plaats bij mij zou innemen nu er een ander was. Jij verbleekte, maar jij zei niets. Je ogen keken zo verdrietig alsof ik je een mes door je hart had gestoken. Ik zag het en... het deed mij eigenlijk goed dat het jou zo trof. Wat had ik dan van jou gewild? Jij was toch mijn broer.

Toen wij nog kleine kinderen waren... je vergeet die dingen nooit. Ik was toen groter dan jij. Ik won het van je bij het vechten. Ik was handiger en niet zo bleek en zo pietepeuterig, ondernemender. Maar na verloop van tijd groeide jij mij boven het hoofd, de rollen werden omgekeerd. Doch brutaler en handiger bleef ik. Onze jaloezie verdween vanaf het moment dat wij van elkaar zijn gaan houden. Toen wilde de een slechts wat prettig was voor de ander.

Jouw houding ten opzichte van onze eigenaardige vader is de werkelijke oorzaak van onze toenadering geweest. Tenslotte durfde hij mij niet meer te slaan uit angst voor jou. Jij kon alles van hem gedaan krijgen, omdat hij jou verafgoodde: zijn enige zoon. Mijn jaloezie verdween prompt toen jij aan mijn kant ging staan. Toch had vader iets, hoe zal ik het zeggen, iets anders dan iedereen. Maar zijn haat, zijn vijandschap tegen mij en moeder heb ik nooit goed kunnen begrijpen. Het bizondere van vader was zijn liefde voor jou. Dat hij, de tiran, de beul voor vrouw en dochter, de ziekelijk afgunstige Streber, hiertoe in staat was, maakte hem tot een niet-gewoon mens. Hij was onberekenbaar. Soms kon hij zelfs tegen mij wat hartelijks zeggen. Na zijn dood hebben wij eerst de eigen aard van moeder ontdekt. Eerst nadat de vulkaan uitgedoofd was, kwam zij tot leven. Toch lijk ik meer op hem dan jij. Ik kon hem nooit vergeven dat hij mij als een zieke hond zonder naar mij om te kijken op mijn kamer heeft laten liggen. Toen heb jij mij in je armen naar beneden gedragen, naar je eigen

warme kamer en mij in jouw bed gelegd. Jij was de enige in huis die niet bang was voor mijn besmettelijke ziekte. Wat onze vader mij tekort deed en onze moeder mij niet kon geven - die liep er maar zo'n beetje bij - dat gaf jij mij ineens tegelijk. Zo iets vergeet je nooit. Ik heb dit altijd bij jou terug willen vinden. Wanneer jij mij naderhand wel eens van je hebt afgestoten, wilde ik dit nooit accepteren. Jij bent voor mij altijd de broer gebleven die mijn zieke lichaam in zijn armen heeft gedragen.

Wij waren toen zo vertrouwd met elkaar, wij vertelden elkaar alles. Wat het voor jou betekend moet hebben toen ik je zei, dat ik mijn intiemste dingen voortaan aan een ander zou meedelen, begrijp ik nu. Je wilt je gehele leven weer terug naar die enkele momenten uit je jeugd. Bedoelen de oude schrijvers dit als zij het over de zondeval hebben? Wij willen immers altijd weer terug naar daarvoor. En dan is er een donkere, kromme weg, en plotseling sta je weer met hetzelfde gevoel bij een vensterbank, je kijkt weer uit over een tuin, nu in een grote stad, en de man die naast je staat is niet veel ouder dan je zelf toen was, je bent niet veel veranderd, alleen het lichaam is wat ouder geworden. Jan leek op jou, toen jij zo oud was. Ik weet het wel: jij vond mij hysterisch, mijn verliefdheid ergerde jou. Nog altijd wilde jij je overwicht op mij laten gelden. Je ironie heeft mij toen gekwetst. Nu begrijp ik het: jij hebt mij dat nooit vergeven, die steek recht in je hart. Slechts zulke momenten hebben betekenis. Al het andere is vegeteren. Soms op een lentemorgen word je opnieuw wakker. Het is er op-

eens. Alles is goed en mooi. Om die ogenblikken kun je al het andere aanvaarden. Wanneer ik daaraan denk is er geen bitterheid meer in mij. Evenals de beelden van een film trekt alles nu aan mij voorbij. Een verhaal van mensen die leefden in een ver land, heel, heel lang geleden. Het is alsof ik eindelijk de ingewikkelde knoop van een touw heb ontward. Er is geen enkele hoop meer. De stroom is tot stilstand gekomen en is een spiegel geworden die het geheim onthult van bomen en lucht. Alles staat voor altijd stil. Maar jij blijft in beweging. Jij moet verder leven. Het is alsof het weeklagen van de mensen dat ik van te dichtbij heb gehoord, op dezelfde toon is blijven steken.

Ik kan nu alles overzien. De zondagmorgen op de kermis, toen ik van de ‘rutschbaan’ naar beneden gleed en mijn arm verbrandde, de donkere hoekjes van ons huis, waar wij als kinderen vreemde spelletjes speelden en het bos waar ik stiekem met Frits heen was gevlucht. Jij hebt mij wel eens verweten dat ik geen goede moeder was, al deed ik nog zo mijn best voor mijn kinderen. Ik weet nu wat jij bedoelde. Jij wilde mij het offer zien brengen dat jij niet kon brengen. Maar ik wilde altijd terug naar vóór de zondeval. Wanneer een mens zich geheel in een ander verliest, verliest hij zichzelf. Dat is niet goed. Een mens moet zich zelf behouden. Als je geen ogen meer hebt kun je niet zien, als je geen mond hebt niet meer spreken, als je geen oren hebt kun je niet meer horen. Een mens die zich zelf niet meer heeft, is gelijk een plant, een steen...

Die stilstand nu, dit volkomen onverschillig zijn voor wat er met mij gebeurt! Dat men van mij zegt dat ik nog leef omdat ik voedsel tot mij neem, is niet juist. Ik hoor de vogels nog wel kwetteren. Straks komen de boer en de boerin thuis van hun werk. Zij spreken tegen mij in hun taal en ik ontdek dezelfde klanken die alle mensen gebruiken: de *e*, de *a*, de *o*, de *u*, de *i*. Zij verbinden die met hun lippen, met hun keel, hun neus, hun tong. Zij stoten niet alleen dezelfde klanken uit als wij, zij zeggen ook dezelfde dingen. Zij zeggen dat het 's avonds nog koud is, dat de dagen al beginnen te lengen, dat zij moe zijn en dat de oorlog nog wel lang zal duren. In hun jeugd was er meer klank in hun stem, nu klinkt alles vermoeider, gelatener. Dat is bij alle mensen hetzelfde, welke taal zij ook spreken.

Ik weet niet waar ik nog heengebracht zal worden. Dit land is zo groot alsof het nergens meer ophoudt. Het is nu zo stil, dat het onwaarschijnlijk lijkt dat hier ooit vreemde geluiden zullen doordringen. Het is goed om naar de stilte te luisteren. Bevrijd te zijn. Ik verschuif steeds het moment waarop ik je moet gaan vertellen wat er met mij gebeurd is. Ik ga het dan misschien opnieuw beleven. Dat wil ik niet. Laat ik deze droom, die van stilstaan, vasthouden. De overgang zal dan niet merkbaar zijn. Nevels wijken uiteen. Het scharlaken rood is blauw geworden. In de verte wenkt een boot. Een zeilboot. Maar ik moet hier blijven. Hier waar de zee zich schuilhoudt achter de bossen.

Nu ik je teruggevonden heb wil ik met je samenblij-

ven. Nu ik dit schrijf en jij het leest is één moment. Er is geen tijd meer. Voor jou niet en voor mij niet. Er is alleen dit samenzijn. Soms tref je mensen met wie je dezelfde weg uit gaat. Jan was zo'n mens. Maar het is nooit zo volkomen geweest als tussen ons beiden, zo onherroepelijk. Van rood naar blauw. Ik houd van kleuren zoals jij weet. Toen ik weggevoerd werd... nee, straks, nog even bij dit goede blijven, deze stilstand. Mijn hersenen zijn helder geworden. Er is niets meer dat vertroebelt, nu ik weet dat er geen terug is. Misschien word ik ver het binnenland in gestuurd. Ik zie me werken op een boerderij, voor het eten zorgen van de mensen en de dieren, ik zal hun taal vlot gaan spreken en misschien zal er 's nachts weer iemand bij mij slapen. Ik zal worden gelijk de anderen en elke dag dezelfde dingen doen en zeggen, al naargelang het weer en het jaargetijde dat eisen. Wanneer iemand mij dan over vroeger zou vertellen, zal ik naar hem luisteren, zonder herinnering.

Maar misschien word ik niet verder gestuurd en zal zich herhalen wat mij uit mijn vorig leven heeft gestoten. Ik zou mij niet meer verzetten. Waar de kracht vandaan halen? Er is iets geknapt, er is een snaar gesprongen. Hoe zou ik anders hier zo rustig kunnen zitten en jou schrijven? Of leeft de hoop toch nog in mij, dat ik me hierdoor tot het leven wil terugroepen? Er is altijd een tuin geweest waar ik naar terugverlangde. Een tuin met bomen en bloemen. De dood is een overrijpe bloem die haar zaad op de aarde laat vallen.

Voordat ik zou sterven heb ik bomen gezien, echte bomen. Hun geur drong door mijn lichaam heen. Het was een machtig gevoel. Ik wist toen wat daarna zou gebeuren.

Ik bleef de herinnering in mij dragen aan wat ik en de anderen hadden ervaren. Treinen, volgepropt met verdoemde wezens, verstoten uit het samenzijn met de anderen. Zij behoorden niet meer tot een gemeenschap van mensen, op hen waren de regels van goed en kwaad, van leven en dood niet meer van toepassing. Zelfs runderen die naar het slachthuis worden gebracht dienen nog ergens voor. Schadelijke insekten worden ter plaatse gedood. Die worden niet eens in wagons vervoerd. Elk wezen op aarde heeft een functie, maar zij dienden nergens meer voor. Vroeger heeft men negerslaven in ruimen gestouwd, maar die brachten geld op, het waren arbeidskrachten die een waarde vertegenwoordigden. Maar voor welk doel laadde men trein na trein vol met zwangere vrouwen, kleine kinderen, grijsaards? Het is niet na te vertellen: de wilde tonelen, de onterende dingen die gebeuren zodra de ijzeren deuren hermetisch zijn gesloten. Wat betekenen daarbij vergeleken de varkens van Odysseus? Het is dan zover gekomen dat men geen mens meer wil zijn.

Toen zag ik de bossen. De bomen waren aan het uitbotten. Ik wilde tussen de andere bomen staan, een boom zijn onder bomen. Takken overal aan mijn lichaam, bladeren aan de takken en elk jaar opnieuw de geur van bloesems om me heen. Begrijp je waarom ik

niet meer terug kan? Er is geen verbittering in mij, maar een mens wil ik niet meer zijn. Naderhand zal men het elkaar vertellen. Gretig zal er naar die verhalen worden geluisterd, nee, ik zal je geen bizonderheden mededelen, dat zou jou gelijk maken aan de anderen, die ervan kunnen genieten als van een gruwelfilm of van de frontpagina van een parijse avondkrant. Toen ik eindelijk naar buiten kon kijken - na uren, dagen, ik weet het niet, werden de deuren voor een korte poos geopend om wat lijken uit de wagon te laden - zag ik de bomen: dennen en berken. Ik kuste ze met mijn hart. Ik huilde van vreugde dat ik ze kon zien. Het gejammer en geschreeuw, de stank van urine en uitwerpselen waren er opeens niet meer. Ik wilde niet denken, ik wilde alleen maar een boom zijn.

Het is waar dat een mens slechts kent wat hij zelf heeft beleefd. Daarom praten zovelen langs elkaar heen. Men kan een ander nooit iets duidelijk maken wanneer hij dat zelf niet op de een of andere wijze heeft doorgemaakt.

Wanneer heb ik je het laatst ontmoet? Was dat werkelijk op de kamer van Betty? Wij waren toen beiden heel ver van de vensterbank die uitzag op de tuin van ons ouderlijk huis. Het was een zomeravond. Ik herinner mij nog de geur van de reseda waar jij ook zo van hield. Wij waren alleen thuis. Door het openstaande venster hoorden wij de zwaluwen krijgertje spelen in de lucht...

Nee, op Betty's kamer heb ik je niet ontmoet, De laat-

ste keer, dat was een hele tijd daarvoor, toen jij bij mij kwam nadat jij meer dan een jaar was weg geweest. Tijdens jouw afwezigheid had ik mij vrijgemaakt van de man met wie ik een tijdlang een verkeerde richting was uitgelopen. Toen wij elkaar weer zagen bleek bij jou hetzelfde te zijn gebeurd. Een mens verlangt altijd terug naar zijn beste momenten. Wat hij dan ervaren heeft dat is hij, dat wil hij in elk geval zijn. Wat daartussen ligt heeft geen werkelijke waarde voor zijn persoon.

Toen ik niets meer had, zelfs geen kleren meer aan mijn lichaam, zag ik een tuin... bloemen zo groot als ik nooit tevoren had gezien. Sommige hadden meeldraden als orgelpijpen en bladeren als beschilderde Chinese waaiers, maar andere schenen gekleurde druppels met harten van aquamarijn. De takken waaraan ze zaten waren groenblauw en zo doorzichtig als helder water. Ze leken lange linten of slangen die zich in een regelmatige kadans heen en weer bewogen en die het zingen van de bloemen ondersteunden. Want zodra ik mij in de tuin bevond drong tegelijk met lichte golven bloemengeuren een ongewoon klare muziek tot mij door. Alle bloemen, zowel de grote als de kleine, verschilden in kleur van elkaar, en ook kon ik de geur van elke bloem apart in mij opnemen, maar het ritme waarin hun zingen gebonden was, gaf mij ondanks zijn grote gevarieerdheid, de gewaarwording dat ik naar één stem luisterde. Aan sommige takken hingen bloemen, gelijkend op witte klokken, bepoederd met allerlei kleuren; op andere za-

ten bloemen in alle tinten van rood, geel en blauw als vogels naast elkaar. Mijn lichaam werd zo aangetrokken door alles om mij heen: de geuren, de kleuren en het zingen, dat ik je niet meer zou kunnen zeggen of ik mij voortbewoog in de tuin of stil stond. En bij elk nieuw ding dat ik ontdekte werd ik warmer van binnen en het was alsof ik daarbij telkens in iets anders overging. Alles bewoog en trilde: de takken, de bloemen, de bladeren, de meeldraden, de stengels en stelen - en bij elke beweging ontstond er een nieuwe kleur en klank, een andere geur. Ik onderging het alsof ik naar een symfonie luisterde waaraan ik zelf meewerkte. Steeds opnieuw trokken afzonderlijke dingen mijn aandacht, terwijl ik toch alles in zijn geheel in mij kon blijven opnemen. Eén bizonderheid wil ik je vertellen: ik zag of misschien kan ik beter zeggen dat ik het tegelijk hoorde en rook, dat enkele takken zich paarsgewijs in een tegengestelde richting op en neer bewogen. Het waren de takken met de kleine bloemen, alle verschillend van kleur. Telkens wanneer de ene tak een bepaald hoogtepunt en de andere een overeenkomstig dieptepunt had bereikt, ontstond er een geruis als van klappende vleugels, de geuren werden sterker en ik zag de bloemen van de takken afvliegen: het waren nu vogels die door de ruimte van de tuin naar de andere tak vlogen waarop ze neerstreken. En terwijl zij vlogen werd de lucht ijler en doortrokken van een heel fijne geur en ik hoorde stemmen zingen, helderder dan water dat van een berg over stenen naar beneden stroomt. En zodra de vogels met hun rode borst-

jes en blauwe kopjes, sommige met kuiven als doorzichtig fijn gaas, grasgroen en paars, en met staarten in alle kleuren van de zee, op hun tak zaten, waren het weer bloemen. Daarna herhaalde zich de oorspronkelijke beweging en ik merkte nu, dat dit overal in de tuin, maar in verschillend tempo, plaats vond. En toen gebeurde er iets wonderlijks met mij. Ik kreeg het gevoel dat ik zelf in die beweging werd opgenomen. Er kwamen vogels op mijn armen, op mijn handen, op mijn vingers zitten, er nestelden zich enkele in mijn haar dat los hing, er waren er op mijn ogen, op mijn neus en op mijn mond. Heel even was ik een tak. Maar toen ontdekte ik de stam van de enige boom die in de tuin stond. Een stam die een machtige stroom van kleuren was, die zich omhoog zong in een breed ritme en het gezang van de takken en de bloemen volume gaf, een bron van zich steeds vernieuwende geuren die de gehele tuin vervulden.

Ik zou niet kunnen zeggen hoe lang dit alles duurde, de tijd moet toen voor mij hebben stilgestaan. Ik weet alleen, dat ik bij het zien van de stam plotseling door iets aangetrokken werd dat buiten het zingen was, dat ik zocht en niet kon vinden. Was ik een bloem geworden die van haar tak wilde wegvliegen? Het was een groot verlangen en een groot gemis. Eerst kon ik maar niet begrijpen wat ik nog meer wilde, maar toen ik in de stemmen een klaagtoon meende te horen, werd het mij duidelijk. Elke bloem had haar tegen-bloem, elke tak zijn tegen-tak. Ik zocht de ander waarmee ik kon samenzijn in het zingen. Die ander was jij. Ik zocht jou in de tuin,

maar kon je niet vinden. Vroeger als kinderen en later ook nog waren wij zo op elkaar afgestemd, dat ik jij was en jij ik. Ik wilde ook nu alles samen met jou delen, zoals wij dat altijd hadden gedaan. En omdat jij er niet was, kon ik niet langer in de tuin blijven. Ik moest je gaan zoeken, je vertellen hoe jij hier kon komen, nu ik de weg gevonden had.

Dat moet wel de reden zijn waarom ik nu hier zit: om jou dat te kunnen vertellen! Op het laatste ogenblik - het was toen ik jou miste - werd mijn naam afgeroepen. Ik kreeg mijn kleren terug en hoefde niet mee met de anderen.

Er is niets vreselijkers dan het ogenblik te voelen naderen waarop je de spanningen niet meer kunt verdragen. Toch wil je niet krankzinnig worden. Het ergste voor mij was niet dat ze Robert tenslotte gevangen namen, maar dat ik hem niet heb kunnen redden. Had jij toch gelijk? Ben ik geen goede moeder geweest? Ik had meer kunnen doen, hem bewegen te vluchten. Maar ik had het toen te druk met Jan. Robert is nu in zijn cel. Wanhopig! Zijn goede hersenen kunnen hem niet helpen. Hij zoekt troost en steun, die ik hem niet kan geven. Hij is te jong om te sterven. Ik zie hem op een hoog duin staan met de anderen die hij niet in de steek heeft willen laten. Ik zie grauwe mannetjes automatische bewegingen maken. Wat zou het mij gemakkelijk vallen mij voor de lopen van hun geweren te werpen! Ik begrijp waarom Robert plotseling rustig is. Toch is hij te jong, te jong...

Toen ik hoorde dat ze jacht op hem maakten en alle uitgangen van de grote stations bewaakten, wist ik dat het te laat was. Ik wilde weer herstellen wat ik verkeerd had gedaan, zoals ik zo vaak iets verkeerd had gedaan en het daarna weer trachtte goed te maken. Van mijn kinderjaren af deed ik verkeerd. Ik had er spijt van en deed weer verkeerd.

Het was sterker dan mijn wil. Ik moest gehoorzamen aan iets dat machtiger was. Nadat ze Robert hadden gevangen genomen was er voor mij geen leven met de anderen meer mogelijk. Jij was beneden in de huiskamer toen hij geboren werd. Ik had je laten roepen door zijn vader, die ik telkens naar beneden stuurde om je op de hoogte te houden. Het begon dag te worden. Jij bent toen met die goede dokter - wat was ik altijd gerustgesteld als ik zijn zware stem hoorde en zijn baard zag - door de lege straten van onze stad naar zijn huis gegaan.

Het was geen toeval dat ze mij de volgende nacht weghaalden. Wat eenmaal met je gebeurt, gebeurt altijd met je. Steeds dezelfde ogenblikken. In mijn leven hebben zich twee momenten herhaald: die van de klappen en die van de tuin. Ik was niet bang toen ik ze de trappen hoorde opkomen. Het laarzengestamp dat ik had gevreesd en gehaat, betekende nu dat ik in dezelfde positie als Robert was gekomen, niets meer voor mij. Bovendien ben ik in de loop van tijd aan klappen gewend geraakt. Er was nu niemand om mij te verdedigen. In jouw aanwezigheid durfde mijn vader mij nooit te slaan. Toen ik Robert al een paar maanden in mij

droeg en hij noodgedwongen zijn toestemming tot het huwelijk had gegeven, heeft hij op een keer dat ik alleen met hem in huis was, naar mij getrapt...

Ik weet dat ik jou na Roberts geboorte iets wilde zeggen. Het is altijd zo bij mij geweest dat ik vond dat ik jou verantwoording schuldig was. Ik was jou kwijtgeraakt. Wanneer bij een meisje het lichaam wakker wordt, ziet zij elke man als man. Eerst toen Robert geboren was, vond ik je terug. Jij zult dat wel nooit helemaal kunnen begrijpen. Er is iets onvoldaans in een huwelijk dat niet feitelijk heeft plaats gehad. Tenminste voor een vrouw.

Van mijn misstappen heb ik jou altijd op de hoogte gehouden. Ik moest je die biechten. Zelfs wist jij soms van tevoren als ik iets verkeerds ging doen. Maar jij vergaf het mij altijd. Wij hadden immers samen een verbond, waar geen van tweeën zich aan kon onttrekken. Naderhand hebben wij ieder ons eigen leven geleid, maar niemand en niets heeft dit tussen ons ooit ongedaan kunnen maken. Ik zit geheel alleen hier. De anderen zijn er niet meer. Zij zijn er helemaal niet meer. Zij hadden met niemand zo'n verbond. Ik wil alleen in de tuin als jij er ook komt. Er is geen vroeger en geen later. Wij zullen samen in de tuin zijn.

Telkens als ik verloochende wat er tussen ons bestond, deed ik verkeerd. Ik heb misschien vaker verkeerd gehandeld dan jij, maar ik was ook roekelozer, gehoorzaamde spontaner aan mijn opwellingen, hield geen rekening met de gevolgen. Jij liet eerder je verstand de be-

slissing nemen, jij was beheerster, ogenschijnlijk koeler. Een enkele keer bereikte jij een evenwicht. Maar de mens wordt soms rijker door het doen van een verkeerde handeling dan door het nalaten ervan.

Er zijn dingen die een volwassen mens niet meer goed kan zeggen. Kinderen kunnen zich vaak beter verstaanbaar maken. Hun gevoel is nog niet vertroebeld, zij zijn nog niet berekenend op de wijze der ouderen. Direct na Roberts geboorte had ik je willen zien. Maar jij kwam niet boven, toen jij wist dat het kind er was. Jij schaamde je voor de dingen van het geslacht. Ik weet wel dat jij deze gêne overwonnen hebt, toch kun je dit niet zoals een vrouw ondergaan. Een vrouw staat dichter bij de oorsprong van het leven dan een man. Zij is er vertrouwder mee. Een man is meer aangewaaid. Hij heeft er slechts zijdelings mee te maken. Hij is als een raket die door een vrouw wordt afgeschoten om eens voor haar te gaan kijken hoe het er op de maan uitziet. Zij is alleen maar nieuwsgierig, hij de avonturier, die nergens wortel kan schieten. Hij wil er steeds op uit om een nieuwe wereld te veroveren, omdat hij zich in de onze verveelt. En wij trachten hem te onderwerpen aan onze huiskamers en onze aardse zekerheden. Wij laten hem zich verzadigen aan ons lichaam, zodat hij vadsig wordt en het avontuur vergeet. Wij brengen hem zelfs in de waan dat hij de meester is, om hem des te vaster aan ons te binden.

Toen Robert geboren was, ben ik een ogenblik helemaal bevrijd geweest. Als moeder scheen ik nog meer

gebonden dan vroeger, maar dat ene moment ben ik juist los van alles geweest. Ik besef dat nu eerst goed. Dat had ik je toen willen meedelen. Waarschijnlijk was er geen enkel woord over mijn lippen gekomen. Maar jij had het wel aan mijn ogen geraden. Wij waren zo gewend onze ervaringen uit te wisselen. Zo vertrouwelijk als met jou ben ik nooit met iemand geworden.

Toen het kind eindelijk naast mij lag, kwam er plotseling dat gevoel over me verlost te zijn. Het duurde maar even of beter gezegd: zo iets is zonder tijd. Toen ik op het punt stond vernietigd te worden en in die tuin kwam, was er hetzelfde maar warmer en voller. Ik zie mijn leven en dat van de anderen nu als door het prisma van een kristal. De oorsprong en het einde en wat daartussen ligt, gefixeerd in een eeuwig moment in de ruimte van mijn hart.

In een oudheidkundig museum heb ik eens staan kijken naar de in doeken gewikkelde mummie van een jong meisje. De vormen van haar lichaam waren nog duidelijk te zien. Ook de uitdrukking die zij drieduizend jaar geleden op haar gelaat had. Ik heb er toen zolang naar gekeken dat ik ging geloven dat ik die egyptische prinses was.

Door het raam waarvoor de tafel staat waaraan ik schrijf - het is een dubbel raam om 's winters de kou tegen te houden - kan ik een groot gedeelte van de oostzijde van de hof met de toegang overzien. Op de ongelijke grond groeit al wat jong gras hier en daar tegen de stenen aan,

die hier overal verspreid liggen en die nu bij het ijler worden van het licht op monstrueuze boomstronken lijken, die men vergeten heeft te rooien. Aan de overzijde van de smalle weg, die langs de toegang van de hof loopt, waarop verschillende blokhutten en schuren staan, is het bos, pijnbomen zo dicht op elkaar dat ze een muur lijken van donkergroen hout. De grens van de hof is door wat onregelmatig geplante dennen en door stenen aangegeven. Het hek, gemaakt van berkestammen, staat open. Nu en dan kijk ik door het raam. Schuin tegenover mij staat de schuur waar gereedschap wordt bewaard. Bijna alles is hier van hout, zelfs de enkele sieraden die ik zag. In het vertrek stutten zware stammen met de knoesten er nog aan het dak. Alleen de planken van de vloer en de wanden zijn glad geschaafd. Ook de bank die langs de muur staat, maar de poten zijn krom en met bulten. Er is in dit vertrek een stenen oven met van onderen een lang diep gat, waar takken brandhout worden ingeschoven. Zelfs hier binnenshuis waant men zich in het bos. Wist jij dat hout leeft? Wanneer er geen beweging in de lucht is en mensen en dieren stil zijn, begint het hout heel voorzichtig te spreken. Luister je goed, dan wordt het een aanhoudend klagen. Een boom doet mij denken aan een dier dat niet kan lopen. Maar alle bomen tezamen kruipen langzaam voort over de korst van de aarde. Heel vroeger, toen er nog geen tijd was, schijnt er iets gebeurd te zijn waar de bomen van weten. Soms, als we aandachtig luisteren, is het alsof zij ons daarvan willen vertellen. Het duurt

maar even. De kleinste gebeurtenis, de roep van een vogel, het breken van een tak, of het is weg. Je glijdt weer terug in het onwaarschijnlijke van je eigen aanwezigheid temidden van het andere.

Er staat nu een hond op de hof, op enkele meters afstand van mijn raam. Zijn poten strak gespannen tegen de grond. Hij kijkt mijn richting uit. Ik ken hem wel. Hij komt hier meer. Ik geef hem wel eens wat brood. Nu heeft hij mij ontdekt. Hij blaft niet. Honden van het land zijn zwijgzaam evenals de boeren. Gekruist ras, waarschijnlijk voor een kwart wolf. Hij is nog jong. Een onschuldig hondegezicht dat vraagt: ‘Krijg ik vandaag niks van je? Ik moet toch ook leven!’ De hele omgeving van stenen, harde grond en grijze lucht is er nu alleen voor hem, een hond met warme, donkere ogen. Zijn spitse snuit houdt hij schuin als om mij nog eens nadrukkelijk aan zijn vraag te herinneren. Ik zal hem de kluif geven die er van de laatste maaltijd over is... Hij loopt er hard mee weg. Buiten is het licht nog fijner geworden.

De boer en de boerin moeten nu gauw komen, filet is nog stiller dan daarnet. Wij zitten hier ver van het front verwijderd. Een vliegmachine heb ik hier nog niet gehoord. Vreemd dat de boer en de boerin er nog niet zijn. Het begint toch al donker te worden. De naaste boerderij ligt op een uur afstand van hier, het bos door. Ik heb zeker niet goed begrepen wat zij vanmorgen voor ze weggingen tegen mij hebben gezegd. Misschien zijn zij nog aan het werk op hun stukje land of in het bos. Deze stilte komt mij zo bekend voor...

Toen wij door de straten liepen stonden de anderen aan het venster naar ons te kijken. Herkend heb ik ze niet, maar ik vermoedde hun gezichten. Dat wij nu ook net langs de kamer van Betty moesten trekken! Het vreemde: ik was opeens weer dertien jaar. Ik werd onrechtvaardig geslagen en deed moeite mijn tranen tegen te houden. Tegelijk zag ik verschillende beelden uit mijn jeugd: de onderwijzeres die mij aan mijn vlechten trok en aan mijn oren en mijn vader, die mij met een liniaal op mijn vingers tikte, omdat zijn onderwijzer dat ook met zijn kinderen had gedaan en er zulke goede resultaten mee had bereikt. Hetzelfde verzet als destijds kwam in mij op, toen ze mij met de kolven van hun geweren voortduwden, hetzelfde nare gevoel van onrechtvaardig behandeld te worden. Waarom juist ik? Evenmin als destijds was ik mij bewust iets misdreven te hebben. Ik heb het als een persoonlijke smaad gevoeld. Mij speciaal moesten ze hebben. De anderen had ik nooit eerder ontmoet. Nu liepen ze als een troep uitzinnigen, die hun hoge afkomst manifesteerden, door de straten. Al die blikken van de omstanders op je gericht! Ik nam het ze kwalijk dat ze er stonden. Ook al toonden ze soms duidelijk hun verontwaardiging. Geen enkele van mijn kinderen in de troep. Voor Robert alleen hadden ze een klein legertje nodig gehad. De andere kinderen waren bijtijds gevlucht. Waar zat jij? Jij bent zeker weer verstandig geweest, je zo schuilgehouden dat ze je niet te pakken konden krijgen? Maar ik had kinderen. Ik kon niet alleen aan me zelf denken. Ik maakte me ook

nog zorgen om Jan. Wie zou nu op hem letten? Alleen zou hij zich niet kunnen redden. Al die harde mensen om hem heen. Zijn ziekte vereiste voortdurende zorg. Hij zou zich gaan verwaarlozen. En ik moest hem aan zijn lot overlaten.

Zoveel gedachten tegelijk stormen op je af, als je je gerealiseerd hebt dat je van een vrij mens opeens een slavin bent geworden die de kosten van haar onderhoud niet eens meer mag opbrengen. Alles wat vroeger met mij gebeurd is, al de klappen die ik heb gekregen, al de narigheden van een mislukt huwelijk verzinken hierbij vergeleken in het niet. De bekende huizen waar ik zo dikwijls ben langs gelopen, het plein en de reclames op de zuilen, het zijn onbereikbaarheden geworden zoals in een droom. Naast me de grauwe automaat die vermoedt dat ik bij de eerste de beste gelegenheid die zich voordoet zal trachten te vluchten. Maar de angst voor een geweerkolf verlamt mijn wil. Er is iets onherroepelijks gekomen tussen vroeger en nu, een kloof die niet te overbruggen is. De anderen zijn vrij om te doen wat zij willen. De anderen kunnen achter ramen ons gadeslaan, de anderen... er zijn er nog die ons uitlachen, die ons uiterlijk bespotten, die zich verheugen over onze desolate toestand. Toen wilde ik dat dit gewroken werd. Ik hoopte dat jij daaraan zou meedoen. Ik maakte me zelf verwijten dat ik te roekeloos was geweest, ik dacht dat ik beter had gedaan wanneer ik mij er helemaal buiten had gehouden, zoals jij. Wij waren het contact kwijt. Ik had je lang van tevoren weten te bewegen om te vluch-

ten. Maar ik kon zelf geen rust vinden. Robert kwam zijn heldendaden bij mij biechten. Hij kon het nog niet verwerken, Robert met zijn zachte aard, hij was daar te jong voor. Om zulke daden te verrichten moet men eerst een grondige opleiding hebben genoten. Alles kwam tegelijk. Op het laatste ogenblik heb ik je nog trachten te bereiken. Maar jij was niet op het adres. Jij was op een nog veiliger plaats gaan zitten. Ik bleef in je geloven. Ik zei tegen mezelf: hij heeft grotere ervaring op dit gebied dan wij. Ik wist toen al dat jij het zou halen.

Het zijn de kleine dingen die in zo'n toestand het meest irriteren: een zere teen, de onmogelijkheid je te wassen en dan altijd die honger, niet alleen die je zelf voelt, maar ook van de mensen met wie je samen bent, van de kinderen vooral. En de schande van minuut tot minuut te bemerken dat men zijn staat van mens verloren heeft. Het enige wat je daarvan nog gelaten wordt, een andere lotgenoot te kunnen bijstaan die er nog erger dan je zelf aan toe is, verlies je op het moment dat je je het wanhopige van je toestand weer bewust wordt.

Die tocht langs de straten en de grachten was het begin van een reis, zoals je die in angstdromen meemaakt. Hoe men daaruit ontwaakt in een andere droom is mij duidelijk geworden. Ik had gewild dat jij deze ervaring ook had gehad. Jij hebt je veilig gesteld, omdat jij je niet in een avontuur wilde storten dat jouw verstand afkeurde.

Maar ik moet gauw verder vertellen voordat het hele-

maal donker is geworden, ik wil de kaarsen zolang mogelijk sparen. Wanneer ik aan die tocht terugdenk, zie ik daarin al alles zoals het zou gebeuren. De bundels kleren, de koffers die mannen en vrouwen met zich meesjouwen, de verschrikte gezichten van de kinderen, de recht voor zich uit starende ogen, het geschuifel van de moede voeten, het ondraaglijke zwijgen van al deze verdoemden: een optocht van mensenoffers. Maar voor welke god?

Wanneer jij dit leest is het misschien avond en winter. Jij zit in een gemakkelijke stoel bij de kachel. Naast je staat een tafeltje met boeken. Jij rookt een sigaret. Jij begint niet te lezen, voordat alles in huis rustig is, je alleen bent en jij je ten volle kunt concentreren. Jij bent verzadigd, hebt het warm, je handen ruiken naar lekkere zeep, een elektrische schemerlamp verlicht nog eens extra de bladen van dit geschrift. Jij voelt je behaaglijk. Door je stoïcijns-epicuristische levensopvatting weet jij je boven de narigheden van het leven te verheffen en de aangename dingen die het soms oplevert, voluit te genieten. Jij hebt je zelf nooit helemaal willen loslaten, je nooit helemaal aan iets of iemand willen overgeven. Jij hebt over de dood nagedacht, want jij denkt over het leven. Zetje oren nog eens wijdopen en volg mij, je zuster, alsof jij in werkelijkheid bij mij bent. Ik schrijf dit voor je op om je wakker te schudden uit je behaaglijke dommel, omdat jij mijn broer bent van wie ik houd.

Ik wil dat jij mij nu volgt van etappe tot etappe, van

vernedering tot vernedering, van moeheid tot uitputting, van de vuilnisemmer tot de vaalt. Heb jij wel eens een nacht doorgebracht temidden van honderden mensen, opgesloten in een te kleine ruimte? Nee, geen emigranten die hun eigen land vrijwillig verlieten, omdat zij het ergens anders beter hoopten te krijgen. Maar temidden van mensen, die gewend waren in zulke kamers te wonen als waarin jij nu woont, mensen voor wie het leven zekerheden had, omdat zij beschermd werden door wetten en door de onderlinge afspraak van allen om zich te houden aan de plaatselijke regels van goed en kwaad. Ik heb het gezien en zelf ervaren, hoe deze mensen niet konden geloven dat die zekere bodem hun plotseling onder hun voeten was weggenomen. Een tijd lang bleven zij nog, bijna automatisch, een beroep doen op de oude gebruiken. Zij hadden er nog nooit van gehoord dat men oude mensen als antwoord op een vraag met de vuist in het gezicht sloeg. Zij waren er niet aan gewend dat men van kinderen dingen verwachtte waartoe alleen volwassenen in staat waren. Wel hadden zij hierover gelezen. Zo iets was vroeger wel voorgekomen in tijden dat er nog heidenen waren.

Het ging van etappe tot etappe, van vernedering tot vernedering. Eerst waren het treinen met derdeklas coupés, weliswaar opgepropt, maar men kon door de ramen nog naar buiten kijken, men was nog in zijn eigen land. Men vertrouwde op de goede zeden en gebruiken die daar hadden gegolden. Het is mij nu nog onbegrijpelijk waarom wij ons zonder verzet als monsters zonder

waarde hebben laten versturen. Bij elke volgende etappe was men aan de ene vernedering gewend om een nieuwe te ondergaan. Eerst sliepen wij nog in een bed, daarna op een strozak, tenslotte maakten we van wat vodden een legerstede. Toch zijn er geweest die tot het allerlaatste hun tanden zijn blijven poetsen, al was het dan ook uitsluitend met water. Plotseling was ik al de jaren dat ik als volwassen mens had geleefd vergeten en weer het jonge meisje van zeventien jaar. Er waren mensen bij, die ik in geen twintig jaren had gezien. Toen kwam moeder ook nog. Ik herkende haar niet. Zo was zij veranderd. Wij hebben haar nooit als een flinke, opofferende moeder gekend. Jij had haar nu moeten zien. Geen spoor van angst. Zij was behulpzaam en helemaal niet egoïstisch meer. Nu de anderen hun overwicht op haar verloren hadden, wilde zij op haar beurt eens tonen wie zij was. Hoe zij over jou praatte! Toen het voor de anderen donker werd, werd het voor haar licht. Zij die altijd in de schaduw van anderen had geleefd. Zij sprak iedereen moed in. Zij kon alles missen. Opeens was zij moeder geworden.

Het is nu wel zo donker dat ik een kaars moet aansteken. Men kan dan van de weg uit zien dat hier iemand is. Maar wie zou er kunnen komen? De boer en de boerin. Waar zijn ze? Vroeger zou ik bang geweest zijn. Helemaal alleen en niets dan bossen! In deze tijd van het jaar komen hier slechts zelden wolven. Door het kaarslicht wordt alles nog verlatener. Zijn vlam schijnt uit

een andere wereld. Zou er niet altijd vuur op de aarde zijn geweest? Toch kan ik, nu ik alleen ben, de stilte beter verdragen. Het plotseling intredende zwijgen van een groot aantal mensen, die weten waarvoor zij geroepen worden, is het benauwendste wat ik ooit heb meegemaakt. Daar onttrekt niemand zich aan. Maar de spanning waarin ik vóór mijn gevangenneming had verkeerd was zo groot geweest, dat die van mijn nieuwe situatie weinig vat op mij kon krijgen. Ook had ik minder last van de voorkomende ongemakken dan de anderen, die niet zoals ik gewend waren zich te schikken in een leven dat weinig comfort bood. Ik begreep hun moeilijkheden wel, maar ik kende ze te goed uit vroegere ervaringen om me daar druk over te maken. Wonderlijk dat de meesten over hun eigen kwalen bleven klagen, alsof het verlies van hun vrijheid niet het ergste was. Wanneer je in zulke omstandigheden verkerend, tante Alida opgewekt hoort vertellen dat zij al enkele dagen geen last meer van haar nieren heeft gehad, ga je denken dat iedereen krankzinnig is geworden.

Ik heb daar geen nieuwe relaties aan geknoopt, op een enkele na, een oudere man. Ik wilde blijven bij degenen die ik had achtergelaten. Ik geloof dat mij hetzelfde gebeurd is als moeder. Ik wilde ook weer opnieuw beginnen, ik wilde verder gaan waar ik als jong meisje was gebleven. Ik heb mij ook van de anderen afgezonderd door voor te wenden dat ik niet de persoon was waarvoor ik gehouden werd. Ik kon deze houding des te gemakkelijker aannemen, omdat ik er zelf in geloofde. Ik

ben hierin blijven volharden, waardoor ik tenslotte aan het lot van de anderen ben ontkomen. En dan ontdek je dat er een relatie bestaat tussen beul en slachtoffer, een zeer intieme relatie. Onbegrijpelijk dat zo iets mogelijk is. Dergelijke dingen zijn niet logisch te verklaren, al zul jij zeggen dat elke offerande haar oorsprong vindt in de angst voor de dood. Ongemerkt gaat men leven in de sfeer van de beul. Omgekeerd zal wel hetzelfde plaatsvinden. Daarom zal het slachtoffer van vandaag de beul van morgen zijn. Is niet elke beul eerst zelf slachtoffer geweest? Ook aan zijn ellende raakt een mens gewend. En tot het laatst blijft hij hopen.

Ik heb verscheidene mannen en vrouwen om me heen zien sterven. Er was een man van omstreeks zestig jaar onder, ongeveer de leeftijd waarop vader stierf. Hij was alleen. Zijn vrouw was jaren geleden gestorven. Zijn kinderen waren van hem gescheiden. Ik ben tot het laatst bij hem geweest. Dat was niet goed van jou om mij niet bij het sterfbed van onze vader te laten roepen! Ik had hem zo graag gezegd dat hij, ondanks alles, mijn vader was, dat ik geen enkele wrok meer tegen hem koesterde. Maar jij was toen bang dat ik zou gaan huilen, dat ik een scène zou maken en dat hij daardoor geen manlijke dood zou sterven. Jij wilde dat hij zou weten dat het met hem afliep. Geen geestelijke heb jij toegelaten. Misschien had diens aanwezigheid hem toch goed gedaan... Ik heb zelf kinderen. Ouders voelen zich altijd schuldig tegenover hun kinderen.

Bij het sterfbed van die vreemde man begreep ik, dat

jij destijds verkeerd had gehandeld door je autoritair optreden. Het is soms moeilijk om in een andermans hart te lezen. Daarbij is zelfs een goed verstand van weinig nut, wanneer je de liefde mist om dat hart te kunnen benaderen. En wat is rustig sterven? Rustig. Maar het hart is al koud voordat de algehele verstarring is ingetreden... Die vreemde man was blij dat er iemand was die hem bij het sterven hielp. Ik had hem een tijdje verzorgd. We waren op goede voet met elkaar gekomen. Bij stukjes en beetjes kreeg ik het verhaal van zijn leven te horen. Over zijn kinderen, een zoon en een dochter, sprak hij het meest, over zijn vrouw heel weinig. Tot een paar weken voor zijn dood. Aan zijn onrustige ogen merkte ik dat hem iets bezwaarde. Hij durfde er niet goed mee voor de dag te komen. Steeds kwam hij weer terug op zijn vrouw. Hij vertelde mij hoe zij samen hadden geleefd, dat ze niet altijd even gelukkig met elkaar waren geweest. Maar telkens als ik dacht dat hij meer over hun verhouding zou loslaten, hield hij plotseling op. Nu en dan keek hij mij aan alsof hij zeggen wilde: begrijp jij het dan nog niet? Ik wist niet hoe ik er mee aan moest, wat hij verlangde dat ik zou zeggen of doen. Eerst toen hij er zeker van was dat het gauw met hem zou aflopen, heeft hij mij zijn geheim gebiecht. Hij leek een beetje op onze eigen vader. Ik heb hem dat ook verteld. Zijn kinderen waren al vroeg het huis uit gegaan. Zij konden het met hun tirannieke vader niet goed vinden. Zijn vrouw moest toen alleen zijn driftbuien verduren. In die tijd was hij nogal veel op reis. Op een keer

dat hij weer weg moest, was zijn vrouw, die hartpatiënte was geworden, bij haar dochter, die in een andere stad woonde, gaan logeren. Hij wilde dat niet. Toen hij onverwacht thuis kwam en begreep dat zijn vrouw bij zijn dochter logeerde, is hij haar daar gaan terughalen. Maar eenmaal weer thuis schijnt hij zo tegen haar te keer gegaan te zijn, dat zij een hartaanval kreeg waarin zij is gebleven. ‘Dat was mijn schuld! Ik heb haar dood op mijn geweten!’ Toen hij mij dit had opgebiecht, heb ik hem gekust. Daarna werd hij rustig. Enkele ogenblikken later blies hij zijn laatste adem uit.

Het is allemaal erg vlug gegaan na mijn gevangenneming. Dat is alweer een jaar geleden, geloof ik. Hier leef je meer met het jaargetijde dan met de dag. Vanaf het ogenblik dat je uit de gewone maatschappij weg bent, bevind je je in een onwaarschijnlijke wereld. De draden met je vroegere bestaan worden een voor een doorgeknipt. Langzamerhand vervagen de beelden uit dat vroegere bestaan. Je hebt alleen nog maar te maken met je nieuwe omgeving. Maar door het terugvallen tot mijn kinderjaren kreeg ik weer contact met jou. Jij werd werkelijker voor mij dan mijn kinderen en Jan, dan de mensen met wie ik de laatste tijd was omgegaan.

Wij schamen ons voor oude mensen, die kinds zijn geworden. Die doen dan niet meer mee. Ik ken de verklaringen die hiervoor gegeven worden. Maar kan het verstand iets werkelijk verklaren? Leven betekent warmte. Wanneer je een bloem in al haar onderdelen uit elkaar

haalt, wat weet je dan van die bloem? Je hebt er één schijnwerper op gericht, je kunt hem alleen maar zien vanuit het licht van de schijnwerper. Zo is het met alles wat door het verstand onttakeld wordt. Het beste in ons gaat verloren wanneer wij voorgoed met de verlangens van onze zeventien jaar hebben afgerekend. Zijn het niet de beste mensen, die aan hun droom van voor de volwassenheid trouw blijven? Heeft niet elk volk zijn wens-verhaal hoe het zal zijn in de verre, verre toekomst? Ik heb vele volwassen mensen weer zien worden als kleine kinderen. Vroegtijdig kinds, hoor ik jou zelfverzekerd zeggen, als gevolg van abnormale omstandigheden. En ik zelf dan? Ben ik gevlucht in een illusie? Had ik mijn heil moeten zoeken in het vrijwillig opgeven van mijn leven, in de zelfmoord? Nee, dat is niet waar. Ik ben niet gevlucht voor de werkelijkheid, al weet ik niet wat dit woord hier moet betekenen.

Elke dag, die er na die afschuwelijke treinreis geweest is, toen ik dacht dat wormen edeler wezens zijn dan mensen, heb ik mij verzet tegen mijn beulen en... tegen hun slachtoffers. Ik wilde niet worden zoals zij. Maar er is een geluidsgrens waar het hart niet meer resoneert. Als men te veel ellende elke dag opnieuw moet aanzien, gaat de gevoeligheid ervoor verloren. Ook het lichaam van de mens kan slechts functioneren tussen zoveel graden boven nul en zoveel eronder. Toen ik hen bezig zag kwam alles in mijn herinnering terug uit mijn kinderjaren. Bezig met leed te veroorzaken, waar ze de gelegenheid daartoe maar kregen. Bij het uitladen rukten ze

de baby's uit de armen van hun moeders en gooiden ze als blokken brandhout op een kar. De kindermoord van Bethlehem! Toen herinnerde ik mij hoe ik als klein meisje - ik was nog heel klein - de vliegen die jij voor mij gevangen had, de vleugels en de poten uittrok en hun lijfje dan tegen de witte keukenmuur platdrukte. Ik vond die verschillende rode afdrukken op de muur zo aardig. Jij was daar niet zo handig in als ik. Of misschien durfde jij niet zo goed. Ook de beulen zijn weer kinderen geworden, wrede kinderen. Maar daar gaat het mij niet om. Iedereen krijgt een kans. Jij weet wat ik bedoel: het gaat om het ogenblik waarop je met één been nog op de kinderspeelplaats staat en met het andere al in de ring, om het in jouw mannentaal uit te drukken. Het is het moment waarop aan iedereen geopenbaard wordt welk leven voortaan alleen waarde heeft. Elk mens heeft zo'n ogenblik gekend. Maar wie volhardt? Je bent nieuwsgierig naar de dingen die het lichaam je belooft. Die wil je zo graag hebben dat je het andere vergeet. Je gaat onder in je eigen lichaam. En dan bevind je je plotseling geheel onvoorbereid in de situatie van dat vroegere moment. Het lichaam kan dan niet meer meedoen zoals vroeger, het is te veel geknauwd en bloemen zullen er niet meer aan ontluiken.

Wanneer ik nu uit het raam kijk is het donker op de hof. Ik kan de bomen op de achtergrond niet meer van de weg onderscheiden. De kaarsevlam verlicht slechts een kleine cirkel, net genoeg dat ik kan zien wat ik schrijf.

De boer en de boerin? Waar zijn ze? Wat is er met hen gebeurd? Er staat nog wat kleinvee op stal. Straks als ik hiermee ophoud zal ik er wel naar gaan kijken. Naar de aanwezigheid van mensen verlang ik niet.

Hoe is het zover met jouw zuster gekomen! Vroeger leek mijn huis wel op een café, zoveel mensen kwamen er over de vloer. Jij hebt zeker nooit kunnen denken dat ik nog eens het geduld zou opbrengen om dit voor jou op te schrijven.

Ik kan nu met je praten zoals vroeger, toen wij samen lange wandelingen maakten. Wij zochten de stille wegen op. Maar in onze geboortestreek behoefde je geen uren te lopen om een boerderij te zien. Het is hier allemaal grootser, wilder. Aan de wouden komt geen einde. Je gaat verloren in de ruimte. Op deze boerderij heb ik na mijn vertrek uit het ziekenhuis gelegenheid gehad om mijn indrukken van de laatste tijd wat te verwerken. In zoverre dat dan mogelijk is. Ik heb niet zo vaak in mijn leven de kans gekregen om een beetje te herstellen van de opgelopen wonden. Van de ene moeilijkheid geraakte ik in de andere. Ik zal daar zelf wel enige schuld aan gehad hebben. Maar veranderen kon ik mij niet. Je wordt zo geboren. Ik stortte mij steeds opnieuw in avonturen. Ik kon het niet laten. Ik was altijd onbesuisder dan jij. Het begon al op de lagere school. Straf deerde mij niet. Daar was ik al vroeg aan gewend. Ik heb me zelf een man uitgekozen, tegen de wil van mijn vader, op een leeftijd dat een meisje nog geen oordeel des on-

derscheids op dat gebied heeft. Ik ben eerst naderhand tot het inzicht gekomen, dat er nog wel andere mannen waren geweest met wie ik had kunnen trouwen. Toen kwamen de avonturen. Ik keek niet om en bang voor de gevolgen was ik evenmin. Telkens een vallen en weer opstaan. Maar mijn kinderen hield ik altijd bij mij. Ik heb een harde leerschool gehad. Ik ben in de leer gebleven. Dat schijnt voor mij zo beschikt te wezen. Ik verwonder mij erover, dat ik hier al enige tijd ongestoord kan blijven zitten. Zeker omdat ik zelf niets meer wil, omdat het voorgoed met mij is afgelopen. Toen ik Jan ontmoette, dacht ik dat er een nieuw leven voor mij zou beginnen. De oorlog maakte ook hieraan een einde. Ik heb mij altijd onder alle omstandigheden er doorheen weten te slaan. Jij weet hoe beroerd die soms waren. Mijn hele bestaan met de kinderen was op een economisch luchtledig gebaseerd. Niemand kon begrijpen hoe wij de touwtjes aan elkaar knoopten. En dat niet alleen, maar ik geloof niet dat ik ooit een hongerige vriend of vriendin met een lege maag de deur uit heb laten gaan. Toen de kinderen, op de jongste na, groot waren en het ernaar ging uitzien dat wij een beter bestaan zouden krijgen, viel Robert uit. Eigenlijk degeen op wie wij allen onze hoop hadden gevestigd. Deze slag is te hard aangekomen. Toch heb ik mij verzet. Ik haatte die bruten, ik liet niet met mij doen wat zij wilden. Maar voor mijzelf had ik het opgegeven. Totdat ik ging begrijpen wat ze met mij en de anderen voor hadden. Maar dat het zo snel in zijn werk zou gaan had ik niet vermoed.

Terwijl wij wat achter ons lag nog niet geheel hadden kunnen loslaten, stonden we onverwacht voor het vreselijke feit. Tot dat ogenblik hadden wij nog hoop. Alle officiële gedoe van controle, namen noteren, medisch onderzoek legden we als gunstig uit. Wij redeneerden: als ze ons kwijt wilden, dan zouden ze niet dit, dan zouden ze niet dat. Zelf bedachten we honderden manieren waarop ze het zouden kunnen doen, maar daaronder viel hun manier juist niet. En het gebeurde te snel dan dat wij de tegenstrijdige fluisterberichten op hun werkelijke waarde hadden kunnen beoordelen. Wij leefden van de ene minuut in de andere, van de ene veronderstelling in de andere. Ik ken nu de betekenis van het woord pandemonium. Toen wij uitgeladen werden... dat was een pandemonium. Er valt hier niets te wreken. Dan gebeurt immers hetzelfde van voren af aan. Niemand heeft schuld of iedereen, het slachtoffer inbegrepen. Er is maar één verklaring: bij tijden worden wij met waanzin geslagen. Wiens schuld? Ik heb met de anderen meegedaan. Ik heb angst gehad, ik heb gehuild en geschreeuwd, ik heb pijn gehad, honger en dorst. Ik heb ze vervloekt. En als door een wonder op dat ogenblik de rollen waren omgekeerd, had ik ze allen levend verbrand. Wat zijn de builen op het zere lichaam van de profeet Job vergeleken bij die kwellingen? Ik heb niet geloofd dat een mens dit kan doormaken en nog verder leven. Naderhand heb ik mij geschaamd, niet alleen om wat er met mij persoonlijk is gebeurd. Een hond die vriendelijk tegen mij is en zich laat strelen, ben ik dankbaar.

Hoe het verder gegaan is, wat doet het er eigenlijk toe? Maar jij bent mijn broer. Ik wil dat dit laatste teken van leven jou bereikt. Nooit zal er iemand met jou zo vertrouwd zijn als ik. Jij hebt dikwijls aan mij gedacht toen ik weg was. Dat weet ik. Jij zult mij niet vergeten. Hoe verder wij van elkaar zijn des te beter zullen wij samen zijn. Geen enkele vrouw of vriend zal mijn plaats ooit bij jou kunnen innemen. Als jij door de straten van onze provinciestad zult lopen, zal elk huis, elke boom jou van mij vertellen, van de tijd toen wij schuchter ontdekten dat wij in een vijandige wereld niet alleen stonden. En in de grote stad waar jij en ik samen hebben gewoond, zul jij voorbij mijn huis gaan en tegen jezelf zeggen: hier was het, en de wonde van je hart zal weer opengaan. Als jij mijn kinderen ontmoet, zij die overbleven, zul jij zacht tegen hen spreken, omdat jij mijn nabijheid vermoedt in hun ogen. Wanneer jij alleen bent en er niemand is om jou aan te horen, zal ik naar jou luisteren. Ik zal bij jou zijn als de anderen je verlaten hebben en als zij jou bespotten, zal ik je toeknikken - jij zult je schouders ophalen en het zal je niets doen. Wanneer ik nu voor je zou staan met mijn ingevallen wangen, mijn grijzend haar, mijn scherpe mond, mijn groezelige gelaatskleur en mijn ogen die niet meer kunnen huilen, zou jij misschien schrikken. Alleen mijn smalle handen zijn er nog. Zoals vroeger.

Wanneer jij mij nu zou zien, zou je mij wellicht niet onderscheiden van al die andere vrouwen, die, afgebeuld, hun doelloos leven verder slepen. Maar ik zit jou

te schrijven bij het licht van een kleine vlam. Er is nog glans op mijn haren. Mijn oren en mijn neus zijn nog ongeschonden. Ik wil je niet afschrikken, maar jij moet weten hoe ik geworden ben en toch met mij blijven praten. Zoals vroeger. Ik wil dat jij vermoeden zult wat er met mij gebeurd is, waarom geen voedsel mij ooit meer zal smaken, waarom ik een afkeer gekregen heb van iets waar ik altijd op belust was. Nee, geëxalteerd ben ik helemaal niet meer. Daar genees je gauw genoeg van, wanneer de wereld om je heen hysterisch is geworden. Maar nu nog, terwijl toch alles al lang achter de rug is, valt het mij moeilijk die vertrokken gezichten voor mijn geest te halen, waarop het onherroepelijke dat zou gebeuren te lezen stond. Het gehele lichaam dat zich samenkrampt tot één wil: leven. De poriën die zich openen om het angstzweet door te laten. En ik? Voordat er met mij gebeurde wat ik je vertelde, voordat ik niets meer om me heen hoorde of zag, heb ik jouw naam uitgeschreeuwd. Ik wilde, dat jij mijn zieke lichaam weer in je armen zou nemen en wegdragen. Daarna... ik weet niet hoe lang ik in die tuin verbleef - dat was toen de zon stil stond en de tijd ophield verder te gaan. Hoe kan er iets zijn tussen twee ogenblikken dat geen ogenblik is, geen uur, geen dag, geen jaar, maar geheel zonder tijd? Nooit was ik ooit ergens zekerder van. Hier naast kan niets meer zijn.

Toen ik weer in de tijd was opgenomen - ik had mijn naam horen afroepen, maar ze moesten mij wegslepen - wilde ik eerst niet terugkeren tot het doen van de ge-

wone dingen. Ik begrijp niet waarom men mij toen niet heeft laten liggen en de rest van mij, die ik als een nodeloze vracht met me mee sjokte, niet heeft begraven. Toen ik weer voedsel tot mij begon te nemen en mijn lichaam zich weer zoveel had hersteld dat het gebruikt kon worden voor slaven werk, is mij duidelijk geworden wat ik nooit daarvoor heb geweten. Dat was het dus. Alleen wie door het ergste heen is gegaan en het geloof van zijn jeugd heeft behouden, wordt in de tuin toegelaten. Wat doet het ertoe wat daarna nog met je gebeurt! Wat in de tijd plaatsvindt heeft alleen betekenis wanneer je daardoor in een wereld buiten die tijd wordt opgenomen. Toen ik zover was gekomen dat ik weer geleek op de anderen, bemerkte ik dat mij alles wat ik deed lichter viel dan vroeger. Ik begon de mensen uit mijn omgeving aan te trekken. Ik kreeg hun vertrouwen. En wat zelden gelukte, gelukte nu. Zo volkomen dat het onwaarschijnlijk lijkt. Met twee gevangenen ben ik uit het slavenkamp ontvlucht. Oostwaarts. Alleen 's nachts wanneer de beide anderen sliepen, kon ik over het gebeurde nadenken. De bomen, die als altijd stil stonden te luisteren, weten alleen hiervan. Het viel me moeilijk te wennen aan de verandering die in mij zelf had plaats gevonden. Ik schrok niet meer als ik geritsel hoorde in de takken. Ik wist immers van tevoren of er onraad dreigde. Zoals ik nu weet dat de boer en de boerin op wie ik wacht niet zullen terugkeren. Zoals ik weet dat de hond mij dat zoëven is komen vertellen. Maar het doet mij niets. Ingrijpen? Nee, dat gaat niet.

Ik weet zelf niet waarom dat niet gaat. Ik moet alles laten gebeuren, ook wat mij zelf betreft. Ik word alleen van tevoren gewaarschuwd.

Hoe lang wij met zijn drieën door de bossen gezworven hebben, eer wij op een groep van de onzen stuitten, zou ik je niet kunnen zeggen. Wij leefden - ja, waar leefden we eigenlijk van? In een bos vind je altijd wel iets waarmee je je kunt voeden. Eerst wilde ik niet van het vlees eten dat de beide mannen buit maakten. Maar ik moest wel. Een zwak mens is immers altijd anderen tot last.

De groep die wij aantroffen bestond, op één vrouw na, uitsluitend uit mannen. Wij met zijn drieën werden bij de groep ingeschakeld. Eindelijk kreeg ik de gelegenheid iets te doen, mij te wreken voor de vernederingen die mij waren aangedaan, mij te wreken op de beulen van mijn zoon. En in de eindeloze bossen heerste de vrijheid waar ik zo naar verlangd had. Als ik ooit de gelegenheid had gehad om tot het leven terug te keren, dan werd mij die toen geboden. Maar ik bleef naast mijn eigen lichaam lopen, mijn omgeving onderging ik als iets onwezenlijks. Ik noteerde slechts de spanningen der anderen, evenals een seismograaf aardschokken. Ik deed wat de leider van de groep, een jonge man die enige jaren ouder was dan Robert, mij opdroeg. Ik gaf antwoorden als men mij iets vroeg, ik reageerde slechts, ik wilde zelf niets meer. Nu ik onder vrienden was en me niet meer behoefde te verzetten, gehoorzaamde mijn lichaam gewillig. Anders dan vroeger. Zonder er iets bij

te voelen. De smaak van het leven was weg. Ik maakte deel uit van een partizanen groep, bestaande uit drieëntwintig leden, van wie het vrouwelijke lid de vriendin was van de leider. Ik voerde opdrachten uit, ik was een willoos onderdeeltje van een verzetsmachine. Na alles wat ik had doorgemaakt, rustte mijn lichaam uit in een slaaptoestand. Zolang deze duurde ging alles goed. Maar bij het eerste teken van ontwaken was het alsof mijn boze demon weer uit zijn schuilhoek te voorschijn kwam. Had ik het kunnen verhinderen? Ik wilde dit toch immers niet. Wat betekent onze wil tegenover die van onze demon?

Inderdaad, het was Iwan, zo heette de leider, en diens vriendin. Alles liep uitstekend zolang zij niet twijfelde aan zijn gevoelens voor haar. Maar Iwan voelde zich tot mij aangetrokken, al was ik veel ouder dan zijn vriendin. Een oprechte jongen met een scherp verstand, een krachtige wil en met vastomlijnde opvattingen over mens en maatschappij. Ik luisterde aandachtig naar zijn uiteenzettingen. Hij was geboren in een streek waar de winters lang zijn en de zomers kort en fel. Hij had de ruimte in zich van zijn grote land en de hartstocht voor de dans van zijn geboortestreek. Hij was ook gevoelig, maar toch anders dan Jan, die er geen vaste overtuigingen of principes op na hield en alleen geloofde in zijn muziek.

Het was een mooie zomeravond. In een vuurgevecht, waaraan de gehele groep had deelgenomen, was Iwan van zijn vriendin, die altijd in zijn nabijheid bleef, ge-

scheiden. Hij en ik waren dezelfde richting uit gevlucht. Toeval? Voor het eerst sinds lange, lange tijd drongen de geuren van het bos tot mij door, scherpe reuk van naaldbomen, de lichte geuren van berken. Voor het eerst zag ik de taaie jeneverstruik, die zich snel herstelde wanneer we hem met enig geweld opzij hadden geschoven. Iwan en ik luisterden naar het knallen van schoten dat overal in het bos te horen was.

Omstreeks middernacht vonden wij een onderkomen: een bergplaats voor gereedschappen, die houthakkers daar vroeger bewaarden. Ze was erg nauw, we konden er met zijn tweeën precies in. We zouden niet tegelijk gaan slapen, omdat we op onze hoede moesten blijven. Maar wij hebben die nacht helemaal niet geslapen. Hij was nieuwsgierig naar mijn leven. Ik heb mij toen laten verleiden om hem ook iets over Jan te vertellen. In het donker van de bergplaats konden wij niets van elkaar zien, zodat alleen de klank van onze stem kon verraden wat er in de ander omging. Jij zult ook wel eens ervaren hebben, dat je iemand die je niet kunt zien maar wel kunt horen, recht in zijn hart kijkt. Toen ik te lang over mijzelf verteld had en daarna Iwans stem hoorde, begreep ik dat ik weer iets verkeerds had gedaan. Ik geloof dat de omgeving van het bos, de stilte en de spanning bij mij de herinnering hadden wakker geroepen aan de oerwouden waarover Jan zo boeiend kon vertellen. Toen ik eindelijk ophield met praten, vroeg hij alleen maar: ‘Betekent Iwan niet hetzelfde als Jan?’ Ik hoorde aan zijn stem wat hij bedoelde. Die nacht heb ik

even gedacht dat er voor mij nog bloemen konden bloeien. Maar ik wist dat het daarvoor altijd nacht moest blijven.

Jij zult wel begrepen hebben waarom ik je juist deze episode uit mijn lotgevallen vertel. Inderdaad, omdat jij mij nu niet meer zoudt bespotten, zoals op de kamer van Betty. Een vrouw zal altijd blijven verlangen naar de vervulling van haar jongemeisjesdroom. Veroordeel vrouwen hierom niet.

Bij het aanbreken van de dag werd het voor mij weer donker. Iwan sprak dwaasheden. Hij wilde zich van zijn vriendin losmaken. Met het leeftijdsverschil tussen ons behoefde ik niet aan te komen. Dat had een averechts effect. En van geen enkele vrouw kun je verwachten dat zij zich opzettelijk afstotelijk maakt. Na al de klappen en douwen die ik had gehad, weer door een man te worden gestreeld, hoe onverstandig ook, ik kon mij er niet aan onttrekken.

Wat ik verwacht had, gebeurde. De andere vrouw liet zich niet zo maar opzijschuiven. Ik had hem bezworen zich gewoon als altijd tegenover zijn vriendin te gedragen. Jij bent zelf een man. Jij weet hoe dat gaat. Hij was daar natuurlijk niet toe in staat. Mijn positie in de groep werd onmogelijk. Maar dit had ik niet gewild. Het verdroot mij dat ik de oorzaak van onenigheid en twist was geworden. De anderen gingen zich ermee bemoeien. Ik was de onruststookster, de indringster. Ik werd weer bespot en uitgescholden. En zij, de vriendin, maakte van alles gebruik waarmee zij mij dacht te kunnen treffen.

Zelfs hier kreeg ik het verwijt te horen dat ik tot het uitgestoten volk behoorde.

Weet jij wat het zeggen wil, als je vrienden je gaan uitschelden, als zij je laten voelen dat je er niet bij hoort, dat je te veel bent? Want de hele groep, behalve Iwan, was tegen mij, de indringster. Weer had ik iets verkeerds gedaan. En nu bestond er maar één mogelijkheid om het weer goed te maken: ik moest verdwijnen. Alles herhaalde zich. Toen ik op de wereld kwam, wilde mijn vader niet van mij weten, omdat ik een meisje was en hij een zoon had willen hebben. Ik heb eens in een strenge winter een school eendvogels op een ijsschots, die aan de oever van een rivier was vastgeraakt, gadegeslagen. Een van die eendvogels had een bevroren poot en kon moeilijk van zijn plaats komen. Weet jij wat de anderen deden? Een voor een kwamen ze op het zieke beest toegesprongen en prikten het met hun snavels in zijn poot, in zijn vleugel, zijn kop, overal... totdat hij dood was.

Het is mij nu zelfs onmogelijk om je details te vertellen van wat er toen gebeurd is. Er was voor mij geen andere uitweg meer. Misschien wilde ik hun wel de schande besparen het zelf te doen. Ik moest verdwijnen. Ik weet het: het is niet goed de hand aan jezelf te slaan. En zeker niet na de moeite die ik had genomen om in leven te blijven. En toch... wanneer een mens uit de gemeenschap van zijn vrienden wordt gestoten, wat blijft er dan anders voor hem over? Dat ik nu hier zit heb ik Iwan te danken. Toen ik het gedaan had, heeft hij mij - net als jij - in zijn armen gedragen en verzorgd. Mis-

schien is het wel mislukt, omdat ik toch op die manier geen afscheid van het leven wilde nemen. Iwan heeft mij naar het hospitaal vervoerd.

Daar heb ik, ondanks de goede verpleging, geen aangename tijd doorgebracht. Het was niet het ziek-zijn. Ik had erger dingen doorgemaakt. Maar toen kwam het bij mij op, dat ik van begin af aan verkeerd had gedaan door te blijven leven. Ik had met de anderen mee moeten gaan, toen zij mijn naam afriepen en mij eruit haalden. Ik vroeg mij af waarom ik nog bleef zwerven. Alle poorten hadden zich immers sedert dat ogenblik voor mij gesloten. Wat deed ik hier? Ik stond anderen, die meer rechten dan ik schenen te hebben, maar in de weg. Er was nergens enig uitzicht voor mij. Van kind af aan had ik klappen gekregen. Die waren altijd voor mij bestemd geweest. Dat men mij had uitgekozen om te blijven leven, kon niet anders dan op een vergissing berusten, die ik zelf door mijn valse opgave had veroorzaakt. Altijd en overal stootte ik mijn hoofd. Het scheen alsof ik moest blijven leven, opdat de mensen mij konden kwellen. En waagde ik het mij aan iemand te hechten, dan werd hij mij weer afgenomen. Kreeg ik daarom steeds de gelegenheid om mij even te herstellen, dat ik daarna weer tot doelwit kon dienen voor de plagerijen van het lot? Ik schijn niet eens rustig te mogen sterven.

Ik had wel in het hospitaal willen blijven, maar ze konden mij er niet gebruiken. Ik was te zwak geworden. De mannen die mij hierheen brachten - deze boerderij is een van de retraiteposten van de partizanen - hebben

mij nog verteld, dat de hele groep van Iwan, kort na mijn opname in het ziekenhuis, werd vernietigd. Slechts enkelen, onder wie Iwan's vriendin, vielen levend in handen van de vijand. Hij zelf sneuvelde. Over mijn nieuwe gastheer en gastvrouw kwam ik niet veel te we ten. Ik behoefde hier alleen maar wat licht werk te doen, totdat ik wat opgeknapt was. Ik heb hier ruimschoots de gelegenheid gehad om met mijzelf in het reine te komen. Ik ben er nu geheel zeker van dat ik niet meer kan bestaan.

Het heeft mij goed gedaan dat ik dit alles voor jou heb opgeschreven. Straks berg ik deze papieren in het ijzeren kistje. Het is mij onverschillig wat er nog verder met mij gebeurt. Ik besta immers niet meer. Zolang jij leeft zal ik niet vergeten zijn. Ik had graag nog een keertje met jou willen praten, zoals vroeger. Nu dat niet kan ben ik alleen maar aan het woord gebleven. Ik heb de zekerheid dat jij weer geworden bent zoals jij vroeger was. Het is immers altijd zo tussen ons geweest dat wij tegelijkertijd op weg gingen naar elkaar toe. Nadat jij dit gelezen zult hebben zullen wij voorgoed bij elkaar blijven. Het wordt koud hier in het vertrek. Mijn vingers doen zeer van het schrijven. Buiten is het donker en verlaten. Weet jij nog hoe wij als kinderen in de vlammen spuwden, wanneer de kachel 's winters in de huiskamer brandde? Dat mocht niet, zei vader, daar kreeg je blaren van op je tong.

Ik heb het nu toch zo koud gekregen. Het is vast niet goed afgelopen met de boer en de boerin. Mijn ogen

doen zeer van het zwakke licht. Ze branden zo. Het is net alsof er vuur uitslaat. Ik kan niet meer goed zien wat ik schrijf. Dat felle licht ook! Ach, dat is natuurlijk verbeelding. Net alsof er op de hof een lamp aangestoken wordt. Dat kan toch niet.

Ik moest maar gaan slapen. Eerst nog even in de stal kijken. Wat vreemd dat ik niet kan ophouden met schrijven. Alsof er dan iets verschrikkelijks gebeurt. Alles wordt schemerig voor mijn ogen. Zul jij altijd aan mij blijven denken, broertje? Weet jij nog, dat ik jou vroeger uitschold voor apekop en dat jij dan kwaad werd? Nu word je niet meer kwaad. Ik heb wel erg veel klappen in mijn leven gehad. Jij mag nooit meer een mens iets kwalijk nemen. Ik heb altijd veel van de mensen willen houden. Maar zij hebben mij vaak van zich afgestoten.

Alles wordt plotseling licht. Is er ergens feest? Toen ik trouwde was er ook feest met muziek, met wijn en champagne. Jij hebt toen een speech moeten houden. Dat ging je slecht af, want jij begon te huilen en toen heeft een ander jouw speech overgenomen. Je schijnt nooit te mogen zeggen wat je voelt. Dan maak je je belachelijk, zeggen de mensen.

Wat doen mijn ogen toch zeer! Dat is van al dat licht.

O, ik zie het al: de schuur op de hof staat in brand.

Gauw de papieren in het kistje. Men kan nooit weten Ik dacht dat het front zo ver af was.

De boer en de boerin? De gevangen genomen leden van Iwan's groep!

Het wordt opeens zo warm hier.
Die pijn in mijn ogen.
De bloemen beginnen weer te zingen...

Patience

ze draagt een punthoed. al jaren. een soort tricorne. eerst vanmorgen heb ik het ontdekt. iedere ochtend heeft ze me met haar grote vierkanten oog aangekeken. eerst vanmorgen heb ik het gezien. had de regen me al die jaren in slaap gewiegd als ik - wakker geworden - uit het keukenraam naar buiten keek? was ik behekst? had een oude vrouw haar handen op mijn hoofd gelegd? ik geloof niet in heksen, zoals mijn vader die in een limburgs dorp geboren werd. ‘ze leggen hun handen op je hoofd en dan beheksen ze je.’ de handen van het oude vrouwtje aan de overkant kon ik niet zien. alleen haar gezicht met het ene oog en de punthoed en haar afhangende schouders waren te zien. zij bewoog zich niet. de vrouwtjes van mijn vader kwamen met lieve woorden op je af, een valse glimlach op het gelooide gezicht. toch was het vreemd dat ik haar vanmorgen voor het eerst ontdekte. het oude vrouwtje met de punthoed. na al die jaren.

geen enkel wolkje had er aan de hemel gehangen. helemaal naakt was ie geweest: een complete strip-tease. alles lag open en bloot in de zon. ook de achterkant van de huizen die ik vanuit mijn keukenraam kon zien. het waren gewone huizen met ramen en daken, oude huizen met schoorstenen waarop duiven uitrustten, oude huizen met verroeste pijpen en onverschillige gaten in stenen muren. alleen zij droeg een punthoed.

gisteravond heb ik een oud vrouwtje bij de tramhalte zien staan. ze wachtte niet op de tram. ze wachtte op de volgende schuifelende schrede die ze zou ondernemen. daarna bleef ze eeuwen stilstaan. een vrouw van grauw porselein. haar stok was aan haar hand gegroeid. haar waterige ogen hield ze strak op de straat gericht. ze scheen doof voor het geknetter van bromfietsen. haar kleren waren kleurloos als regen. ze hield een grijze tas in haar andere hand. boven de huizen vloog een lijnvliegtuig met zijn vracht van koffers en mensen. ik geloof niet in heksen.

jarenlang heb ik 's ochtends door de tralies van de regen naar de overkant gekeken. ik twijfelde aan mijn bestaan. woorden hingen los in mijn hoofd als piano's in een gebombardeerd huis. vanmorgen heeft het vrouwtje met de punthoed tegen me gesproken: ‘de duiven op mijn hoofd, de lucht die ik inadem, de regen die me wast en de zon die me nu verwarmt... ik trek er me niets van aan. stap uit de draaimolen van licht en donker, zoals ik.

bij de tramhalte deed het vrouwtje de lang van tevoren beraamde stap, geconcentreerd op de dingen die ze hoopte te vinden: een afgebrande lucifer, een propje papier. als een vogel ziet ze dingen liggen: een ivoren knoopje, een stukje ijzerdraad, een korst verweerd brood. ze bukt zich moeizaam voorover. ze telt de slagen van de kerkklok. ze beweegt zich voort als een oude schildpad. ze is uit de draaimolen van de tijd gestapt.

ik heb de glimmende autobussen gezien, de geel en rood gelakte race-auto's, de vliegende onderzeeërs. er zijn geen geduldige paarden meer. alles draait op een motor. het verticaal ronddraaiende zonnerad is elektrisch verlicht. in het zenit kijk je naar binnen in een kamer met stoelen, muren en mensen. een raket steekt de lucht in, gaat op en neer, helt dan schuin voorover: de benen van de ruimtevaarsters wapperen uit de ijzeren stoeltjes uitgelaten in de lucht. waar is mijn oude schimmel gebleven? de bel klinkt hard en van metaal. op de begane grond ruikt het nog altijd naar sla-olie.

als ze haar kamer bereikt heeft, knipt ze het elektrische licht aan, zet het fluitketeltje op het gasstel en wacht op het geluid van het kokende water. de tuit van het bruine theepotje is afgebrokkeld. het tafelkleed zit vol vlekken. ze praat tegen haar kinderen: tegen het vaasje dat ze omstoot zegt ze ‘wat ben je weer stout’, tegen het fluitende keteltje: ‘ja, ja, ik hoor je wel, wees maar stil, ik kom er an, ik kom er an.’ ze praat tegen haar kinderen. toch zoekt ze soms haar dochter op. dan zegt ze verontschuldigend: ‘het was zo stil om me heen!’

veroordeeld tot levenslang, achter tralies zitten kijken naar de overzijde, achter tralies van regen naar de huizen aan de overkant. vanmorgen heb ik haar na jaren ontdekt. ze heeft me gewaarschuwd. ze heeft me gezegd: stap uit de draaimolen. het oude vrouwtje heeft zich in de zon aan mij geopenbaard. was ik toch behekst?

het oude vrouwtje op haar kamer leest het gemengde nieuws in de krant en de namen van hen die na een geduldig lijden in de Heer ontslapen zijn. ze leest met aandacht de advertenties. ze neemt er de tijd voor. ze hoeft zich niet meer te haasten. als ze ze alle twee of drie keer gelezen heeft, haalt ze een pak speelkaarten uit de bovenla van haar linnenkast. ze gaat aan de tafel zitten onder het licht van de grote lamp en legt een patience.

De poort Waarachtig[aant.]

Onder de poort Waarachtig ga ik door. Ik moet erdoor als ik naar het Zuiden wil. En ik wil naar het Zuiden. Achter de poort liggen de heuvels met groene velden en schuin hangende koeien in de zomer en witte sneeuwdekens in de winter. In de winter slapen de grillige kronkelwegen, die aan de top van de heuvel zich verliezen in de verre hemel.

Het is een stenen poort met drie gotische bogen, de grootste in het midden als een moeder met aan iedere hand een kind. Ik mag alleen door de moederpoort gaan. Voor de poort regent het, erachter schijnt de zon. Ik heb genoeg drank en voedsel bij me om het enige dagen te kunnen uithouden. Boven over de poort loopt een weg waar vijf paters zijn opgehangen, ieder aan één boom. Hun lichamen zijn verteerd. Alleen hun vijf koppen kunnen nog met elkaar converseren. Ze spreken kerklatijn wat ik moeilijk versta. Het kan ook zijn dat ik me altijd laat afleiden door het gepraat van het riviertje dat ontspringt in de heuvels en uitstroomt in de grote rivier bij het schiereiland van het park dat voor de poort ligt, waar het regent.

Jaren geleden werd ik geboren in een fabriek. Miljoenen zijn zoals ik in een fabriek geboren. Aan de lopende band worden we gemaakt en geboren. De verwekking is nooit spontaan: we worden geconcipieerd. Na de geboorte worden we in klassen onderverdeeld:

groten en kleinen, roden en blauwen, rijken en armen. Bij onze geboorte zijn we allen gloednieuw en glimmen. Daarna begint de ellende. De groten negéren me. Ik negeer de groten. Ik ontwijk de groten, de kleinen ontwijken mij. Ik noem de groten - als ze me niet kunnen horen - arrogante druktemakers, pretentieuze opscheppers. Ze kijken me met hun achterste niet aan. Ze doen alsof ik niet voor ze besta. Ze vinden me goedkoop.

Achter de poort wordt het zicht helderder. De hemel is daar van de aarde te onderscheiden. Ik luister als ik onder een poort doorga. Bij iedere grens die ik overschrijd luister ik scherp, of ik iets kan opvangen van het gekeuvel van de vijf gehangenen. Gehangenen zijn de grenspalen tussen twee gebieden. Er zijn vele gebieden. Er zijn vele grenzen. Ik krijg het warm. Het komt niet alleen door de zon. Ook het voortdurend in beweging zijn maakt me warm. Als ik stil sta koel ik af.

(Ik heb toch hetzelfde soort lichaam als zij, de groten, ik ben op dezelfde manier gefabriceerd, ik functioneer als zij, sta stil als ik niet gevoed word, verslijt, verteer, verga op den duur, zoals zij, mijn ademhaling is als de hunne... Alleen ik ben kleiner, lichter, beweeg me niet zo vlug voort als die dikdoenerige aterlingen!)

Totdat ik het Zuiden bereikt heb ben ik in beweging. Daar zullen de palmbomen langs de kust op me wachten. Het zijn bomen met vingers als scherpe naalden die uit één hand komen, die door een grote dikke arm omhooggehouden wordt, die vast in de grond geworteld is. Ik ben gek op palmbomen. Zodra ik ze ontdek,

op een geordende afstand van elkaar, voel ik me thuis. Hier wil ik sterven, denk ik, als ik ze weerzie. Na een tijdje denk ik: hier wil ik leven. En na nog een tijdje verlang ik terug naar de regen en de donkere luchten van mijn noordelijk land. Maar ik ben nu nog niet eens aan mijn stervensverlangen toe.

(De hele reis van mijn leven blijf ik klein: ik ben zo geboren. Mijn makers hebben het zo gewild. De groten vliegen mij hooghartig voorbij, alsof het een gunst is dat ze me niet verpletteren. Steeds moet ik voor ze uitwijken, omdat ze sterker zijn en groter...)

Ik hunker naar de vrouwen. Ze zijn landschappen met grillig kronkelende wegen en rivieren die uitmonden in één zee. Ze zijn evenals wij in klassen onderverdeeld: groten en kleinen, rijken en armen, blauwen en roden. De rijken kijken de armen met hun achterste niet aan. Maar ze zijn allen incompleet. Ze kunnen niet uit zichzelf draaien. Ze moeten, evenals wij, aan de gang gebracht worden. Dan beginnen ze te trillen als een opgeklapte motorkap...

Ik heb genoeg voedsel en drank bij me. Ik verlang naar de palmbomen onder de blote hemel. Eerst zal ik van de hoge bergen afdalen naar de diepe vallei van het elektrisch verlichte sprookje. Maar nu temper ik mijn vaart: nu rijd ik tussen wijnstokken, groene gedenktekens op glooiende heuvels. Ik ga weer een grens over. Ik luister naar de gehangenen. Ze zingen. Dronkemansliederen. Ze lachen hier uitgelaten. Ze lachen om het gegil van hoofse vrouwen die schrikken van het onver-

wacht opspuitende water uit sproeiers die ze met haar blote oog niet konden zien. Ik ga onder een poort door van geuren. Ik slinger me door de middelste boog die wijd openstaat. Onwillig verlaat ik de poort der geuren.

(Ze zijn sneller dan ik, ze scheren rakelings me, ze kijken me...)

Mijn hart klopt weer regelmatig. Ik vergeet mijn kwaaltjes als ik door dorpen rijd die lachen in de zon en als ik witte huizen als leliën zie opbloeien in de grote stad aan de brede rivier. Ik hoor weer de stemmen van de gehangenen. Ze spreken twee aan twee en één stem geeft het motief aan. Schepen op de rivier spuwen schuim voor zich uit. De gehangenen bezingen hun eigen galgen: machtige platanen die de wacht houden aan de oever van de rivier. Er wordt hier veel gezongen. Ook de niet-gehangenen zingen hier. Ver weg is het land van de regen nu, waar ik vandaan kom. Zelfs gehangenen zijn hier vrolijk, alsof het voor hen een plezier was om opgehangen te worden. Die van de poort Waarachtig klagen nog altijd. Ze zijn treurig. Je moest hen voorbij wilde je het land van belofte bereiken: wo die Zitronen blühen. Bij elke grens die ik overschrijd ga ik door de poort Waarachtig. De mijne stond dichtbij een oud kruitmagazijn, dichtbij een watermolen van het onderpoortse riviertje, dicht bij een romaanse kerk (12e eeuw) en dicht bij de enige hoerenbuurt van de stad. Samen met de vijf gehangen paters gaven de hoeren aan de poort het clair-obscur waardoor zij de poort Waarachtig werd.

(Ik heb nu niet veel hinder meer van de groten: ik stijg hoger en hoger. In de hoogte ontmoet je steeds minder groten. Daar is te weinig publiek om ze aan te gapen, dat ze nodig hebben om ze te bewonderen, hun branielijven, hun klaterweelde, hun glinsterende ringen en snoeren, de wind die ze maken - in de hoogte worden ze kortademig, de windhappers!)

Ik ben aan de top van de bergketen gekomen en moet afdalen naar de vallei. Het is de laatste poort die ik door moet. Het is avond geworden. De gehangenen zingen in koor. Ik ruik de zee. Aan de zijwanden van de bergen hangen de heilige lichtjes van de zee. (Aan de voorgevel van de romaanse kerk hing een uithangbord: O.L.V. Sterre der Zee, vlakbij de poort en de pratende koppen van de vijf paters...) Ik verminder mijn vaart, ik zet de remmen aan. De bogen van de nacht zijn elliptische beloften. De witte streep langs de kustlijn: één lange, zachte fluittoon. Ik zing mee met de lichtjes, de witte streep, de koren der gehangenen en met de avond die ademt als de boezem van een jonge vrouw. Ik vlij me tussen de vouwen van de avond. Ik kan het gezang van gehangenen en nog niet gehangenen niet meer onderscheiden.

Als ik de laatste kronkeling volbracht heb zal ik weer opgenomen worden in de bewegingen van de spiraal - opnieuw - of vallen in het ravijn. Er is geen poort meer waar ik doorheen moet. De paters zeiden nee tegen de anderen die ja zeiden. Toen werden ze gehangen. Het hangen van nee-zeggers is een oeroude bezigheid, met

zoveel enthousiasme bedreven en met zoveel plezier aanschouwd dat men bij het ontbreken van nee-zeggers ook ja-zeggers hangt.

In de spiraal van de berg wentel ik langs de zee, langs de lichtjes, langs Orion en Cassiopeija. Mijn motor is afgezet, mijn remmen zijn aangezet. Ik draai de berg af zonder drijfkracht. Er is geen poort Waarachtig meer waar ik doorheen moet. Ik raak uit mijn spiraal en val in het diepe ravijn. In mijn val zie ik de poort Waarachtig en hoor de stemmen van de vijf paters. Ik versta nu hun kerklatijn.

De zeestemmen

We liepen door de straat met de vriesmannen, ik een koffer en zij een netje met sinaasappels. In het café op de hoek hadden we het plan beraamd. Ik had me een voorstelling gemaakt hoe het zou zijn: ik was er op een zondagmorgen, zoals nu, geweest. Mijn vinger was toen in een sigarettenautomaat blijven haken. Het had even geduurd voor ze (de baas en een juffrouw in het zwart met een wit schortje voor) hem eruit hadden. En toen nog pleisteren.

Wat ben je moedig! dat zei ze, half-ironisch, half prijzend. Ik was bang erheen te gaan en het was na enkele lentedagen weer koud en erg winderig. Nu liep ik stoer met haar zware koffer door de straat met hier en daar een vriesman en een vriesvrouw. Er hing een rondvaartbootje in ons hoofd en we dachten alle twee aan meeuwen en oud wittebrood. Toen kwamen we voorbij de straat met de gebakken stokvis maar het was er nog te vroeg voor, al had de klok van de papieren ondergang al twaalf uur geslagen. In dit deel van de stad hangt een hermafrodiete sfeer: aan de ene kant de opgesmukte dienaressen van de toerist, aan de andere kant de opgesmukte toerist van de dienaressen. We liepen naast elkaar, spraken tegen elkaar, maar we zagen elkaar niet. De eerste keer was ik er met een uitgediende journalist geweest. Ik had toen een prima indruk gekregen: rustig, proper, gedistantieerd. Ik wist

niet of het wel kon. Wij - zij en ik - waren geen gewoon stel. Ik had me een geheel andere ontvangst voorgesteld: kritisch afkeurende blikken, misschien zelfs bezwaren. Toch was ik helemaal niet nerveus. Ik liet de dingen gebeuren. Ik wilde er niet bij betrokken zijn. Nergens bij. Ik liet ze voor wat ze waren: gebeurtenissen. Nu, terwijl ik dit schrijf, zit ik alweer te wachten op de volgende gebeurtenis, die ook weer voorbijgaat. En de mussen zijn al lentelijk buiten aan het tjilpen. Straks zal na het carnaval weer de verentooi verfomfaaid zijn en ik zal weer hier zitten schrijven dat alles voorbijgaat. Het gaat niet eens voorbij. Het is maar een vogeltjevlug, jij bent 'm en steeds weer die paar keer dat je een kanarie buiten een raam in een kooitje ziet hangen of een roodborstje in het bos op een tak ziet zitten. En het komt allemaal door de liefde die ze tegenwoordig seksualiteit noemen. Nu, na zoveel tijd te hebben laten voorbijgaan zijn er weer roodborstjes en kanariepietjes. Het kan eigenlijk niet en het mag helemaal niet. Maar ja, het gaat toch voorbij en Tiberius permitteerde zich nog veel meer. Keizer Tiberius. En ook hij is voorbijgegaan. Zo liepen we dus door de straat met de koffer en het netje, op weg...

We hadden lopend geen wilde gedachten en verborgen onze angst door erg flink te doen. Eerst was er het probleem van het vervoermiddel. Of de koffer niet te zwaar voor me was? We zijn toch te voet gegaan. Ik met de zware koffer. Zij met haar netje met sinaasappels. We

hebben er geen enkele gegeten. Ik had gedacht: kun je het wel doen? Mijn angst was, dat, als er moeilijkheden kwamen, ik me belachelijk zou maken. En de vinger tussen de sigarettenautomaat. Niet dat ik bizondere waarde aan voortekens hecht. Ieder moment duurt eeuwig, al merk je dat niet altijd. Zo loop ik nu nog steeds met een koffer aan mijn rechterhand naast haar door de straat met de enkele vriesmannen, zolang mogelijk dat andere moment uitstellend waarom ik dit allemaal ben gaan noteren. Er kon ons nu eigenlijk niets meer gebeuren: we hadden alles in orde, we hadden gezegd dat we onze bagage van het station zouden halen en toen liepen we met de koffer die we van het station hadden gehaald.

Straks, de volgende dag, luidt de zware klok van het grijze gebouw waarachter we ons veilig voelden. Het huis van de ondergang. Het is een soort tempel en ik vrees tempels, al brengen ze geschenken.... Er was geen zon die dag en veel wind. We hadden het rondvaartbootje in ons hoofd. Hierna, na dit moment, zou het hof van Eden weer opengesteld worden.

Ik ben nog steeds in de straat. Zoiets gaat niet meer voorbij. Ook de rondvaartboot niet met de jonge student die ik kende als omroeper. Zij draagt een netje met sinaasappels en we lopen naast elkaar. Door de straat. En ik denk: niet te vriendelijk zijn straks. En dan gaan we het trapje met de rode loper af, het gangetje door, vrij smal voor zulke grote letters die op de pui breed-uit

staan. Er brandt licht, elektrisch licht en het is er, al is het zondag, toch te stil. Het maakt een ongewone indruk. Ook de eerste keer, toen ik er met de uitgediende journalist was, kreeg ik een vreemde indruk: hij, de journalist, praatte, praatte tegen de zwijgzame baas - onzegbaar zijn leeftijd, vijftig, zestig? en ik met mijn vinger in de automaat. Sedertdien, nu de tweede keer, heb ik die onzegbare leeftijd steeds op dezelfde plaatsen zien staan: òf achter de toonbank met gekleurde flessen òf achter de balie van de kleine receptie met sleutels hangend aan een houten bord achter hem en opzij, en steeds met hetzelfde uitgefade gezicht, peper en zout. Hij sprak spaarzaam, te spaarzaam. Overal trapjes, twee, drie, soms zes treden, dan kwam je in een andere ruimte. Ook na de ingang ging je weer naar beneden of naar boven. Dat gebeurde allemaal parterre. Wilde je naar een hogere verdieping, dan moest je draaien. Toch is van beneden, daar waar ik de man voor de flessen had zien staan, alles vandaan gekomen. Ik ben daar nu vrij zeker van. Het was het gezicht van de man dat iets verried. De volgende ochtend heb ik hem betrapt bij het binnenkomen. Hij sliep er niet. 's Nachts tot de morgen waren er andere mannen. 's Middags en 's avonds ook vrouwen.

Zij en ik hadden niets gemerkt. Aanvankelijk niet. Ik zou het nog niet weten als ik 's ochtends tegen vijf uur niet naar beneden was gegaan: om te vragen hoe laat het was. Ik kan nu de man niet meer alleen laten

achter zijn balie zonder naar hem te kijken. Ik kan moeilijk afscheid nemen van een moment. Alsof ik steeds dezelfde momentopname moet maken. Harakiri. Het bloed stroomde over het toneel. Wat was het? Een varkensblaas of iets van plastic? Wat voor kleurstof? De onderwijzer met zijn leerlinge en de huishoudster die weet wat er gebeuren gaat (en meegeniet). Het eindigt iedere avond zo: de onderwijzer doet wat met haar wat hij niet mag doen en daarna haalt hij zijn grote broodmes. Maar eer het zover is heb ik twee repen chocola op.

We gingen draaiend naar boven. Ja, een wenteltrap; toch lag er een loper op, al was ie smal. En ik zoeken naar de sleutel. Er was hier namelijk iets aan de hand, waarvan ik de sleutel zocht. Maar wat? Een meisje van middelbare leeftijd ging met ons meedraaiend naar boven. Ze had een zwarte jurk aan en droeg een witte schort met gaatjes. Ze bleef even met ons staan praten. Ze had mij de koffer laten dragen. Tot mijn verbazing was ze heel vriendelijk, ondanks het feit dat ze van middelbare leeftijd was. Ze deed gewoon alsof er niets aan de hand was. Nadat ze ons goededag had gewenst meenden we haar in een hok in de buurt vreemde geluiden te horen maken...

We haalden de rondvaartboot uit ons hoofd maar eerst moesten we langs het rek van de sleutels: nu stond er een andere man dan de eigenaar. Hij zag er uit als een bankbediende die een gangsteropleiding had gehad. Onverschillig, hard, uitgestreken gezicht. We haalden de laatste rondvaart van vijf uur. Er waren net tien toe-

risten: het vereiste aantal. Het was koud en winderig weer. Ik herkende niets: geen huizen die als versteende waterlelies op het water drijven, geen groene spoken op blauwe glazen, geen witte luchtkastelen, niets, niets. Ik zat maar te zitten: naast haar. Was zij gelukkig? Zij wil altijd naast me zitten, nooit tegenover me. Ik zat naast haar en straks was nog zo lang en daarna was er nog een straks. Nu was er een moment en dat was het moment van nu. Als iedereen dat zegt wordt het afgezaagd en zoeken we een andere slogan om maar niet te hoeven denken aan wat we vrezen. De jongeman die drietalig omriep kenden we van Liberia en het houten beeldje aan de achterkant van een stenen waterlelie kenden we van een kongolees museum. Zo kwamen we aan de open ruimte vol lucht en ik zag nog steeds niets. Het was wel warm naast haar zitten en in het vooruitgevoel van straks hield ik helemaal op met het weinige denken dat ik deed. Ik dacht: het is nog geen morgen en voor de morgen is er de nacht en voor de nacht de avond en dan gaan we indisch rijsttafelen en hebben we weer wat te doen. En nu, nu. Elk moment beleven en ik deed mijn best en probeerde elk moment te beleven: mijn ademhaling ging door, het water bleef grijs en de jonge omroeper zei zijn gebedje op tegen vijf gulden per uur. Of misschien voor nog meer. Er viel niets te beleven. Dus maar wachten op het volgende moment. De jongen was blij met de hand die we hem gaven. Na afloop van het bidden. Ons dagelijks brood. We zijn nog even naar de straat met de vriesmannen gegaan.

Die waren er nu niet meer, alleen schaduwen en het licht dat uit de ramen op straat scheen was nu elektrisch verantwoord. We gingen de enkele treden af over de nog niet versleten loper en liepen het gangetje door met het vergezicht op de bar met flessen waar de peper-en-zout eigenaar met het uitgefade gezicht stond. We sloegen rechts af, nadat de man met de gangsteropleiding ons de sleutel met het houten aanhangsel, een dikke peer, gegeven had. Alle sleutels die aan het bord hingen hadden een houten peer als verzwaring. Om niet in de lucht te blijven zweven? Andere sleutels in andere steden waren niet verzwaard en alle andere sleutels die ik de laatste jaren met haar heb leren kennen. Dit was een verzwaring geladen met verre afstanden en verre landen... Naast het hok van de receptie was links om de hoek het gat met de wenteltrap en rechts om de hoek een gat dat naar een kelder voerde. Rechts recht doorlopend kwam je in een zaaltje met tafels, met stoelen, met witte tafelkleden en zonder mensen. Alleen de baas heb ik er in zijn eentje zien zitten en onszelf, de volgende morgen. Naar het zaaltje moest je weer enkele treden op. Een cakewalk, een speelhol, zandbanken in een drooggelegde zee? Ik heb de keldertrap nooit gezien. Misschien ook een wenteltrap? Links van de sleutelreceptie met het vergezicht op de bar zat de baas. Zodra wij binnenkwamen kwam hij er achter vandaan. Wat voerde hij daar in zijn eentje uit? Het stilleven van de flessen completeren? Zijn gezicht liet niet toe dat ik vriendelijk was. Je weet nooit wat zo'n gezicht gaat

doen als je vriendelijk bent. We kenden de plaats van onze dikke peer: al enige keren waren we het receptiegat gepasseerd. We waren vertrouwd met de draaiende trap en met de deur waar de sleutel in paste. We wilden ons gedragen als bij andere deuren die we samen waren binnengegaan en vonden hier niet de reactie waar we gewoon aan waren. Elk moment! Het was nu avond. Dat wisten we. Buiten het enige grote raam dat op een vierkante binnenplaats, ingesloten door hoge stenen huizen, uitzag, scheen een licht dat niet te benoemen valt: het leek nog het meest op gedempt licht uit televisieschijnwerpers, gericht op een weerkaatsende uitgebluste maan. Zo moet het licht zijn als we onze laatste gifgasbom hebben verspild. Zij schoof de gordijnen ervoor. Uit de ramen aan de overkant scheen gewoon elektrisch licht. Toen zijn we weer de trappen afgedraaid en daarna langs het vergezicht op de bar - aan de andere kant die nu onze linkerkant was - langs de tafeltjes in de verhoogde zaal en langs het sleutelhok: deze keer stond er niemand in. Maar ik herinnerde me de onwezenlijke ruimte als je uit het raam keek, het onwaarschijnlijke, niet te benoemen licht.

Als in een vreemde stad liepen we door straten, langs schaduwmensen en uitgestalde elektrisch verlichte etenswaren: slaatjes, gebraden kip met pommes frites. We waren nu echt samen uit en er zou nog een nacht komen en een morgen. We liepen rustig. We aten rustig. We praatten nog wat rustig na. Toen zouden we

naar huis gaan om met elkaar te slapen. De laatste nacht. Morgen vertrok zij. Alleen. Het was nog vroeg. Zij stelde voor om in een andere gelegenheid een borrel te gaan drinken. Het is er niet van gekomen. Ik weifelde. Misschien wist ik toen al dat er iets zou gebeuren, iets waarom ik dit allemaal opschrijf? Ik volg meestal willoos de dingen die met me gebeuren. Ze leiden me zonder dat ik zelf kan ingrijpen. Een borrel zou de loop der dingen in me kunnen veranderen, en ik wist - hoe dan ook - dat er iets zou gebeuren. Ik miste de gele kanarievogeltjes. Ook de broodplank met het grote zaagmes was er niet meer. Toen we weer in de kamer waren, was ik me dat niet bewust. Of toch? Zij deed teleurgesteld en verweet me even dat ik niet op haar aanbod van de borrel was ingegaan. Het werd nu heel stil met nu en dan staccato's van snelle voetstappen op de gang. De gordijnen had ze nog dicht gelaten. Alleen als ze het licht in de kamer uitdeed, alle lichten, schoof ze altijd de gordijnen open: om 's ochtends de zon te zien. Dat deed ze overal waar we met elkaar de nacht doorbrachten. Maar nu hadden we het licht dat door het raam scheen niet kunnen identificeren, en we hadden geen horloge. We waren voor de nacht op elkaar aangewezen. Zij zou morgen vertrekken. Het was de laatste keer dat we zo bij elkaar zouden zijn. We waren zeven dagen, alle uren van de stille omgang van de aarde om de zon bij elkaar geweest. Daarna een onderbreking van drie volle dagen en nu de laatste drieentwintig uur. Moeten we dat ene uur steeds weer blij-

ven inhalen? We kleedden ons uit. Zij ging met haar gezicht tegenover me liggen - de kamer was goed verwarmd - in haar geboortehouding. Even tevoren had ze me - voor de tweede keer - dat van de gemiste borrel verweten. Een soort reculer pour mieux sauter, dat ik van haar kende. Maar ik was zeker en volgde de loop der dingen, mijn wil alleen gericht op het volgen. We waren als twee communicerende vaten. Ik keek naar de lichte vlek die haar lichaam was, zag niets anders en hoorde haar toen van heel ver vragen: ben ik mooi? van buiten en van binnen? Ik antwoordde wat ze verwachtte: ja, je bent mooi, van buiten en van binnen. Ik zag alleen de witte, nu iets golvende vlek. De vogels waren al op stok, de waterkranen van de vaste wastafel druppelden niet en boven de wimpels van de zeeschepen vonden de wolken hun weg in het donker. Het lichtje boven de wastafel brandde en nog zo'n smal staafje vlak boven ons hoofd. We konden elkaar goed zien. Ik heb haar toen heel lang gestreeld. Veel langer dan anders. Zonnesprankels op omgeploegd bouwland in de morgen, zo waren de tintelingen in mijn vingers, geladen door haar huid en ook door haar onderhuid. We werden alle twee blij, het werd niet minder, het werd steeds meer, het blij-zijn. We reisden samen door het zeelandschap van ons lichaam, zagen kleuren die we kenden en ook geheel nieuwe kleurcombinaties. We luisterden naar het ruisen van de zee en naar het regelmatig terugkerende gestamp van watermassa's tegen onze boot. Nu en dan vertelden we elkaar hoe de vaart

was, we deinden mee met alle golven. Soms toefden we langere tijd in kalm water tot een plotselinge wind - waarvandaan? - de golven in beroering bracht en de zeilen weer bol deed staan. Zolang we in onze boot waren was er geen kamer meer, geen straat, geen raam, waren er geen vriesmannen en was er geen herinnering aan het uur dat zij zou vertrekken. Samen waren wij een boot en ieder afzonderlijk woonden wij erop. En als de boot in een haven was aangekomen - we gingen altijd tegelijk aan wal - duurde het niet lang of we begonnen heimwee te krijgen naar onze boot. We houden van de zee. We zijn traditioneel als de zee en we volgen een ritueel dat uit onze lichamen en uit de zee is ontstaan. We voeren voor de wind en lieten onze boot over aan water en wind. Er langs spoelden reseda's, aardbeiplantjes met rode onwaarschijnlijke vruchten, oranje appels, en ook tuimelde van een hoge golf een zolder met duistere hoeken en een verbaasde duif, en langs stroomden waterratten, akrobaten aan stokken van zeep, negermeisjes en griekse epheben, draagbaren en koperen schroeven, soldaten met witte helmen, bomen met puntige takken en we werden meegesleurd door een hoge golf die we wel hadden zien aankomen, maar waartegen geen verzet mogelijk was en die onze boot uit elkaar dreigde te slaan. We hielden stand ondanks het schuimende watergeweld en duizelig vierden we onze boot die verder voer in kalmer water...

Toen ik wakker werd hoorde ik een ruisend geluid en

ik dacht dat het van de zee kwam waar we die nacht op gevaren hadden. Zij deed na een tijdje haar ogen open en zei: waar ben ik? En ik vroeg haar: hoe laat is het? Zij moest op een tamelijk vroeg uur de trein halen, hetgeen volgens een andere tijdrekening dan de onze berekend was. We keken tegelijk naar het raam, maar we konden ons niet oriënteren op het licht want dat was ook van een andere tijd. Het was hetzelfde licht van gisteravond, het scheen even laat, even vroeg als toen. Er moet zo op een ster of op de maan licht schijnen. Je kunt nooit zeggen hoe laat het is.

We luisterden - zij en ik - onafhankelijk van elkaar naar het ruisen dat uit de vreemde lichtzuil scheen op te stijgen. We zeiden er niets over. We wilden het eerst, ieder voor zich, identificeren. Het was een op- en neergaand geluid, dat als ondertoon verwant was aan de geluiden die we op zee hadden gehoord, toen we nog met de boot voeren. We wisten niet of we ons niet vergisten. Was het ruisen een ander ruisen dan dat van vannacht? Het was een ononderbroken stroom van geluiden, soms leek het op die van een biddende mensenmassa, soms op een niet bestaand koor van nietbestaande mensen. Hoe laat zou het zijn? Behalve het van onderop komende ruisen was er geen ander geluid te horen. Het moest nog vroeg zijn: op straat volkomen rust en ook geen kloppende hamers of beierende klokken. Tussen het monotone ruisen door klonk een enkele keer een scherp uithalen als van een stem die een solo zong. Om ons te overtuigen dat we wakker waren

zeiden we nu en dan tegen elkaar: wat zou het zijn? Of zij spoorde me aan me aan te kleden en naar beneden te gaan om te kijken hoe laat het was. Ik zei altijd weer: het moet nog vroeg zijn. Ik wilde het ruisen niet met haar alleen laten, ofschoon ik mezelf ongerust was gaan maken over het uur. Zou het mijn eigen bloedsomloop zijn en de hare, of wat? Het had misschien iets te maken met het licht uit de vierkante binnenplaats. Het was even vreemd. De kamer was donker, alleen het atoomlicht buiten het raam gaf een gevoel van helderheid. Waren het stemmen? Was het een gedirigeerd samenspel? Was het een koor dat het licht van de binnenplaats bezong? Elke gedachte eindigde met het luisteren naar het ruisen dat steeg en daalde maar toch op dezelfde hoogte scheen door te ruisen. Ik had wel voor altijd dit moment van luisteren willen blijven leven en zij bij mij. Zomaar liggen luisteren. Ik herinnerde me de naam van een winkel die de Tijdstroom wordt genoemd en ik dacht plotseling: de Eleaten.

Groene tapijten, hoofse vrouwen, een eenhoorn. Maar waar kwamen de stemmen vandaan? En het was zo vroeg nog. (Dat wisten we toen nog niet.) Het waren geen stemmen, het waren lichtgolven die auditief door ons waargenomen werden, golven van verre sterren die door het licht buiten het raam waren opgevangen. Dwangmatig luisterden we naar ze. Aanzwellende golven, uitruisend als de branding op met helm gepantserde duinen; wolkkwartetten, symfonieën van watercomponisten met hobo's, klarinetten en trombones.

Ik kan nu nog op elk moment het ruisen oproepen, het blijft dan even in mijn rug doorruisen, ook het vreemde licht kan ik laten trillen achter mijn ogen. Nu terwijl ik denk te weten waar het ruisen vandaan kwam. Ik werd toen bang. Er zou iets tussen haar en mij kunnen gebeuren. Ik vreesde dat ze me eens zou loslaten en zij was bang dat ik haar zou ontvluchten zoals ik al eerder geprobeerd had. En mijn vinger was hier in een sigarettenautomaat bekneld geraakt. Ga dan kijken als je wilt weten hoe laat het is. Haar kon het niets schelen als ze die trein miste. Zij wilde ieder moment uitleven tot het laatste moment. We werden beiden angstig van de onwaarschijnlijkheid van de monotone, ononderbroken geluidsstroom, waaruit nu en dan een luidere stem oprees alsof die stem, door licht aangestoken, was gaan branden. Toen heb ik me vlug aangekleed en ben de deur uitgegaan zonder haar te vragen de deur te sluiten.

Als kind woonde ik in een huis met vele verdiepingen en op de hoogste was een zolder met een klein dakraampje waar je over de hele stad kon uitzien. Ook was er enige meters boven de vloer van de zolder, tegenover het dakraampje dat meestal openstond, een donker gapende ruimte waar allerlei rommel lag die allerlei geuren verspreidde. Onze buurman, die lang en mager was, hield duiven. Met een van zijn duiven was ik zeer bevriend geraakt. Ze kwam me in mijn kamer beneden, als de ramen openstonden, opzoeken. Ik hield veel van

haar en zij ook van mij, anders zou ze er niet altijd geweest zijn zodra ik aan haar dacht, ook overdag, maar dan bleef ze op de vensterbank koket heen en weer trippelen en zei tegen me: roekoe, roekoe. Op een goeie dag kwam onze buurman, die Hellewegen heette en behanger was, bij ons aanbellen om zijn duif te mogen halen die bij ons op zolder zou zitten. Ik wist niet dat hij mijn duif zocht. Samen zijn we toen naar de zolder gelopen, die op de derde verdieping lag. Daar zat ze hoog en rustig te peinzen op een plekje van de donkere, open ruimte. Langs een oude, loden pijp klom de buurman naar boven, greep haar snel in de veren, klom langs dezelfde loden pijp naar beneden, waar ik vol spanning stond te kijken: het was mijn duif. Zonder een woord te zeggen draaide hij haar toen de nek om alsof ze een bromtol was en zei daarna zegevierend tegen mij: nou kan ze niet meer aan de zwerf gaan en ik heb er vanavond nog een lekker hapje aan. Dat zei hij en ging toen, de bloedende duif in een zakdoek gewikkeld, alle drie trappen af naar beneden.

Ik herinner me, dat ik over de gang lopend dacht: hoe laat zou het nu werkelijk zijn? Naar beneden mee draaiend met de wenteltrappen hoorde ik een nieuw ruisen bij het oude dat in mijn oren was blijven hangen. Het nieuwe ruisen werd steeds sterker doch het kon het oude niet overstemmen. Toen ik de laatste trede afstapte en in de ruimte keek waar de bar zich bevond, botste ik tegen een kelner aan in een wit jasje die een schotel met een

gebraden kip op schouderhoogte voor zich uitdroeg. Ergens heen. Hoe laat is het, vroeg ik. O, u hoeft nog niet op, het is eerst kwart voor vijf. Sindsdien is hij daar blijven staan met zijn schotel op schouderhoogte en het is nog steeds kwart voor vijf. Het was een kelner van middelbare leeftijd met rode wangen, dikke lippen en een gezicht tot lachen bereid. Ik keek de ruimte in en zag ze zitten, gewoon zitten om een grote, ovale tafel, alsof ze geen zeestemmen waren. Ze hielden zich alsof ik niet gevraagd had hoe laat het was, alsof de kelner niet verstijfd met zijn schotel in de opgeheven hand was blijven staan. (En de kok in de keuken viel in slaap en de haan in de hof hield op met kraaien en de meid staakte haar werk en allen vielen in slaap. En de klok bleef stilstaan. Toen, na honderd jaar kwam er een...) Een vrouw met grote tanden had een mond die voortdurend bewoog, aan één stuk door. Ze keek niet op en ook de anderen, mannen en vrouwen, niet. Ze deden alsof ik niet zag dat ze er waren. Ze zaten maar om de ovale tafel, bewogen hun monden, maar de vrouw met de grote tanden het meest. En ik hoorde het ruisen van stemmen tegelijkertijd tweemaal. Het oude en het nieuwe. Het was hetzelfde en het was het niet. Het was nog geen vijf uur in de morgen en de kelner stond met zijn schotel in de ruimte voor zich en ik had hem gevraagd hoe laat het was. Ze hadden hun winterjas aan, die om de ovale tafel, maar ik zag alleen maar de vrouw met de grote tanden. Ze bleven in hun kader praten, alsof ik niet bestond en ik wist niet wat ik

moest doen om hun duidelijk te maken dat ik er was. Ze keken mijn richting niet uit, ze bleven in hun kader praten, zonder op te kijken. Ze bleven onaandoenlijk in hun eigen ruimte als figuren van een schilderij. De kelner had toch gezegd dat het kwart voor vijf was, maar alleen hun stemmen drongen als een ruisende stroom buiten hun (zelfgekozen?) omlijsting door tot de ruimte waar ik stond. Ze zaten om de ovale tafel met hun winterjassen aan en de vrouw met de tanden - ze had een ovaal gezicht en ze was van middelbare leeftijd - gaf de toon aan. Dank u wel had ik tegen de kelner gezegd, die met zijn rug naar de tafel toe stond toen ik tegen hem aanbotste, op weg naar de andere kamer waar niemand was. Bij het binnenkomen had ik direct de bar gezocht met de flessen, om een vertrouwd punt te hebben om me te verzekeren dat alles bestond zoals ik het zag: de wenteltrap, de avond en de nacht, zij boven en het feit dat ik naar beneden was gegaan om te vragen hoe laat het was, omdat we ons niet op het licht buiten het raam konden oriënteren. Maar de ovale tafel met de pratende figuren had alles weer onzeker gemaakt. Ik werd zonder het te willen of er iets tegen te kunnen doen opgenomen in het perspectief van het ovale schilderij. Ik was alleen maar een stem die vroeg hoe laat het was, een snel verblekende kleur. Dat werd ik me toen plotseling bewust en ik vervulde mijn rol van een door de schilder gauw weer uitgewiste figuur, een die de compositie van het geheel zou verstoren. Ik kon geen contact met de stemmen aan tafel maken. Ze

keken niet op, ze praatten onderling alsof ik niet bestond en zij alleen bestonden zolang ze in hun kader bleven. Ik kon me niet vastklampen aan de kelner: hij moest een warme schotel, gebraden kip, ergens heen brengen en het was kwart voor vijf en er was niemand met wie ik in enige relatie kon treden. Had de vrouw met de tanden maar iets tegen me gezegd of even opgekeken. Ze moest me gezien hebben, tenzij... ze niet bestond. Zij blijft nu doorpraten. Ik zal haar nooit tot zwijgen kunnen brengen of haar kunnen dwingen iets tegen mij te zeggen. De ovale tafel stond tussen de bar en het receptiegat in en je moest van de kamer waarin hij stond enige treden naar beneden om aan het receptiegat te komen. De hele benedenverdieping daalde en steeg van de ene kamer naar de andere: de benedenverdieping golfde. En de kelner kon niet weg met de schotel zolang ik hem vroeg hoe laat het was. En toen ik het gevraagd had, bleef ik hem aankijken en ook toen hij mij al zijn antwoord gegeven had, en ik zei maar: we hebben geen klok, waarop hij zei dat het nog vroeg was; hij zei het met een lachend gezicht, hetgeen me verbaasde: het is eerst kwart voor vijf, zei hij. Waarom lachte hij? Hij moest iets weten dat mij blijkbaar ontging. Daarom lachte hij. Wist hij dat ik dadelijk uitgewist zou worden als een storende vlek in de compositie van het schilderij? Hij was niet de man van de receptie met de gangsteropleiding. Hij was een man van middelbare leeftijd die om iets lachte dat ik niet begreep. En het was eerst kwart voor vijf en de mensen aan deovale tafel...

Mijn haren waren in de war, ik had me niet correct aangekleed. De deur was niet op slot. Straks zou het zijn alsof ik niet alleen naar beneden was gegaan, alsof ze mij met een navelstreng had vastgehouden: al die tijd dat ik naar beneden was gegaan om te vragen hoe laat het was. Zij trok me naar boven terug; ik liet de kelner achter met zijn schotel, ik ontvluchtte de vrouw met de tanden: zij trok hard aan de navelstreng en hard liep ik naar boven. De sleutel lag op het tafeltje. De deur was niet gesloten. Ik haastte me. Straks zou ik tegen haar zeggen: het is nog vroeg, het is eerst kwart voor vijf. Ik zou naar buiten kijken, naar het vreemde licht. Nog één wenteltrap. Zou ze er nog zijn? Straks?

Eerst toen ik weer bij haar lag hoorde ik de stemmen weer, de zeestemmen.

De rode deken

We zijn niet naar de bioscoop gegaan. We zijn erlangs gelopen. We zijn de geuren gevolgd naar de loofhut die op ons wachtte aan de voet van de Sacré Coeur. Bij het opgaan van de zon. Ik kuste hem op zijn brede mond en ik had geen schuldgevoel. Hij was geen mens zoals mijn geliefde. Hij was een jong speels dier dat voortdurend tegen me opsprong en geaaid wilde worden en wilde dat ik met hem zou spelen. Ik hou van spelen en van jonge dieren.

De vorige avond hadden we al naar die film zullen gaan, een japanse waarin mannen hun liefde bewijzen met hun zwaard. Hij had de laatste tijd om me heen gedraaid als een jonge hond die aangehaald wilde worden. Ik heb hem niet ontweken, erop vertrouwend dat ik het niet verder zou laten komen dan ik zelf wilde. En ik wilde mijn geliefde die op me wachtte, die altijd op me wacht en die ik kon liefhebben van top tot teen, van binnen en van buiten, geen verdriet doen. Toch zijn we die avond langs de bioscoop gelopen, achter de geuren aan die in de straten hingen die achter de bioscoop lagen.

Pavlos is jong, sterk, eenvoudig en hij heeft zulke lieve billetjes en zijn dikke lippen zijn twee helften van een rode vleeskers, en mijn geliefde is 550 kilometer van mij vandaan en ik houd hem goed warm in mijn hart. Ik

wilde hem niet ontrouw worden. Echt niet. We zijn de straten opgelopen naar de top van de heuvel waar je over de slapende stad heen kunt zien: twee onschuldige kinderen. Ik vond het prettig hem van zijn eiland te horen vertellen, van de spelletjes die hij met andere kinderen uit zijn dorp had gedaan op al die zonnige dagen die zijn huid een bruine tint hadden gegeven. Als een matroos op het dek van een groot schip liep hij zwaaiend door de leger wordende straten en zijn armen slingerden langs zijn kleine lijf als die van een jonge aap die niet goed raad weet met zijn voorpoten als hij rechtop loopt. Meestal keek hij onder het praten verlegen voor zich uit en als hij een enkele keer zijn hoofd naar mij toedraaide lachte hij verontschuldigend, niet wetend of hij misschien iets gezegd had dat ik liever niet had willen horen. Ik moedigde hem met gebaren en woorden aan verder te vertellen over zijn jeugd, over de mij onbekende armelijke omgeving waarin hij was grootgebracht. Lachte hij plotseling dan werd de straat stiller als in een dorp met uit elkaar staande huizen bij avond. Uit enkele cafés scheen nog licht en niet alle ramen hadden hun luiken al gesloten. Hoe hoger we stegen des te schaarser werd het gesnor van auto's, al raasde nu en dan een ongeduldige taxi ons voorbij.

Ik ben eerst laat notitie van hem gaan nemen. Hij had me al direct op school opgemerkt, maar wist niet hoe hij mij moest aanpakken. Hij durfde niet goed. Van de andere jongens was er maar één met wie ik me een tijd

bezig heb gehouden, zonder mijn geliefde die er niet was ontrouw te worden. Zo ben ik. Wat ik met Marc heb wil ik niet verliezen. Maar ik hou van spelen. Ook van jukebox-muziek en van wild dansen. Die schoolvriend was door de jezuïeten opgevoed. Hij is bleek, eenzelvig, schuw, intelligent, een academisch-precies schilder en tekenaar en volkomen maagd op sex-gebied. Dit laatste prikkelde me. Hij liet zich door mij inwijden in de geheimen van het man-vrouw leven. Niet door praktische oefening maar uitsluitend theoretisch: door erover te praten. Soms waren we op zijn, soms op mijn kamer. Het wond me op die bleke, onervaren jongen (die zo goed kon tekenen en redeneren) over mijn ervaringen met mijn oudere geliefde te vertellen. Hij ging me bewonderen en ik begon hem steeds aardiger te vinden, al kon ik zijn neerslachtigheid niet goed verdragen: ik vond hem uitgedroogd en gaf daar de jezuïetenopvoeding de schuld van. Op vijfentwintigjarige leeftijd scheen hij al overal genoeg van te hebben, terwijl hij nog niets had meegemaakt. Het ontbrak hem aan levenslust waar ik voldoende van dacht te bezitten om hem uit zijn spleen te halen. Ik was ook nieuwsgierig hoever hij zou durven gaan. Ik kon me niet voorstellen dat hij ooit met zijn hand over mijn vooruitspringende borsten zou durven strijken, al hield ik hem die vlak onder zijn neus. (Ik heb mooie, volle borsten.) Ik heb hem het eerst gekust. Dat kon ik me met hem permitteren. Hij was daarna een hele dag opgewekt, maar toen ik me de volgende keer op een afstand hield verviel hij

weer in zijn seminaristenbestaan. Ik ontmoette hem dagelijks omdat we in dezelfde schilderklas werkten. De andere jongens van school waren jaloers, maar vonden mij aardig omdat ik me uitsluitend aan hem hield. Ik heb het nodig dat mensen me mooi en aardig vinden, anders knap ik af en word ook down, al ben ik niet door de jezuïeten opgevoed. Hij was nooit echt vrolijk. Zolang ik hem over mijn verhouding met mijn lange-afstandvriend kon vertellen hield ik het uit, maar toen ik over dit onderwerp uitgeput raakte stond de klok ook bij mij stil.

We hielden echt van elkaar, mijn 550 kilometer-vriend en ik, al hadden we dikwijls ruzie, meestal omdat hij altijd naar zijn vrouw terug moest wat me hels maakte. Bovendien is hij een heel stuk ouder dan ik en lang zo gaaf niet meer als de jongens van school. Toch wilde ik niemand anders, tenminste niet serieus. Ik kon niet zonder hem. Nog niet. Zolang hij in staat bleef als een jongeman van me te houden wilde ik geen ander.

Dat ik die avond niet naar de bioscoop ben gegaan heeft onze verhouding blijvend beïnvloed. De hoge donkere huizen fluisterden onheilspellende woorden die verloren gingen in de geurige lentelucht. Telkens als we, hand in hand, een plaats passeerden waar bomen stonden, voelde ik de knoppen aan de takken uitbarsten als op mijn eigen huid. Ik hoorde zijn zangerige stem voortkabbelen en volgde het tot het zou ophouden. En dat was toen onze monden elkaar afsloten: aan de voet van

de Sacré Coeur. Bij het opgaan van de zon. We hadden uren gelopen zonder het te weten. Het doet er eigenlijk niet toe wat je dan tegen elkaar zegt. Later herinner je je alles door elkaar: de groene olijfbomen van een eiland naast grijze schaduwen van hoge huizen met afwerende luiken, opduikend uit een strak getrokken blauwe zee; kinderen die overdag het spelletje nadoen wat ze hun ouders 's nachts hebben zien spelen en een kudde schapen die uit de donkere opening van de métro stroomt. En alles gehuld in een geur van lentebloesems die door je huid heentrekt en je warm van verlangen maakt... Toen we eindelijk van de Butte afdaalden, telkens de zonzijde van de straat zoekend, praatten we niet zoveel meer maar we hielden elkaar bij de hand vast. Ik kon nu weer alleen aan mijn amour denken die ik hem uitvoerig beschreven had en begon me af te vragen of ik iets verkeerds gedaan had, maar de morgenlucht en de prikkelende geluiden van het wakker wordende Parijs verdreven alle vervelende gedachten even snel als ze bij me opgekomen waren. Ik werd bovendien afgeleid door de stem en de bewegingen van mijn jonge hond naast me, die naarmate we dichter bij de oever van de Seine kwamen en de lucht helderder werd, grappiger sprongen begon te maken - hij heeft kromme benen - en gekkere, verliefdere dingen zei. In de bistro waar we koffie dronken rook het naar een hollandse lente in de polders en de brokkelige stemmen van de mannen aan de bar leken me het diepzinnig gekwetter van vogels over hun voedselvoorziening. De

kopjes koffie en de luider wordende geluiden van de straat maakten me weer wakker voor de dag en ik voelde de aanwezigheid van mijn verre geliefde helemaal in me, aan wie ik alles zou vertellen van deze nacht. Hij zou alles begrijpen en het me zeker niet kwalijk nemen. We zijn in de bistro blijven zitten tot het tijd werd om naar onze school te gaan, die aan de linkeroever ligt. We liepen hand in hand door de smalle straatjes, maar toen we langs de stenen duivels van de grote kathedraal kwamen, heb ik zijn hand losgelaten en enige tijd later in het atelier van de academie, waar ik de vorige dag aan het schetsen van een boom was begonnen, werden alle takken dikke monsters en de bladeren en vruchten grillige gedrochten...

Het is alweer maanden geleden sinds die nacht dat we op de koude stenen aan de voet van de Sacré Coeur hebben gezeten. Ik heb het hem allemaal geschreven, aan mijn 550 kilometer-vriend, niet precies natuurlijk. Later, toen we elkaar weer zagen heb ik hem meer bijzonderheden van die nacht en die morgen verteld. Hij is vreselijk jaloers geworden, al had hij me altijd voorgehouden dat hij te oud voor mij was en dat hij het me nooit kwalijk zou nemen als ik een relatie met een jonge man zou aanknopen. Het is zijn schuld geweest dat ik tenslotte met mijn jonge collega naar bed ben gegaan, en dat ik op hem verliefd ben geworden. Ik heb dat zelf nooit gewild. Misschien heb ik het ook wel gedaan om mijn echte geliefde jaloers te maken: hij bleef maar bij

zijn vrouw, en hij had mij al zo vaak beloofd met mij samen te gaan wonen. Toch had ik het nog niet gedaan als hij me niet een keer gezegd had, toen we erover spraken, dat hij het unfair van een vrouw vond een man eerst warm voor haar te maken en dan toch niet met hem naar bed te willen. En nou wil ik van het gezeur af zijn, dacht ik in de trein naar Parijs, toen ik weer eens afscheid - en het was een goed en warm afscheid - van hem had genomen. Ik zal hem tonen dat ik niet unfair ben en dan krijgt hij meteen waar hij zelf om gevraagd heeft. Ik verbeeldde me dat ik ook meteen van het gebedel van mijn jonge vrindje af zou zijn die na die nachtwandeling niet meer van me weg te slaan was en me op allerlei manieren in bed probeerde te krijgen, zonder ooit iets te doen wat ik zelf niet wilde. Ik dacht: als hij op het perron staat neem ik hem meteen mee naar mijn kamer en doe het. En hij stond aan het station en ik heb het gedaan. Doodnuchter. Maar ik heb me niet aan hem gegeven zoals aan mijn oude vriend. Dat heb ik nooit gedaan! Ik wilde het goede gevoel dat ik voor hem had niet verliezen en ik vreesde ook dat hij me zou laten schieten. Ik was bovendien jaloers op al die meisjes en vrouwen die hij in zijn lange leven had liefgehad, over wie hij me verteld had. En in al die maanden dat ik met mijn jonge vrindje vrijwel dagelijks ben omgegaan - met uitzondering van de dagen of weken dat ik bij Marc was - ben ik maar enkele keren met hem naar bed geweest. Ik heb er geen spijt van. Ik heb nooit ergens spijt van. Dat had ik me al als kind voorgenomen

om nooit ergens spijt van te hebben, om alles wat er gebeurt en wat je zelf doet, al is het nog zo dwaas, als noodzakelijk te beschouwen voor je ontwikkeling. Ik wilde al vroeg gaan schilderen en tekenen en maakte van iedereen en alles gebruik wat dat kon bevorderen. En toen het bleek dat mijn geliefde het daar helemaal mee eens was en me zelfs daarin sterkte, wist ik dat ik hem nooit zou kunnen loslaten zonder de basis te verliezen waarop ik mijn hoop gebouwd had. Toen ik hem leerde kennen had ik nog maar weinig ervaringen met mannen gehad. Eerst nadat ik enkele malen met mijn oudere vriend naar bed was geweest heb ik voor de eerste keer wat gevoeld. En het is altijd zo gebleven. Hij heeft me tot vrouw gemaakt, tot zijn vrouw gemaakt. Ik was nog geen twintig toen dat gebeurde. Al was hij veel ouder dan de vriendjes van school en de paar jongens die ik voor hem gekend had, hij was pittiger en vrolijker dan zij en als ik 's ochtends naast hem wakker werd zag hij er uit als een kind dat in mijn armen geslapen had. We lagen altijd heel dicht tegen elkaar aan. Ik bleef dan een hele tijd naar zijn gezicht kijken dat op dat moment zo gaaf was als van een jongen. Maar ook naar de andere delen van zijn lichaam kon ik met plezier kijken: het is mijn schildersoog, denk ik. Elk plekje, elk lijntje, elke verhoging en verlaging van zijn lichaam ken ik. Ook zijn lid heb ik natuurlijk nauwkeurig bekeken en bestudeerd. Ik kan er een hele tijd naar kijken en ermee spelen. Als ik nooit met mijn jonge collega naar bed was geweest had ik ook nooit geweten dat zijn

pikkie anders was dan dat van mijn man of liever dat het lid van mijn oudere vriend een uitzondering was. Je ziet ze wel bij beeldjes van de antieken: satyrs met krom gebogen fallussen. Mijn jonge vrindje had een pik die altijd recht vooruit maar nooit omhoog stond. Toch vond ik die van mijn geliefde mooier, waarschijnlijk omdat die besneden was. Hij was schoner, gladder en gaver dan bij mijn jonge vrindje en zo roze als de billetjes van een baby. Het lid van een man werkt niet zozeer op mijn sex - ik ben au fond niet zó sexy - als op mijn verbeelding. Nadat ik een keer een hele maand achter elkaar met hem samen was geweest en me aan hem vastgegroeid begon te voelen, kregen mijn tekeningen van bomen, dieren en landschappen de vormen van pikken en ballen en gaf ik onbewust aan bloemen griezelige vormen die op harige vagina's leken. Op de academie waar de meesten traditionele tekeningen maakten werd mijn barbaarse visie hevig gekritiseerd, maar mijn professor liet me mijn gang gaan en scheen af te willen wachten hoe ik me zou ontwikkelen. Daarvóór had ik een periode gehad waarin ik met zo weinig mogelijk lijntjes en zelfs stippen zoveel mogelijk trachtte uit te drukken, hetgeen me maar een enkele maal lukte. Als ik de lagunes van Venetië tekende en de rechtopstaande paaltjes in het rustige water, beleefde ik hetzelfde als bij het samenzijn met mijn geliefde. Aan het schilderen was ik nog niet toe: het gebruiken van diverse kleuren maakte me onrustig en als ik me er een enkele keer aan waagde werden ze te wild of te broeierig.

De periode vóór mijn tak-, blad- en vruchtmonstertjes! Alsof ik al een hele ontwikkeling doorgemaakt heb en ik ben pas drieëntwintig. Toch is het zo. Het was de eerste keer dat ik mijn vriend voor langere tijd, enige maanden, verliet. We kenden elkaar toen anderhalf jaar en ik had al die tijd vrijwel dagelijks contact met hem gehad. Mijn reis - de klassieke kunstreis door Italië - zou uitwijzen of ik echt serieus aan het werk zou gaan èn of ik onze verhouding trouw zou blijven. Zoals ik heb ondervonden, ‘aan den lijve’, kan ik het een niet zonder het andere. In Italië hebben mijn tekeningen een eigen handschrift gekregen. Ik heb mijn werkluiheid overwonnen door voortdurend aan onze afspraak te denken: eerst als ik een groot aantal tekeningen gemaakt had zou hij bij me komen; en als ik plezierig werkte of iets zag wat me ontroerde, voelde ik hem helemaal in mij leven. Mijn beste momenten heb ik gehad als ik ongestoord - er waren meestal belangstellende kijkers, zogenaamd voor wat ik tekende - aan het water van de lagunes kon zitten tekenen en kijken: vooral lang kijken. Het glinsteren van de zon in het zwijgende water kon me heel stil maken en dan werden dezelfde gevoelens in mij wakker die hij ook bij mij kon opwekken maar nu zonder het lichamelijk verlangen naar hem: alsof ik er genoeg aan had dat hij er was en altijd zou zijn. Als hij toen plotseling voor me had gestaan, zou ik het misschien niet eens zó prettig gevonden hebben. Op zulke momenten was ieder lijntje, iedere stip die ik op het papier aanbracht raak en weerspiegelde het

helemaal wit gelaten water de stilte die in me leefde. En het was toen - in mijn etherische periode - al zo dat ik de beste tekeningen maakte als ik heel stil van binnen werd door de goede momenten met mijn geliefde opnieuw te beleven. Het was niet de herinnering aan ons lichamelijk samenzijn wat me opwekte, zeker niet, het was meer de stilte waarin hij altijd scheen te leven ondanks het feit dat hij veel praatte. Marc is een gelovig mens zonder dat hij ergens in gelooft. Hij kan doodnuchter zijn, hard en soms onuitstaanbaar, maar ik heb tot nu toe niemand gekend bij wie ik me zo veilig voel, veilig omdat hij het mooiste wat ik als kind gevoeld heb in me wakker houdt. Al meer dan drie jaar leef ik met hem, ook als we niet samen zijn en iedere keer als ik hem in mij voelde verflauwen ben ik naar hem toegereisd om hem weer helemaal in me terug te krijgen. Ik heb hem soms moeten dwingen met me mee te gaan, omdat hij opzag tegen de trammelant die zijn vrouw maakte als hij een paar nachten van huis bleef, maar niet zodra waren we een nacht samen geweest of hij was weer zo vitaal als een jongeman en ik zo blij als een kind.

Dat ik op die bewuste avond niet de film met de samoeraizwaarden ben gaan zien heeft ook op mijn tekenen invloed gehad. Of zou de verandering daarin na mijn Italiaanse reis gekomen zijn, toen ik een hele maand onafgebroken met mijn geliefde in Parijs samengewoond heb? Ik heb toen eerst goed de verlangens van mijn eigen lichaam en van het zijne leren kennen; omdat we

van elkaar hidden konden we alles met elkaar doen zonder daar enige schade van te ondervinden. Na de eerste lange scheiding van meer dan twee maanden was ik volwassener geworden. Ik had hard gewerkt en kon hem trots het resultaat tonen. Mijn tekenijver was meteen mijn harnas geweest dat me tegen de voortdurende aanvallen op mijn jonge-meisjeslichaam beschermd had. Aanvallen die ik op mijn avontuurlijke tocht van Venetië met zijn verwijfde gondeliers tot het dolce vita van het decadente Rome alle afgeslagen had. De hachelijkste ogenblikken heb ik doorgemaakt met mannen die ik echt aardig vond en die mij door hun charme bijna verleid hadden. Maar mijn eigenlijke vesting heeft geeneen kunnen veroveren. Ik had bovendien nog een ander afweermiddel dat op zuidelijke mannen een magische uitwerking schijnt te hebben: ik vertelde hun dat ik getrouwd was of dat ik een vriend had van wie ik hield en toonde hun dan de ring die ik altijd droeg. Het was een zilveren ring met een vuurrode robijn die Marc mij voor mijn vertrek had gegeven. Voelde ik me in een situatie met een man zwak worden dan keek ik in de robijn waar ik mijn geliefde terugvond. Ik vertrouwde zo op mijn robijn dat ik zelfs de meest geperverteerde mannen van de Via Veneto niet ontweek en hun uitnodigingen voor nachtfeesten aannam. Ik was nieuwsgierig en wilde weten wat die uitgedroogde, gepoeierde mannetjes voor dingen deden. Is misschien wat ze me daar op hun bleke kamers hebben laten zien de oorzaak geweest dat ik naderhand

monstertjes en gedrochtjes ben gaan tekenen? Je kunt nooit precies vaststellen wanneer iets wat zich aan het ontwikkelen is begonnen is. Hun bloedeloos exhibitionisme stuitte af op mijn gezond jong lichaam: bij zulke gelegenheden heb ik nooit in mijn robijn hoeven te kijken. Alleen mijn schildersoog heeft toen die verschillende mannenlichamen met hun kraaierig uitsteeksel nauwkeurig genoteerd. Maar de hele tijd dat ik door Italië reisde ben ik in de oude etherische trant blijven tekenen: dromerige huizen aan kaden, dronken bergen met wazige groepjes bomen en romantische boten in geheimzinnig water; en baardige koppen van oude vissers. Ook toen ik daarna gedurende een maand samen met mijn man in Parijs was, heb ik in dezelfde stijl huizen, straten en water getekend. In Holland terug, waar ik gescheiden van mijn geliefde woonde ofschoon ik hem geregeld zag, staken de monstertjes al bij het eerste stilleven, dat ik opzette: een opengesneden ui, wortels en appels, hun kop op. Naderhand zijn ze uitgegroeid tot een soort poliepen met harige staarten, druipogen, gigantische kloten die los hingen aan knoestige boomtakken en ze hadden heel fijne voelsprieten die uit alle delen van hun vreemde lichaam schoten. Als ik een stapel tekeningen bij elkaar heb zoek ik de beste uit en dan zijn dat altijd degene die ik gemaakt heb op de ogenblikken dat Marc als een vuurtje in me brandde. Mijn goede tekeningen zijn uit verlangen naar hem ontstaan, zowel die uit mijn eerste idyllische periode als uit mijn monstrueuze.

Na de Sacré Coeur ben ik door het aansporende voorbeeld van Pavlos wel vlijtiger en technisch beter gaan tekenen - hij is een uitstekend artisan die zijn vak tot en met kent - maar ik ging mezelf kopiëren zonder daar erg in te hebben. Ik geloof dat ik juist door maar een enkele keer met hem naar bed te zijn gegaan, verliefd op hem ben geworden. Hoe gaat dat? Je ziet elkaar iedere dag op school, je gaat 's avonds samen uit, maakt wandelingen, komt in dezelfde cafés en je werkt samen aan één opdracht. Je kunt achteraf nooit precies zeggen: dan en dan is het begonnen. Volgens Marc had ik nooit een hele nacht - en dan in de lente - met hem moeten wandelen, ik had vooruit moeten bedenken wat daar het gevolg van zou zijn. Maar Marc liet me alleen darren en bleef bij zijn vrouw. Het ergerde me dat hij er nooit was als ik erg naar hem verlangde. En Pavlos was er altijd. Ik dacht het kan geen kwaad, ik speel met hem als met een jonge hond. Hij doet alles wat ik wil, helpt me bij mijn werk, ik kan over hem beschikken als ik ergens niet alleen heen wil gaan. Maar ik had geen rekening gehouden met de duiveltjes die ik alleen zag als ik ze tekende... Ik ging alleen met hem naar bed als ik experimenteren wilde, niet als ik werkelijk ernaar verlangde. Maar de duiveltjes grijpen hun kans als je er het minst op verdacht bent. Het was mijn schildersoog, dacht ik, dat ik zo'n plezier had om naar zijn soepele jonge lichaam te kijken en ik ontdekte dat hij mooie, sprekende billen had en dat hij beter kuste dan mijn geliefde... op 550 kilometer afstand. Ik kon met hem stoeien zoals ik

met mijn man niet kon stoeien. Daar was hij te oud voor en als hij het eens een keer deed had hij er gauw genoeg van. Zou ik het niet kunnen combineren? Dat heb ik een tijdje gedacht, heb mijn beide minnaars - Pavlos wilde van geen ander meisje meer weten - zelfs met elkaar in contact gebracht. Doch mijn speelkameraadje was niet rijp genoeg om zich tegenover mijn oudere vriend te handhaven: ondanks zijn jaloezie gedroeg hij zich als een gehoorzame hond, vol respect voor zijn baas. Maar toen ik een hele tijd niet naar Marc toe kon komen omdat ik aan een opdracht moest werken waar mijn verdere studie van afhing - ik had veel steun van Pavlos daarbij - gingen mijn oren steeds wijder openstaan voor de influisteringen van de duiveltjes: hij is te oud voor je; hij gaat toch niet van zijn vrouw weg; hij is laf; hij kan gemeen zijn; hij belooft je van alles maar doet het nooit; Pavlos is een schilder aan wie je voor je werk wat hebt; Pavlos is jong en houdt van je; Pavlos kan goed kussen; Pavlos heeft billen die je graag aait; met Pavlos zou je desnoods kunnen trouwen, kinderen krijgen; je laat je beste jaren voorbijgaan; Pavlos zal je nooit in de steek laten, hij zal altijd je trouwe hond blijven... De tekeningen die ik in die tijd maakte waren technisch niet slechter dan de andere, maar ik heb ze naderhand alle moeten opbergen in de map van de afleggertjes. Mijn twijfel maakte me nog onrustiger en humeuriger dan ik van nature al was. Ik werd hatelijk en treiterig tegen mijn gehoorzame kameraadje, die alles van me nam. Ik sleepte hem overal met me mee: naar

Chartres waarvan ik me de wellustig likkende duivels bleef herinneren die me van de kathedraal af schenen te bespringen; naar balletuitvoeringen waar hij een hekel aan had; naar films waar hij niet en ik wel van hield, en zelfs naar Holland om hem te laten keuren door mijn vriend, waar hij ook gewillig in toestemde. Hij nam alles van me. Dat hij zo gedwee was irriteerde me soms en ik plaagde hem dikwijls met mijn oudere geliefde. Toch was ik zo aan hem gewend geraakt en zo moe geworden van het wachten op mijn 550 kilometer-vriend, op mijn papieren minnaar (hij schreef me geregeld), dat ik eraan gedacht heb met Pavlos te trouwen, kinderen te krijgen, gewoon te doen wat andere meisjes van mijn leeftijd deden. Al zou hij me nooit zo kunnen boeien als mijn verre geliefde, al zou ik nooit zo compleet voor hem kunnen voelen, het zou op den duur wel wennen en ook wel prettig zijn. In plaats van een leven vol spanningen en ruzies zou ik een rustiger en gemakkelijker leven hebben: Pavlos en ik hadden bovendien hetzelfde vak waarin we goed konden samenwerken. Maar plotseling werd ik dan weer wakker geschud door de een of andere waarschuwing uit een niet-alledaagse wereld: zo zag ik op een tentoonstelling werk van Henri Rousseau le Douanier, zijn oerwouden die hij uit de Jardin des Plantes gehaald had waarin hij Franse mannetjes en vrouwtjes had gezet die van een begrafenis of een trouwplechtigheid kwamen, in hun stijve zondagse pakjes. Ik werd er zo stil en warm van als in mijn beste momenten met Marc. En ik kreeg het opeens vreselijk

benauwd omdat ik voelde dat ik weer afgezakt was tot het konijnebestaan, zoals mijn oudere vriend het leven van mensen noemde wier verlangens niet verder gingen dan van konijnen, onbewust levende mensen zonder fantasie. En ik ben zo woest van mijn trouwe, volgzame kameraadje weggelopen dat alle duiveltjes van schrik tegelijk op de vlucht sloegen. Maar het duurde niet lang of ze kwamen een voor een (schoorvoetend in het begin) terug en daar liep ik weer hand in hand met Pavlos door de bestrate oerwouden van Parijs.

Als ik in die tijd toen ik dagelijks met Pavlos optrok wel eens naar mijn robijn keek - ik heb de ring nooit van mijn vinger durven doen - scheen het rood lichter te zijn geworden. Maar ik werd bevorderd naar een hogere klas van de Academie: onder invloed van mijn jonge collega was ik technischer gaan tekenen en meer in de stijl zoals de prof het wilde. Ik was uitgelaten van vreugde over het succes dat ik niet verwacht had. Toen stelde mijn collega mij voor hem te helpen bij het uitvoeren van een grote opdracht die hij gekregen had en daarna met hem naar zijn Griekse eiland te gaan om daar onze lange vakantie aan zee en in de bergen door te brengen. Bijna was ik op het aanlokkelijke voorstel ingegaan. Ik had mijn verre vriend al een hele tijd niet kunnen opzoeken. Zijn brieven las ik niet meer met de vroegere aandacht en de duiveltjes waar ik zo bang voor geweest was waren plotseling veranderd in vriendelijke mensen die me prezen met het succes dat

ook zij niet van mij verwacht hadden. Na het examen had ik geen tekening meer gemaakt, zodat ze niet uit hun verborgen hoekjes te voorschijn kwamen en ik ze helemaal vergat. Maar ik had al een afspraak met Marc gemaakt om met hem op reis te gaan. Toen ik Marc voorstelde om eerst mijn collega met zijn opdracht te helpen en daarna de afgesproken reis te ondernemen, kreeg ik een brief waarin hij me een definitieve datum opgaf waarop hij me in Parijs zou komen ophalen. Zou ik er dan niet zijn ‘om eerst hulpje te spelen’ bij mijn jonge vrindje, dan ging hij alleen verder en zou hij mij laten schieten. Hij was dan klaar met werk wat hij aangenomen had en wilde van geen uitstel weten. (Marc had enkele zelden uitgevoerde werken gecomponeerd en verdiende slecht de kost met het arrangeren van muziek en het maken van populaire liedjes.) Ik heb even geweifeld, maar het vooruitzicht dat hij mij nooit meer zou willen zien kon ik niet verdragen. Kort na ontvangst van zijn brief kreeg ik een ongelukje met mijn hand: toen ik de nogal zware deur van het atelier achter me dichtsloeg raakte mijn hand bekneld waaraan ik mijn ring met de robijn droeg: op een schrammetje na in het zilver was alles, ring en robijn, gaaf gebleven. Bekomen van de schrik zei ik hardop: ik zal je nooit laten schieten, ouwe vriend, zolang je dat zelf niet wilt.

Maar met Pavlos sprak ik af dat hij, zodra hij met zijn opdracht klaar was, bij ons op het eiland zou komen en dat we dan met zijn drieën verder zouden trekken of...

met zijn tweeën. Ik zou wel zien met wie. En ook dit nam Pavlos van me. Hij had me eens gezegd: ik heb geduld en ik ben jong, en al moet ik nog een paar jaar wachten, je wordt toch mijn vrouw. Hij dacht: ze moet hem vanzelf over een tijd opgeven als hij helemaal te oud voor haar geworden is. (Maar mijn verliefde collega had buiten de levenslust van een echt muziekmens gerekend. In plaats van ouder werd mijn geliefde ieder jaar jonger. Zelfs zijn lichamelijke conditie werd beter...)

Toen begon een reis waarop mijn duiveltjes me bijna geen enkele dag met rust hebben gelaten. In tenten en hotelkamers, in treinen en autobussen, op boten en rotsen, in ruïnes van prehistorische paleizen en in donkere onderaardse grotten, in musea en op postkantoren, overal hebben ze me door het kabaal dat ze maakten verhinderd te genieten van het gezelschap van een reisgenoot die altijd een goed humeur had, die boeiende verhalen kon vertellen, vrolijke liedjes zingen, die je geest wakker kon houden door over iedereen en alles spitse en dubbelzinnige opmerkingen te maken. En iedere dag hadden we ruzie. Zelfs 's nachts nadat we de overdagse ruzies op de oude, vertrouwde manier hadden afgezoend en we in elkaars armen in slaap waren gevallen, lieten ze me niet met rust: speciaal één duiveltje keerde geregeld, vooral in het begin, in mijn slaap terug. Hij kwam meestal met het hoofd en de kromme benen van Pavlos op me af, maar zijn hoofd veranderde

zodra hij naderde achtereenvolgens in dat van een aap, van een specht en van een snoek. Met zijn grijparmen wilde hij me met zich meetrekken, ik verzette me dan en begon uit woede en angst in het wilde weg te trappen en om me heen te slaan, waarop Marc wakker werd en me in bedwang hield door me stevig in zijn armen en benen te knellen. Ik schrok er wakker door en riep: waar ben ik? wat is er? en begon te lachen toen hij mij vertelde hoe ik hem getrapt en geslagen had. Al in het allereerste begin van onze reis werd ik het slachtoffer van hun loze influisteringen en dat ben ik gedurende het grootste gedeelte van mijn vakantie gebleven. Eerst tegen het einde schenen ze één voor één met de staart tussen de benen af te druipen, maar toen overviel me een grote angst voor iets, iets onheilspellends dat ik trachtte te bezweren.

We waren nog maar een paar kilometer van Parijs, op weg naar het zuiden, of daar begon het. Bomen, palen, huizen, torenspitsen, naar een ver punt toelopende asfaltwegen, alles veranderde in wanstaltige figuren, waarvan sommige gelijkenis vertoonden met de monstertjes die ik op schilderijen van Hieronymus Bosch gezien had: dikke tongen van slangen die hun gift in mijn oren spoten, kippen met rode oogballen, insekten met vogelsnavels die over mijn huid kropen, kikvorsen met kinderkopjes die op mijn borsten sprongen, jonge hondjes op weke babybeentjes die met hun natte snuit in mijn oksels wroetten, een zwaar behaarde dubbel-aap met poten als poliepen, die me van voor en achter zo

omknelden dat ik geen adem meer kon halen, een specht die in mijn hoofd pikte en me door de pijn die dat veroorzaakte dwong naar hun influisteringen te luisteren:

verleden week - in het zwembad - onder je door - en onder de douche - zijn behaarde borst - zijn gladde billen -in het bos bij Parijs - onder de blote hemel - in de slaapzak - de hele nacht - sterren - in je atelier - tussen de middag - zijn volle lippen - zijn schuine kop - een dartele jonge hond...

In Toulouse hadden ze me al zover dat ik van hem weg wilde gaan. Ik zei het hem. Het ging zo niet langer. Ik kon het intieme gevoel met hem niet terugkrijgen, niet overdag en ook niet 's nachts. Ik was te lang met mijn jonge vriend omgegaan, zei hij, en dat ik weer eens afgezakt was tot het konijnebestaan, dit keer het Parijse konijnebestaan. Toch aarzelde ik hem alleen te laten reizen naar het Griekse eiland waar we samen heen zouden gaan. Hij alleen, en ik zou dan wel zien wat ik deed. We logeerden voor het eerst sinds we op reis waren in een hotelkamer, een ruime, comfortabele kamer. Het oude Franse vrouwtje dat met een Spaans accent sprak, verwende ons. We aten beneden in het café samen met de vaste klanten: oude gepensioneerde mannetjes en jonge arbeiders. Het vrouwtje deed extra haar best voor ons. Marc was wel stiller geworden, maar nam mijn besluit hem te verlaten heel kalm op Ik was nu eenmaal verliefd op de ander en daar doe je niets tegen. Heel in het begin van onze verhouding hadden we afgesproken dat ik hem zou behandelen alsof hij

even oud was als ik, dat ik nooit medelijden met hem zou hebben. We zijn de laatste avond dat we bij elkaar zouden zijn vroeg naar bed gegaan. Daarvóór is hij een hele tijd aan het raam naar buiten blijven kijken: onze kamer zag uit op een groot plein waar auto's geparkeerd stonden en geregeld bussen aankwamen die daar hun eindhalte hadden. Ik moest hem roepen om bij me te komen. Ik ben toen heel lief voor hem geweest, zoals vroeger, maar op het toppunt van ons samenzijn werd ik helemaal door elkaar geschud - ik voelde het in het kleinste deeltje van mijn lichaam - en ik werd zo triest bij het vooruitzicht dat ik hem voorgoed zou verlaten, dat mijn hele lichaam begon te trillen en mijn tanden te klapperen. Het werd steeds erger, ik begon te huilen (wat ik nooit doe) en het duurde een hele tijd eer ik weer de beheersing over mezelf terugkreeg. Hij zei niet veel, scheen het te begrijpen en probeerde mij - nota bene míj! - te troosten. Zo is hij. In plaats van me een pak slaag te geven. Dat heeft hij ook wel eens gedaan, maar toen niet.

Het was geen medelijden dat ik toch met hem verder ben gegaan. Nee, ik kon me niet losmaken van iemand met wie ik al meer dan drie jaar zo eigen was alsof ik en hij dezelfde persoon waren. In die tijd is er iets tussen ons ontstaan dat niet verbroken *kan* worden. Ik heb dingen van hem geleerd die een ander - en zeker geen leeftijdgenoot - me ooit had kunnen leren. Niet sex. Dat ging van het eerste ogenblik af vanzelf, waarschijn-

lijk omdat het voor ons geen doel maar middel was. Dat is altijd zo gebleven. Middel om de aarde weer te voelen als we te etherisch werden of om weer warm leven door ons heen te laten stromen als een van ons beiden in slaap was gevallen. In bed waren we als twee communicerende vaten: streelde hij mij zonder er helemaal - met zijn gedachten, zijn huid, zijn hart, zijn adem - bij te zijn, dan reageerde ik ogenblikkelijk totdat het evenwicht hersteld was. Nee, het was niet sex, het was de muziek die hij in zich had. Werd ik een enkele keer voor hem 's ochtends wakker dan maakte zijn ontspannen gezicht me blij: ik zag de vogel die in hem zong. Het was met hem altijd heel simpel: ik hoefde me nooit in te houden, af te wachten tot het mijn heer en meester behaagde dat ik met hem zou vrijen. En al was hij zoveel ouder dan ik, daar hoefde ik nooit rekening mee te houden: ‘Als een man echt iets voor een vrouw voelt kan hij altijd. Leeftijd heeft daar niets mee te maken. Je bent eerst oud als je niets meer voelt en dan kun je ook niets meer.’ Zijn eigen woorden.

Al zou ik nog veel verliefder op iemand worden dan op mijn jonge vrindje, helemaal los van hem zal ik nooit raken, omdat ik dat in wezen niet wil. Marc is niet zo rechtlijnig, zo ‘eerlijk’ als mijn vader, die leraar wiskunde is, maar zijn lichaam is een kooi waarin een zangvogel rondfladdert die nu en dan op een van zijn vele takken en twijgen neerstrijkt om te zingen waarnaar ik altijd wil luisteren. Daarom kon ik hem ook niet laten gaan na de klappertanden-nacht: ik zou met de kooi

ook de vogel verloren hebben. Mijn jonge vrindje, hoe anders ook dan mijn vader, had dit met hem gemeen dat hij geen oren had voor dat zingen. Dit was duidelijk te zien aan de schilderijen die hij maakte, wel rijk van kleur en goed gecomponeerd, maar ze ‘zongen’ niet.

In groter getale en opdringeriger dan ooit zijn de duivels na die nacht teruggekomen. Ze maakten van alle middelen gebruik mij dat moment te doen vergeten waarop ik me weer helemaal - en zoals ik vreesde voor de laatste maal - aan hem gegeven had. Op de boot naar Athene, vijf dagen, heb ik mijn oude vriend aan de zee en zijn lot overgelaten en heb me zelf achtereenvolgens het hof laten maken door de eerste stuurman, door een coiffeur uit Napels en een jolig Grieks matroosje, alsof ik hem van mij wilde afschudden. Op de Akropolis heb ik alleen maar toeristen gezien, die als mieren de marmeren trappen van het Parthenon op en afliepen en had geen oog voor de kariatiden van het Erechteion, terwijl ik Marc verhinderde er zolang als hij wilde naar te kijken. En in het archeologisch museum van Athene trok ik hem naar elk beeld van een Griekse efebe: zie je de vorm van die billen? die is klassiek, dezelfde billen heeft Pavlos. Marc loopt altijd als een slaapwandelaar door een museum en hij laat zich overal gedwee heenleiden. Maar toen ik hem voor de zoveelste keer de klassieke billen van Pavlos wilde laten zien, werd hij wakker en begon in de hoge ruimte van de museumzaal sarrend te zingen: geef mij maar Amsterdam! We heb-

ben toen een klassieke ruzie gehad, de eerste van een nieuwe reeks gedurende onze reis, waarbij telkens de hel losbrak en een leger van duivels me opstookte om onze hele amour in rook te doen opgaan. Speciaal één duivel heeft me geen rust gelaten: de poste-restante duivel. In elke plaats waar ik post verwachten kon van mijn jonge vriendje met de mededeling wanneer hij met zijn werk klaar was en naar ons toe kon komen, heeft die duivel me opgejaagd. Eenmaal op het eiland van Pavlos zonder Pavlos werd alles wat ik deed en dacht, wat ik wel en niet wilde, wat ik hoopte en niet hoopte, mijn humeur, mijn eetlust, onze ruzies en zelfs de tochten die we samen maakten, bepaald en beïnvloed door die poste restante, door die poste restante, poste restante. Het was alsof alle duiveltjes tot één duivel waren geworden: de poste-restante duivel. Ook Marc scheen erdoor bezeten. Moet je niet naar het hoofdpostkantoor? dat zei hij als ik, aan het strand liggend, in slaap was gevallen. Of: dan haal je de post van vanavond niet meer, als ik voorstelde een grote tocht te maken. En als we een paar dagen de bergen in waren geweest haastten we ons op de laatste dag om op tijd in ons plaatsje terug te zijn voor het postkantoor sloot. De rolletjes waren nu omgekeerd: mijn 550 kilometer-vriend was nu voortdurend bij me en Pavlos was mijn 1100 kilometer-vrindje geworden.

Had ik de kwelduiveltjes nog op een afstand kunnen houden, met die ene duivel ging dat niet meer. Hij liet me geen ogenblik los. Soms had hij me bij mijn nek

vast, soms zat hij in mijn benen, soms voelde ik hem in mijn rug en altijd belette hij mij me op iets anders dan dat ene te concentreren: poste restante. Ik was zo gewend aan zijn dwingende druk geraakt dat ik me een andere toestand niet meer kon indenken. Trouwens daar gaf hij me geen gelegenheid toe. En door mij hield hij ook Marc in zijn greep. Ik raakte in paniek als ik Marc niet bij me had. Als een slaapwandelaar bewoog hij zich in de schaduw van mijn obsessie. Mijn oude geliefde heeft zich het eerst van hem bevrijd, lang voordat er geen poste restante meer voor me was toen mijn jonge collega zijn spoedige komst op het eiland aangekondigd had. Daarna werd ook zijn macht over mij voortdurend minder, mij tenslotte in een vacuüm achterlatend dat de angst bij mij wekte dat Marc me verlaten zou. Ik scheen niets meer voor mijn jonge vrindje te voelen, mijn verliefdheid scheen over en de enige reden dat ik hem wilde zien was dat ik mezelf hiervan wilde overtuigen, er zeker van zijn. Met goedvinden van Marc (hij moest het wel goedvinden) zou ik nog enige tijd alleen met Pavlos tochten over het eiland maken en daarna bij hem terugkomen. Voordat dit gebeurde was Marcs houding ten opzichte van mij en ook ten opzichte van de mensen met wie we omgingen, anders geworden. Hij gedroeg zich rustiger, zelfverzekerder, scheen voortdurend op iets geconcentreerd dat hem plotseling gegrepen had, zodat hij de indruk wekte absent te zijn, maar hij reageerde vlugger dan ooit op de kleinste kleinigheden zowel wat mij betrof als

anderen. Maar uit zichzelf praatte hij zoveel niet meer als eerst, hetgeen me wantrouwend en angstig maakte. Al vond ik hem zo een flinkere man, het hinderde mij dat hij mij ergens buiten sloot, iets voor zichzelf hield wat hem scheen te ontroeren. Iets met een andere vrouv kon het onmogelijk zijn. Dan had ik het wel gemerkt. Ik was overal bij geweest. Zelfs het mooie jonge Griekse meisje met wie hij op een volksfeest de hele avond gedanst had, terwijl ik met haar verlegen knappe broer (amandelogen en ovaal, olijfkleurig gezicht) danste, kon het niet geweest zijn: de tweede keer toen we beiden in hun ouderlijk huis ontmoetten had hij amper notitie van haar genomen.

Dat andere in hem waardoor hij zich uit de greep van mijn duivel heeft kunnen losmaken is natuurlijk niet plotseling ontstaan. Zo iets heeft tijd nodig om zich te ontwikkelen. Maar er moet een aanleiding zijn geweest, een eerste stoot, zoals bij een liefdesproces. Of verschillende stoten, verschillende impulsen, contacten. Uit eigen ervaring weet ik hoe zo iets gebeurt. Achteraf herinner je je slechts één moment waarop je geraakt werd door iemand of iets, en je vergeet al die vorige ogenblikken die de inleiding waren tot dat éne moment. Voor mezelf vergelijk ik zulke momenten met kleuren die samen tot het slagen van een schilderstuk bijdragen.

De hele tijd dat we samen op reis waren had hij zich niet anders gedragen dan ik van hem gewend was: hij was onhandig, maakte onder het eten vlekken op zijn pas geperste broek, noteerde een melodietje dat hem

inviel in een notenboekje dat hij altijd bij zich had, was op ieder moment van de dag of de nacht bereid een nieuw liefdesspelletje met me te beginnen, werd zenuwachtig als we van de ene plaats naar de andere verhuisden, viel tegen me uit als ik hem stoorde terwijl hij zich op muziek concentreerde waarop altijd ruzie volgde die altijd in bed bijgelegd werd, voelde zich nooit helemaal zeker van zichzelf en gaf steeds toe als ik per se mijn zin wilde doordrijven.

Maar op een morgen dat we toevallig tegelijk wakker werden keek hij mij met zijn verbaasde ogen op een manier aan die ik niet van hem kende. Het was het moment waarop de zon door het openstaande raam precies in ons bed scheen. Onze kamer lag ongeveer zuidoost ten oosten en zag uit op een altijd blauwe baai met oude cafeetjes en restaurants eromheen en bergen op de achtergrond. Zijn anders donkerbruine ogen schenen heel licht en zijn lachend gezicht drukte de grootste verwondering uit, alsof hij mij voor het eerst van zijn leven zag, hetgeen hem intens blij scheen te maken. Het bleef zo nadat we uit bed waren gestapt en hij was zo vrolijk als ik hem nog nooit meegemaakt had. Die hele dag verliep zonder enige ruzie: hij reageerde zelfverzekerder dan anders op mijn kruidje-roer-meniet buien, zonder iets van geïrriteerdheid te laten blijken. Het duiveltje dat mij in zijn greep had scheen alle macht over hem verloren te hebben. Het was alsof het niet meer voor hem bestond.

De vorige avond hadden we in een café aan het strand

gepraat en gedanst of liever hij had gedanst met een visser die veel jonger was dan hij. Het was na een middag van veel zon en veel zwemmen in zee. De man was slank, had donker haar, een manlijk gezicht met heel sprekende, warme ogen. Hij heette Konstantinos. We konden hem verstaan omdat we een beetje Grieks hadden geleerd. Het was een spontane, hartelijke man met veel pit en met een natuurlijke intelligentie. Ik vond het niet erg dat de visser niet met mij maar met Marc wilde dansen. Het was een plezier naar hun ritmische bewegingen te kijken. Er werd Kretensische volksmuziek gespeeld, op platen die overal in het stadje waar we woonden te horen waren. Vooral 's avonds tot heel laat, als de mannen buiten aan het water zaten te praten en te drinken klonk die muziek je blij-weemoedig in de oren. Konstantinos danste stijlvol en beheerst, op zichzelf, en Marc danste ook met zichzelf, ook toen hij zich steeds meer naar de bewegingen van zijn partner richtte, en wilder en wilder zijn kleinere lichaam naar voren en naar achteren bewoog. Dat mannen met elkaar dansen is voor Grieken heel normaal. Ze raakten elkaar niet aan maar uit hun bewegingen was duidelijk te zien dat Marc de vrouwelijke rol danste. Het was alsof ze samen iets wilden uitbeelden, een soort sacrale dans werd het, een dans van het licht en het donker, van de hemel en de aarde, van de orde en de chaos. Toen ze weer bij mij kwamen zitten waren het weer gewone mannen, die grapjes maakten en vrolijk waren.

Van dansen wordt Marc altijd heel opgewekt en pit-

tig, maar deze keer, toen we weer met zijn tweeën waren, was hij stiller dan anders en ook beheerster, wat hij sindsdien gebleven is. Ik vond hem zó prettiger, manlijker: hij was ook niet meer zo onhandig, maar het is in die periode ook gebeurd dat hij één keer niet met me naar bed wilde, zogenaamd omdat hij te moe was. Het was zolang ik hem kende nog nooit voorgekomen dat hij daar geen zin in had. Ik werd argwanend en angstig dat ik hem zou verliezen. Hierdoor is ook de greep die mijn poste-restante duivel op me had geleidelijk losser geworden.

Als we visser Konstantinos aan het strand ontmoetten of in de kleine haven, waar zijn boot lag, hield hij ons altijd aan om wat te praten. Hij toonde dan meer aandacht voor Marc dan voor mij, hetgeen ik trouwens ook van andere Griekse mannen gewend was: ze vinden dat vrouwen niet in mannengezelschap thuis horen. Maar bij Konstantinos was het nog iets anders dat me in zijn houding tegenover mijn man frappeerde: hij deed net alsof hij Marc beter kende dan ik, alsof ze al jaren vrienden waren, alsof ze iets met elkaar gemeen hadden waar ik niets van begreep. Misschien hadden ze dat die avond ontdekt toen ze samen zo vreemd dansten, toen ze hun lichaam schenen te hanteren alsof het een muziekinstrument was? Op een keer dat hij ons meegenomen had op zijn boot, een tamelijk grote vissersboot, zei hij met een lachend gezicht tegen Marc: ‘Ga mee met me naar Afrika, we gaan er binnenkort voor een paar maand naar toe, ga mee, vrind!’ En ook lachend

zei Marc: ‘Maar ik ben een slechte matroos!’ ‘Dat hindert niet, dat zien we wel.’ En daar bleef het toen bij.

Van dat ogenblik af wilde ik zoveel mogelijk lange tochten maken en dat hebben we ook gedaan. In de bergen, alleen met Marc, voelde ik me vrijer, maar zodra ik weer in het plaatsje was, waar bovendien iedereen ons kende, kreeg ik het benauwd. En het was nu niet hoofdzakelijk het poste-restante duiveltje dat me zo zenuwachtig maakte. Ik wist nu dat ik het met Pavlo wel zou rooien: ik vertrouwde op zijn meegaandheid en goedmoedigheid, zodra hij hier zou zijn.

Een van die tochten heeft door een toevallige omstandigheid een blijvende invloed op onze verhouding gehad. Telkens als ik eraan terugdenk is het net alsof het niet echt gebeurd is maar een verhaal uit de oudheid is dat ik eens gelezen heb: ...toen verdwaalde ik met mijn gids Odiesevs, een kwieke grijsaard van zeventig, in de lage grot hoog in het gebergte; en terwijl mijn gids weer de goede weg terug ging zoeken - mij alleen in het donker achterlatend - beving mij een hevige angst: ik meende uit alle hoeken en gaten van de grot, zowel boven als beneden mij, stemmen te horen die mij onheilspellende dingen in de oren fluisterden en in mijn angst tastten mijn handen in het rond om enig houvast te vinden en wat ik vastgreep waren knekels van reeds lang geleden gestorvenen, die bij de eerste aanraking uiteenvielen en tot stof verpulverden. En toen ik dacht dat dit het vreselijke einde was, scheen er plotseling licht in de donkere grot en het was Marc (die

vanwege zijn schone witte hemd niet met ons in de lage grot had willen kruipen) die, ongerust geworden over het lange wegblijven, mij en mijn gids was gaan zoeken. Maar Odiesevs nam ons toen mee naar zijn huisje dat aan een rots hing en uitzag op een vallei van vijgebomen en olijfbomen, en hij bracht ons naar zijn Penelope, die altijd kleden weefde als haar man over de met stenen bezaaide rotsen zwierf, en terwijl wij in de kamer zaten waarvan de deur en de muren nog de gaten van mitrailleurkogels vertoonden uit de laatste oorlog, spreidde de oude Penelope haar kleurige kleden voor ons uit op de stenen vloer en zij onthaalde ons op zelfgestookte drank en op kleine noten. En we proefden ook hun wijn, en de verse vijgen die Odiesevs in zijn vallei was gaan plukken aten we. Maar toen we afscheid wilden nemen, na hen voor hun hartelijke gastvrijheid bedankt te hebben, haalde de oude vrouw een rode deken te voorschijn, die, zoals ze ons vertelde, haar grootmoeder van haar moeder als bruidsgeschenk gekregen had, een zelfgeweven en geborduurde deken die meer dan honderd jaar gediend had als bescherming tegen nachtelijke kilte en ook als zadeldek gebruikt was wanneer de vrouwen op haar muilezel over de smalle steile bergpaden moesten rijden. Het was een heel grote deken waarin een echtpaar zich gemakkelijk kon hullen. Het was een gezegende deken, omdat al drie generaties de oudste dochter deze deken van haar moeder bij haar huwelijk had meegekregen. En toen we ons verbaasden over de schitterende gloed van het rood - zo nieuw en

zo jong - vertelde zij ons dat het een natuurlijk, direct uit een plant verkregen rood was dat éénmaal per jaar in zee gewassen, weer helemaal opleefde. En Penelope die alleen maar zoons had, schonk mij de deken... en toen ik haar kuste fluisterde ze mij in mijn oor, zodat de beide mannen het niet konden horen: slaap er altijd met je man in en als hij van je weg moet, geef hém dan de deken mee, ze zal hem beschermen en hem weer bij jou terugbrengen zoals hij van je gegaan is...

De tochten die ik met Marc maakte hebben niet kunnen verhinderen dat er gebeurde wat ik gevreesd had: op de dag dat ik de laatste brief van poste restante haalde, waarin Pavlos me de datum schreef dat hij bij ons zou komen, zei Marc tegen mij, toen ik hem dit vertelde: ‘Ik had al met Konstantinos afgesproken om met hem mee te gaan naar de kust van Noord-Afrika. Zijn boot vertrekt heel toevallig net een dag voor Pavlos hier is.’ Ik voelde dat hij me schaakmat gezet had. Ik kon niet voor- en niet achteruit. En ik wist nu zeker dat ik niemand anders wilde dan deze vastberaden oude vriend van mij.

Toen ik hem een week later 's morgens vroeg aan boord bracht van het vaartuig dat aan de kade gemeerd lag, had hij *onze* rode deken over zijn schouder: we hadden er al die tijd samen naakt in geslapen. Andere bagage had hij niet bij zich: die had Konstantinos al eerder voor hem aan boord gebracht. Over twee maanden zou hij

terug zijn en bij míj terugkomen! Waar ik ook was. Daar was ik zo zeker van, omdat ik - teruglopend door de kleine haven en langs het strand - het schilderij voor me zag dat ik zou maken uit de kleuren (warme en koude kleuren) die de momenten waren die ik met en door Marc beleefd had:

aan de noordzee toen hij tegenover me zat in een rieten armstoel en helemaal zon werd;

op een open plek in een dicht bos waar we als twee jonge dieren rondliepen en dennebomen en berken vriendelijk toekeken toen we ons aan het liefdesspel te buiten gingen;

een zomeravond toen ik op de leuning van een brug over de Seine zat te luisteren naar zijn dwaze chansons, die hij improviserend naar mij op zong onder goedkeurend schijnen van de sterren en het schaduwig licht van elektrische lampen;

ons eerste afscheid aan de trein toen ik hem urenlang in de coupé als een pijnlijke wonde in me voelde branden;

de rotsen van ons eiland, die als reusachtige uitgeholde lepels rood dreigend boven ons hingen, toen we als gemzen over klippen op- en afsprongen en daarna ons op het voorwereldlijke kiezelstrand helemaal uitkleedden en elkaar in zee omhelsden als twee van de maan aangespoelde dieren;

en de baai van puur blauw metaal met het miniatuur eilandje, afgesloten van de mensenwereld door een gouden rotsmuur, waar ik een van de vijftig nereïden

werd die door haar vader onder water verkracht werd;
en de nacht dat we buiten sliepen in een voor ons - geëerbiedigde gasten - gespreid praalbed en de goden glimlachend uit de sterrenhemel op ons neerkeken;
en het witmarmeren kerkje op de rots boven de maankrater, waarin we rode kaarsen brandden op een heidens altaar;
en het verhaal dat hij mij vertelde van Pasifae, toen we door het paleis van koning Minos liepen en hij op de stenen troon zat... van Pasifae, die verliefd werd op de witte stier van Poseidon en die haar zin wilde hebben en ingenieur Daedalus overhaalde haar te helpen, die een houten koe voor haar construeerde op rolletjes, zodat Pasifae in de koe gekropen door een opening in de houten rug, naar de wei kon gerold worden - en de koe was bedekt met een echte verse koeiehuid en ze had een staart die ze door middel van een van binnen aangebracht mechaniekje kon opwippen - waar de witte stier haar na enige aarzeling besprong. En Pasifae had haar zin doorgezet en ze baarde een monster, half-mens, halfstier, die sedertdien onder de naam Minotauros in de geschiedenis voortleeft.

En turend naar de lichter en lichter wordende zee dacht ik: al de dagen dat hij alleen in de rode deken slaapt zal ik werken aan het schilderij.

De baai van Loetros

In een hoek zat hij. Vlak voor het laatste huis. In een rieten armstoel. Onder een vijgeboom. Ik had hem niet opgemerkt toen ik van de boot het terrasje opliep aan de baai. Pas toen de vrouw van het huis een glas wijn voor Manoli en mij op het tafeltje zette en schuin achteruit wijzend zei: ‘Dat biedt hij jullie aan,’ zag ik de man onder de boom zitten. ‘You are welcome,’ zei hij, toen ik me half omdraaiend mijn glas ophief. Met de jonge student uit Athene had ik Engels gesproken. We hadden het gehad over toeristen die altijd koffers vol kritiek meesjouwden naar het land waarop ze neerstreken. Ik had hen met aasgieren vergeleken.

De boottocht van Chora Svakia naar Loetros was het laatste traject dat ik moest afleggen voor ik het doel van mijn reis zou bereiken: het gulden vlies. Ik ben er al jaren naar op zoek. Soms als ik er vlakbij denk te zijn, raak ik het spoor plotseling kwijt door een manoeuvre van de duivel of hoe die aalscholver ook genoemd wordt. Ik weet dat ik het eerst zal vinden als ik de verste afstand in terugwaartse richting heb afgelegd: ik moet me proberen te herinneren wat er gebeurd is voor mijn moeder het ei waarin ik zat is gaan uitbroeden, ik moet de draad oprollen die me tot de uitgang van het labyrint brengt.

In het halve uur van Chora Svakia naar Loetros ben ik

teruggemotord tot ver voor de zondvloed. Aan stuurboord achteroverliggende titans met handen en voeten aan de aarde gekluisterd, aan bakboord de noordkust van Afrika, en op de bodem van de zee paleizen van wier, door dolfijnen met parels en edelstenen versierd.

Ik had al een heel eind van mijn kluwen opgewonden, toen ik vóór mij de huizen in het vizier kreeg die in een gesloten slagorde op mij afkwamen: boven de inham van de baai één concave rij huizen met platte daken en witte gevels waarin zwarte rechthoekige gaten mij dreigend aanstaarden. Het verbijsterde mij. Van de schrik liet ik de draad uit mijn handen vallen. Ik ben pas weer rustig gaan ademhalen, toen ik met mijn vriend tegenover me aan een tafeltje vlak boven de baai zat. De huizen stonden stil en keken uit over de zee.

In het water dat eindeloos blauw uitwaaierde zag ik toen halfnaakte Phoenicische matrozen met bruine kruiken (waarschijnlijk gevuld met olijfolie) op hun schouders wegdrijven en Kretensische priesteressen die slangen als ceintuur en hoofdtooi droegen statig op en neer dobberen. Maar nadat de man onder de vijgeboom ‘you are welcome’ tegen mij had gezegd, verscheen er een kamp van Sioux-Indianen die druk bezig waren een blanke broeder op vaktechnische wijze van zijn opperhuid te ontdoen. Ze waren hier amper mee klaar of er vertoonde zich een acrobate, rank als een tulp, die op de horens van een stier een hoogstand uitvoerde, terwijl aan de landzijde van de inham onder de witte huizen

vrouwen met bezwerend omhooggeheven handen, de vingers twee aan twee gespreid, extatisch toekeken. Aan de zeezijde van de baai sloegen Turken, die wijde kleurrijke broeken droegen, met hun flikkerende kromzwaarden rode brandende kaarsen uit. Ook was er een venetiaanse ovale spiegel waarin ik mezelf schrijlings op de rug van een muilezel zag vluchten voor een kleine dinosaurus... tot mijn vaartuig plotseling op een mijn liep en ik american citizen werd en in een drugstore tandpasta en coca cola verkocht.

Het water schommelde zo onmenselijk blij dat ik het griezelverhaal van de huizen over een plaag sprinkhanen die schietend door de ramen waren gevlogen en tienduizend jonge mannen hadden neergeknald, niet wilde geloven en evenmin het verhaal van de man onder de vijgeboom dat hij vijfendertig jaar geleden zonder één cent naar Amerika was gegaan en nu met een hartkwaal was teruggekeerd, al klonk zijn stem als een onheilspellende contrabas bij de hemelheldere muziek van de baai.

Uit de donkere ogen van Manoli vlogen libellen die neerstreken op zijn olijfkleurige huid onder zijn witte openstaande hemd; de zon die in het zenit stond brandde warm op onze hoofden, onze handen en armen, en het water van de baai lachte, lachte aan één stuk door...

‘...in het begin was het wel moeilijk. Ik kon ze niet verstaan, maar er mankeerde me niets aan mijn handen. Ik

deed mijn werk. Twee jaar bij de Navy. Een paar keer getorpedeerd.'

'Daarna zeker Amerikaans burger?'

De man knikt kort met zijn breed hoofd. Zijn haar is grijzend zwart. Hij draagt een niet te licht colbert, een gekleurd hemd en das. Terwijl hij spreekt blijft hij voor zich uit staren, over de baai heen. Heeft zijn hartkwaal hem nog zwijgzamer gemaakt? Maar hij zegt genoeg woorden dat ik hem kan volgen in de haven van New York, tussen zijn maats aan boord van het oorlogsschip, bij Ford in Detroit en met zijn Amerikaanse vrouw en kinderen weer terug in New York... en dan jaren achter elkaar rennen om subway-treinen te halen, een snel afgedraaide film van deuren die dichtslaan en opengaan, van omhoog en omlaag vliegende liften en overal knoppen en hendels die de elektrische stad in beweging brengen: door en in elkaar, over stijgende en dalende roltrappen en mensen langs elkaar lopend als mekanieke poppen, elkaar voorbijziende, hun blik gericht op de volgende straat, de volgende trein, auto, truck, lift om weer in en uit te stappen, uit openingen rollende mensen die een behendigheidsspelletje spelen, chemische produkten van confectiekleren, van make-up borsten en textielschouders, met rokende speentjes in de mond om hen zoet te houden en mensen ingeblikt in rode, gele, grijze, witte, blauwe en zwarte carrosserieën, eindeloze rijen gemotoriseerde insekten, en zo in en uit, dwars overlangs, op en af rijdend, razend, roepend straat-in, straat-uit, tunnel-in, tunnel-uit, bed-in, bed-uit, kinde-

ren die trouwen, buren die sterven, oudejaar vierend met ingeblikte konijnen en kippen, - komen we na vijfendertig jaar bij de dokter (nooit ziek geweest) met een hartaandoening, en terug naar Loetros aan de baai met de witte huizen waarin nu donkere huilgaten in plaats van ruiten, om het van slag geraakte hart weer op slag te brengen en dan...

‘Ik ben nu een maand hier. Morgen ga ik weer terug.’

‘Met de boot?’

‘Nee, met het vliegtuig.’

Hij zegt er niet bij: dat kan ik me nu permitteren vanwege de verdiende dollars. Als ik de overbodige vraag stel: ‘Vanuit Athene?’ knikt hij weer even met het hoofd. En dan zegt hij enkele zinnetjes achter elkaar. Zeker om mij zijn goede wil te tonen?

‘Er zijn hier alleen nog maar oude mensen. Zestien. Dat is alles. De jongen, ze gaan allemaal weg. Ze kunnen hier niets verdienen. Geen toekomst. Toeristen komen hier ook niet veel. Er is niets: geen hotels, geen café's, niet wat toeristen aantrekt.’ En dan zegt hij, alsof hij zoveel gesproken heeft om me dit te kunnen vertellen: ‘Toen ik hier aan kwam was mijn moeder een maand tevoren gestorven.’

We zwijgen een hele poos. Ik kan weer uitsluitend naar het water en de huizen kijken, mijn kluwen weer opwinden, terug naar de ingang waar het gulden vlies hangt. De baai is een kristal waarin ik een boom zie die door de tijd heen groeit met miljoenen vertakkingen,

darmen die zich door het draaiende lijf van de aarde kronkelen, en ontploffingen onder en boven water, als de titans aan hun stenen kluisters rukken, tot ze uitgeput raken en het weer stil wordt in de atoomreactor van de goden.

Na het lange zwijgen biedt hij ons een *raki* aan en zegt ‘cheerio’ en ik zeg ‘cheerio’ en daar gaat mijn gulden vlies. Hij zit in de schaduw van de vijgeboom en wij zitten in de zon boven de baai. Zijn moeder was al begraven toen hij aan kwam. Net te laat gekomen! Ik zie hem ook denken aan morgen en overmorgen en dat dit de laatste keer is dat hij in zijn geboorteplaats is geweest. Hij staart voor zich uit, naar de horizon. Hij is zeeman geweest en ziet wat erachter ligt. Manoli luistert met grote ogen naar ons hakkelend gesprek zonder een woord te zeggen. Hij studeert sociologie aan de universiteit van Athene. En tussen de huizen die geen ruiten meer hebben om in het zonlicht te schitteren en de man onder de vijgeboom die geen moeder meer heeft om zijn onrustig hart te sussen ligt de baai waarop lichtstralen blauwe en witte lachrimpeltjes trommelen.

We drinken een *raki* en nog een en nog een... en ik luister nu en dan naar de stem van de man onder de vijgeboom en ik luister nu en dan naar de stem van de huizen boven de baai, en ik wind de draad van mijn kluwen op en af en het water van de baai lacht zoals het gelachen heeft van vóór de huizen en van vóór de vijgeboom.

In de grotten vind je de knekels van mensen, die verpulveren als je ze in je handen neemt, en we wachten op de wraak van Afrika die verschrikkelijk zal zijn, en achter ons liggen de ruïnes van paleizen waar kinderen en volwassenen vermoord en verkracht werden en Achilles doodde Penthesileia en verkrachtte haar daarna, en met schepen zijn ze gekomen en altijd hebben ze het slechtste geofferd, het vet en de beenderen en het beste hielden ze voor zichzelf, en nu zijn ze gekomen met vliegtuigen en ze hebben onze mannen gedood, en wij, huizen, hebben geen dak meer boven ons hoofd, we hebben geen ogen meer en onze oren zijn dichtgestopt en toch zijn er geen sirenen meer, er zijn alleen nog maar wraakgieren die razend door de lucht gieren en zevenmaandskinderen die nooit volwassen zullen worden en ineengeschrompelde olifanten van ijzer die uit de zee aan land proberen te komen en jammerend omver vallen, en het gebeurde in een donkere spelonk dat een god geboren werd en in een donkere stal werd weer een andere god geboren, maar ze werden beiden uit een vrouw geboren en de vrouw is de aarde waar we op leven en zonder vrouw is er geen leven, want de man komt uit de vrouw en ook de goden zijn uit een vrouw geboren en daarom vereren we de vrouw en is onze hoogste god een godin,... zo spraken de huizen, en de stem van de man onder de vijgeboom zei:

Ik heb het land van de honger verlaten en ben naar de vleespotten van Amerika gegaan en ik wilde terugkeren naar de strelende handen van mijn oude moeder, naar

de sussende wiegeliedjes van haar die mij op de aarde gebracht heeft, naar de troostende woorden van de zee en de baai waar ik voor het eerst het licht heb zien dansen op de vloer van de hemel... en ik vond er de huizen verlaten, ik vond hete stenen van maankraters in de kom van een dorre vallei en daar hebben ze mijn moeder begraven. En ik weet dat ik terugga naar de luchthaven van de overvloed maar ook naar de ondergrond van de elektrische bloedsomloop die de aderen doet kloppen, de oren doet suizen en de ogen blind maakt, tot ik als een vogel van een hoogspanningsdraad zal vallen in het gat van de tijd.

Maar de baai zong haar lied van water en licht, onaandoenlijk voor de druppels verdriet die in de kom van haar lachspiegel vielen: de afgehouwen neuzen en oren, de uitgestoken ogen, de afgezaagde voeten en afgeritste genitaliën, de vergaste joden, de neergeknalde Grieken, Polen en Slaven, onaandoenlijk voor de menselijke chaos, ontstaan door het withete vuur van titanen.

En ik herinner me Abraham die tegen Lot zei: als gij rechts gaat ga ik links en als gij links gaat ga ik rechts. Maar links van mij zijn de huizen die mij vrees aanjagen en rechts van mij is de man die mij treurig maakt en ik wil niet rechts en niet links gaan, maar naar het lied van de baai blijven luisteren dat boven rechts en links uitzingt en waarin duivelse goden verdrinken. Ik wil blijven luisteren naar het wiegelied van het water, naar de stroom van de tijd, naar de litanieën van het licht.

En de huizen vervagen en de man verdwijnt en dan zitten we weer op een terras waar we samen in de avond vis eten aan de oever van het meer van Tiberias. En een jager lost een schot op een haas die verdwijnt uit de tijd... Dat is lang geleden maar nu wind ik mijn kluwen weer op, terug naar de uitgang, terug naar de ingang, terug naar de broedplaats van mijn moeder, en ik ga weer op zoek naar het gulden vlies.

Aantekeningen

De zonnekoning	uit de bundel *Met geen pen te beschrijven*, onder redactie van Nel Noordzij. De Brug-Djambatan, A'dam 1961
De tuin	Met tekeningen van Frederick Franck, De Bezige Bij, A'dam 1957.
Patience	1963
De poort Waarachtig	1963 In deze poort te Maastricht, bekend als De poort Waarachtig, zijn de volgende teksten uitgebeiteld: Rondeel Haet ende Nijt 1516 In achttien honderd acht en tachtig is deze Poort gebouwd waarachtig. Vreest God eert den Koning Doet uw plicht De Heer bescherme de stad Maastricht. Rondeel de Drie Duiven Sinds 1638 De Vijf Koppen Boven deze poort werden tijdens de Hervormings-onenigheden vijf paters opgehangen.
De zeestemmen	1963
De rode deken	1964
De baai van Loetros	1965